

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2018 PRIS: 89,-

Tid för kultur

**Kulturarvsvård på villovägar.
Får kulturen plats i valrörelsen?
Vårens svenska fackböcker.**

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

Att vara eller att inte vara
SHAKESPEARE

Säsong 2

På Axess TV med start onsdag 13 juni kl 20.00

Axess TV, varje onsdag kl 20.00 • Hela veckan på axess.se

COM HEM
● ● ● ● ● ● ● ●

BOXER

Telia

AXESS TV

Nyhetstjänsten för vetgiriga

Tusentals nyhetskällor i ett svep

Våra journalister hårdbevakar företagsamhetens frågor

Följ din bransch och dina intressen

**Hämta fPlus i App Store eller Google Play
Anmäl dig till fPlus nyhetsbrev på om.fplus.se**

Helt utan kostnad

Hopp om slut på spenatskräcken?

PJ Anders Linder

Stadslollans morsa Ines, hon som jobbad på Salong Mona på Folkungagatan, varnade sin dotter. Flickan hade låtit sig förföras av tidskriften Land och fått för sig att dra ut bortom tullarna, och det tyckte inte Ines var någon vidare bra idé: "Du vet inte vilka faror som hotar en stackars tjej så fort hon kommer ut i spenaten. Det kan betyda ett öde värre än döden att lämna storstadens trygghet."

Söderbönan tog inte reson utan för iväg med tåg från Centralen och innan hon visste ordet av hade landskapet förändrats: "Skog. Ängar. Kolhydrater så långt ögat når..." Och det gick förstås som det gick. Hon fick ett knyte på armen och godsägaren och halva godset därtill, men när hon kom hem till Kocksgatan fick hon dörren i plytet av sin farsa, Røjarn. Att något var stort ute på vischan betydde inte att det smällde högt hemma på Söder.

DET ÄR MER ÄN 40 år sedan Lena Nymans stadslolla slog knockout på publiken i Hasse och Tages *Glaset i örat*. Mycket har ändrats i världen. Men somt är sig likt. Ines och Røjarn modell 2018 ägnar sig visserligen snarare åt *public affairs* och nya medier än kosmetik och begagnade bilar, men misstänksamheten mot spenaten lever kvar. Några veckor på Österlen är mysigt, och det känns rätt och rimligt att äta hållbarhetsmärkt från Gotland, men Smålands inland och Värmland och den där delen av Norrland där man inte har utsikt över Åreskutan? Sådana ställen känns lika avlägsna som Topeka, Kansas, och långt mer fjärran än Barcelona och New York.

Paradoxalt, kan man tycka, eftersom rätt många Ines och Røjarn har växt upp och levt just i Småland och Värmland och övriga Norrland innan de landade i den trygga storstadsdjungeln. Men kanske inte mer paradoxalt än att riksdagsledamöter, som företrädere valkretsar runt om i hela landet, på senare tid har lagt en stor del av sin tid och kraft på frågor som har hög status i storstädernas snäva kretsar av mediefolk, akademiker och aktivister men som väcker mycket måttligt med gensvar i väljarkåren på hemmaplan.

ÄR DET ÄNDRING PÅ GÅNG? Håller rikspolitiker och riksmidier på att få upp ögonen för att det finns ett Sverige även mellan storflygplatserna och att människors prioriteringar i dessa exotiska trakter inte alltid stämmer överens med dem som görs i regeringskansliet och på de stora redaktionerna? En svala gör ingen sommar, men ett par stycken har i varje fall vådrat vingarna.

Den 18–20 maj i år hölls landsbygdsriksdag i Örnsköldsvik och alla partiledare utom en var på plats. En cyniker kunde påpeka att det är valår i år och att den föregående landsbygdsriksdagen, 2016, inte bara var alkohol- utan också partiledarfri. Fast även valåret 2014 var uppslutningen mindre fullständig än denna gång. Nu rådde "en välvillig inställning till landsbygdsfrågor", noterar Patrik Oksanen (*Hela Hälsingland* 20/5), men han påpekar också att flera partiledare gärna lämnade landet och gled över i mer välbekanta ämnen så snart tillfälle yppade sig.

Ungefär samtidigt inledde *Dagens Nyheter* en ambitiös serie om motsättningen stad–land med särskilt fokus på Bergslagen och specialbeställda attitydundersökningar från Ipsos.

PATRIK OKSANEN AVSLUTAR SIN kommentar med en luttrad fråga om det nymornade intresset för landsbygden verkligen kommer att hålla i sig in i valrörelsen. Erfarenheten säger att sannolikheten är låg och att allt snart rullar på i gamla hjulspår, men i den andra vågskålen vilar tunga erfarenheter från Mellanvästern och Midlands. Trump och brexit, som också nämns av Ipsos David Ahlin, påminner centrala makthavare om att de numera ignorerar landsbygd och småstäder på egen risk. Ska man hålla Sverigedemokraterna i schack kan man inte servera dem missnöjda landsortsväljare på silverfat.

Hur valdebatten än utvecklar sig kan jag inte tycka annat än att det är ett torftighetsbevis att det ska behövas framgångar för SD för att politiker och medier ska ta landsbygdsfrågor på riktigt allvar. Till det finns gott om andra skäl. Människor i mindre samhällen och på landet är lika mycket medborgare som de som bor i storstäder eller på högskoleorter. Lika villkor överallt är och förblir en fager fras, men om bety-

Livet på landet.

FOTO: TT

dande delar av landet riskerar att avfolkas till den grad att det börjar likna evakuering påverkar det samhällsbalans, försörjning och säkerhet och utgör därmed en angelägenhet för hela riket. Demokratin håller på att få allt mindre med självstyre att göra och alltmer med maktutövning över andra.

POLITIKENS MÅL KAN INTE gärna vara att förhindra fortsatta förändringar. Många människor flyttar från land till stad av egen fri vilja och är utmärkt nöjda med sina beslut. Städernas närhet och täthet gör att kontakterna blir fler och att det kläcks fler idéer, skapas fler jobb och uppstår ett rikare utbud av nöjen och kultur.

Men lika lite som det bör vara ett mål att förhindra inflyttning till städerna bör det vara en politisk ambition att öka den. Tillväxten kanske blir något högre ifall staten tunnar ut samhällsservicen i landsorten och därmed ökar urbaniseringen, men tillväxt per tvång sätter nationalräkenskaperna framför den enskildes frihet och är dålig social ingenjörskonst. Myndighetskontor, polisstationer och tingsrätter ska under inga omständigheter vara det första som läggs ned och sätter fart på onda cirklar. Att tömma landet på vardagsnära förvaltning och sedan försöka kompensera det genom att skicka ut expertmyndigheter till mindre orter utan relevant lokal arbetsmarknad, som Strålskyddsmyndigheten till Katrineholm, är rena snurren.

ETTER VÄRRE ÄR DET arroganta storstadssossande över landsbygden som gör allt fler avtryck i politiken. Riksdagsmajoriteter och myndigheter fattar beslut som låter bra och uppskattas i tongivande kretsar på central nivå, men som huvudsakligen får konsekvenser för människor i helt andra miljöer och försvårar deras tillvaro.

Så var det en stor grön triumf – i riksdag och riksmidier – när alla bensinmackar tvingades ha etanol eller liknande i sitt bränsleutbud. Men det jublades mindre i bygderna där det kostsamma kravet fick macken att stänga – och ännu mindre när det stod klart att etanolen var en miljöpolitisk återvandsgränd.

Så är det en självklarhet för centralplanerarna att det i de långt fler än tusen sjöarnas land ska råda generellt strandskydd, som håller nere värdet på många glesbygdsfastigheter och gör det hart när omöjligt för kommuner att använda sin mest attraktiva tillgång för att locka invånare.

SÅ HAR ALLA RIKSDAGSPARTIER enats om att polisen ska vara en enda centralmyndighet utan lokalt politiskt inflytande och utan möjlighet för en bortprioriterad kommun att skapa trygghet genom att anställa egen polis.

Och så är det där med rovdjuren. Och chansen att sälja ett par flaskor äppelvin till tyska turister. Och rätten att bygga till och expandera. Och att kunna åka bil utan att bli ruinerad. Och att bruka sin skog trots att handläggaren på länsstyrelsen har gett sig fan på att han ska lägga statens tunga hand över fler hektar än vad kollegan i grannlänet lyckats med.

Visst finns i några av dessa fall legitima åsikter hos fler än de direkt berörda. Men helheten har blivit skev. Den präglas i alltför hög grad av en grupps maktutövning över andra grupper och bristande respekt för deras livsval, prioriteringar och förmåga att själva ta ansvar för sin tillvaro. Det demokratiska maskineriet sköts enligt instruktionsboken, men själen saknas.

PJ Anders Lindh

”Människor i mindre samhällen och på landet är lika mycket medborgare som de som bor i storstäder eller på högskolor.”

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Thomas Engström hittar inga tuggummin **10**
 Annika Borg tycker att det hela haltar **10**
Medicin Miriam Frankel begrundar ett liv utan mentala bilder **12**
Museer Gunilla Kindstrand störs av identitetspolitiska fanfarer **14**
Resebrev Axel Odelberg flanerar i kulturkrockarnas Sofia **16**
Historia Christer Nilsson tar sig an spanska sjukan **18**
I korthet Kämpande skådisar. Hejigheter **19**

20 FRIZON

- Erik W Larsson undrar om inte Bernie Sanders är förlegad **20**
 Malcom Kyeyune uppmanar till samtal med de ogifta männen **24**

28 OPINION

- Simon Westberg gör upp med vurmen för höga hus.

TEMA: TID FÖR KULTUR

30

- På skakiga grunder* MarieLouise Samuelsson om marknadshyror i kulturlokaler **32**
Låt föremålen tala Anna Victoria Hallberg riktar blicken mot tingen **34**
Ge mig klingande tal! Karin Stensdotter önskar sig våltaliga politiker **36**
Det behövs ett systemskifte Lars Anders Johansson förordar konkurrens i kulturlivet **38**
Ett offer för nycker Adam Cwejman ondgör sig över en politiserad kulturarvsdebatt **40**
Detta uppfostrarnit Martina Björk vill bli upplyft, inte uppfostrad **42**
Vrid tillbaka klockan Olle Lidbom lägger fram en ny kulturpolitisk modell **44**
Bryt beröringsskräcken Joel Halldorf efterlyser en postsekulär religionspolitik **46**
Falska motsatspar Ulla Gudmundson är trött på landsbygdschabloner **48**

50 INTERVJU

- Mats Wiklund samtalar med Fredrik Logevall om Vietnamkriget och USA:s roll i världen.

”

Oavsett tema blir
 såväl protesten
 som frigörelsen
 ett individuellt
 projekt utan
 egentlig koppling
 till övriga
 medmänniskor.

Gunilla Kindstrand, sid 14

54 TRADITION

Tommy Olofsson om Johannes Edfelt.

58 CIVILISATION

<i>Musik</i>	Johan Stenström firar Birgit Nilsson	58
<i>Kulturhistoria</i>	Maria Engqvist om den svenske Lev Tolstoj	60
<i>Kulturdebatt</i>	Lars Anders Johansson om Heidenstam och kosmopolitismen	62
<i>Historia</i>	Olle Abrahamsson om Mauno Koivisto	64
<i>Idéhistoria</i>	Carl-Göran Heidegren om Sokrates i Uppsala	66
<i>Litteratur</i>	Blanche Jarn läser Hans Fallada	67
<i>Litteratur</i>	Alfred Sjödin om Nabokov och Sverigebildens	68
<i>Krönika</i>	Peter Luthersson studerar historieförfalskning	69
<i>I korthet</i>	PJ Anders Linder läser Ferdinand von Schirach	69

70 SVENSKA FACKBÖCKER VÅREN 2018

Specialsektion med 16 recensioner ur vårens utgivning av svensk facklitteratur.

88 RECENSIONER

Lars Åke Augustsson söker kommunismens vision	89
Eli Göndör utreder religiöst våld	93
Göran Frankel pusslar med ande och materia	95
Peter Gärdenfors pejar djurens själsdjup	97
Håkan Arvidsson ansluter till frihetskampen	100
Ann-Sofie Dahl befarar kollaps	102
Peter Landelius räds ryska troll	104
Hans Hederberg ger oss historien om en historisk historiker	106
Erik W Larsson nagelfar mygel och slarv	108
Håkan Tribell uthärdar gruppträck	110
Kristina Adolfsson möter ett monstrosöst ego	112

114 I VÅR TID

Bengt Ohlsson är inte debattsugen.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 11 september 2018

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Sten Westerberg
Fd statssekreterare,
finansman och historiker

Olle Abrahamsson
Tidigare rättschef i
justitiedepartementet

Kristina Adolfsson
Journalist och chefredaktör
i *Senioren*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Lars Åke Augustsson
Författare

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik

Torbjörn Elensky
Författare och kulturskribent

Maria Engqvist
Slavist och frilansskribent

Thomas Engström
Journalist och författare

Bo Eriksson
Docent i historia vid
Stockholms universitet

Göran Frankel
Vetenskapsjournalist

Miriam Frankel
Vetenskapsjournalist

Ulla Gudmundson
Skribent och diplomat

Peter Gärdenfors
Professor i kognitionsvetenskap
vid Lunds universitet

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, leder
Timbros integrationsprogram
Majoritet och mångkultur

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap
och utredare vid
Södertörns högskola

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria
vid Uppsala universitet
och lärare på Teologiska
högskolan i Stockholm

Hans Hederberg
Författare och tv-producent

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Carl-Göran Heidegren
Professor i sociologi vid
Lunds universitet

Erik Helmersson
Ledarskribent i *Dagens Nyheter*

Josefin Holmström
Författare och kritiker,
doktorand i litteraturvetenskap
vid University of Cambridge

Blanche Järn
Redaktör i nättidskriften
Smedjan

Lars Anders Johansson
Redaktionschef på Timbro
och chefredaktör i *Smedjan*

Gunilla Kindstrand
Frilansjournalist

Martin Kragh
Chef för Rysslands- och
Eurasienprogrammet vid
Utrikespolitiska institutet

Malcom Kyeyune
Skribent och debattör

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker specialiserad
på tysk litteratur

Peter Landelius
Författare, översättare
och fd ambassadör

Erik W Larsson
Läkare

Therese Larsson Hultin
Utrikesanalytiker i
Svenska Dagbladet

Olle Lidbom
Medieanalytiker och
kommunikationschef på
Norstedts Förlagsgrupp

PJ Anders Linder
Chefredaktör i *Axess*

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap specialiserad
på fornordisk litteratur

Catta Neuding
Vd-assistent i Axel och Margaret
Ax:son Johnsons stiftelse

Christer Nilsson
Historiker och författare

Axel Odelberg
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Katarina O’Nils
Franke
Redaktionssekreterare
i *Axess*

Ingemar Ottosson
Docent i historia samt
gästprofessor vid
universitetet i Ningbo, Kina

MarieLouise
Samuelsson
Journalist och författare

Kristina Sandklef
Kinaanalytiker
Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt

Johan Stenström
Professor i litteratur-
vetenskap vid Lunds
universitet

Mattias Svensson
Författare, krönikör
och kulturjournalist

Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Håkan Tribell
Talskrivare åt Ulf
Kristersson

Nils Uddenberg
Professor och författare

Simon Westberg
Ledamot av Uppsala Plan-
och byggnadsnämnd

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Kinabilder

I SVERIGE FINNS generellt en dålig förståelse för drivkrafterna bakom Kinas agerande hemma och internationellt, vilket nyligen visade sig i den lätta panik som uppstod när kineser ville köpa hamnen i Lysekil, men även i förvåningen över Geelys investering i Volvo Lastvagnar. Att den svenska nyhetsrapporteringen om Kina dessutom ofta filtreras genom utländska medier, framförallt västerländska, gör inte kunskapsläget bättre.

Det är lätt att bli paranoid över hur enpartistaten får en allt starkare ställning globalt genom sina investeringar, där ekonomisk makt ofta medför politiskt inflytande. Med ett växande och globalt mäktigare Kina blir det därför viktigt att kunna bemöta kineserna konstruktivt. Men det handlar också om att kunna dra nytta av förändringarna på bästa sätt, och samtidigt värna vår västerländska värld med liberala värderingar, marknadsekonomi och demokrati, och kanske påverka Kina i en sådan riktning.

Det är därför en glädje att läsa de fyra artiklar som utgör temat ”Den kinesiska idén” i *Axess* (nr 4/2018), som har ett stort folkbildande värde. Fyra tunga svenska Kinakännare kommer till tals och ger sin bild av vad som driver landet rent idémässigt.

DEN FÖRSTA ARTIKELN, skriven av historikern Bengt Pettersson, stakar ut temat för de övriga tre genom att lyfta upp de historiska idétraditioner som legat till grund för styret av Kina sedan kejserliga tider. För oss svenskar, särskilt de yngre generationerna, som fått en allt sämre historieundervisning de senaste 20 åren, torde det vara extra intressant att reflektera över att en framväxande global stormakt är så pass påverkad av sin historia och uråldriga idétraditioner.

Kanske hade det varit bra att även lyfta fram de gamla kinesiska krigslisterna med *Sun Zis krigskonst* som förklaringsmodell för Kinas agerande internationellt, både vad gäller affärsstrategier och säker-

hetspolitik. Enligt Sun Zi, samtida med Konfucius, är grunden för att vinna ett krig att känna sin motståndare väl och inte visa sina sanna intentioner. Bästa sättet att slå ut en fiende är att få denne att kapitulera utan att ens förstå att kapitulation skett.

Likaså är ressentimentsnationalismen, som förre ambassadören Lars Peter Fredén skriver om, viktig att begripa. Kinesisk nationalism kan kännas svårförståelig och skrämmande eftersom vi själva är så pass icke-nationalistiska med vårt postmoderna förnekande av svenska värderingar och kulturyttringar. För kineserna är nationalismen en stark drivkraft, oavsett om det gäller att få andra länder att kalla Taiwan för en provins i Kina, vilket Skatteverket numera gör efter påtryckningar från vårt utrikesdepartement till Taiwans stora besvikelse, eller att genomföra en industripolitik där kinesiska företag premieras.

DEN KINESISKA nationalismen återspeglas i planen ”Made in China 2025” för att göra Kina till en ledande högteknologisk nation oberoende av importerad teknik genom ökad innovation och uppköp av teknologiskt avancerade företag utomlands. Det är inte en slump att denna plan lyfts upp som ett hot mot västvärldens förmåga att dra nytta av teknikutveckling för framtida ekonomisk avkastning av både EU och USA i dessa tider av handelskrig.

För oss i Sverige kommer den stora utmaningen från Kina att vara vår möjlighet att fortsätta att vara en ledande kunskapsnation. Fallande skolresultat och sämre matematikkunskap tillsammans med bildningsförakt bådär inte gott när kineserna satsar stort på utbildning, forskning och utveckling och redan har blivit världsledande inom nya teknikområden som artificiell intelligens och stamcells forskning.

Axess tema är ett ypperligt sätt att förkovra sig om Kina, men vi behöver också se till att yngre generationer lär sig mer om Kina och dess historia. Det oroväckande är att allt färre numera vill läsa kinesiska i Sverige och att det sedan länge saknas en generell Kinastrategi från regeringshåll.

Kristina Sandklef

Domedagen nalkas

Itvå situationer är tuggummi fullkomligt livsuppehållande: när man slutar röka och när man ska flyga. En förmiddag i maj sammanfaller dessa båda lägen för mig, likt något gastkramande astrologiskt fenomen. På tåget från Rotterdam till Schiphol tuggar jag slut på mitt sista lilla Stimorol. Det skulle jag aldrig ha gjort.

I tidningsaffären i ankomsthallen hittar jag inga tuggummin. Det löser sig väl, tänker jag, efter säkerhetskontrollen; där inne har de fler butiker. Fina, väl sorterade butiker. Oaser av krimskrams där varje tänkbart och otänkbart konstgjort behov kan tillfredsställas mot en ohemul penning.

Först ska jag bara tillbringa tjugo minuter med att göra det som under min barndom, i en oskyldigare, dummare tid, var ett jobb för anställda människor på flygbolaget: checka in mig själv och bagaget. Det här

är för övrigt första gången av nio gånger – ja, jag räknar efter – nio gånger då jag måste visa mitt pass innan jag viker ihop mig själv i det så kallade sätet. Sex av nio gånger är det en maskin som granskar dokumentet. En av nio gånger tar det obehagligt lång tid mellan inläsning och uppläsning, som om apparaten behöver idissla mina uppgifter innan den riktigt bestämmer sig.

SÄKERHETSKONTROLLEN. Ingenting piper när jag blir skannad eller röntgad eller vad det nu är jag utsatts för. Ändå får jag erfara den särskilda njutning som bara en halvhjärtad, tafatt yttre kroppsvisitering kan erbjuda. Vakten och jag blir båda så generade av hur menlöst vi spelar våra roller – han som nitisk väktare av sina medmänniskors liv och hälsa, jag som tacksam medborgare – att vi inte förmår möta varandras blick.

I de haltande analogiernas tid

ÄVEN OM JAG är teolog till grundprofessionen så är det faktiskt inte varje dag som jag reflekterar över teologen och filosofen Thomas av Aquino (1225–1274). Det måste erkännas. Men med en stigande irritation över många av tidsandans slappa analyser och ofärdiga tankestråk, har detta helgon den senaste tiden utgjort det hopp som lyft mig ur mina samtidsgrubblrier. Det jag talar om är analogiläran, eller på ren svenska: ordning på torpet och tankereda.

En analogi är en liknelse och uttrycker att företeelser liknar varandra, men inte är identiska. För Thomas av Aquino var det på så sätt människan kunde förstå Gud, genom analogier. Eftersom Gud har både dolda och uppenbarade sidor (uppenbarelserna är Jesus Kristus), behöver vi likna Gud vid något vi förstår och känner

igen för att begripa vem Gud är. För att inse vad Guds kärlek är kan den liknas vid faderskärlek eller moderskärlek till exempel, eller vid fågeln som skyddar sina ungar under vingarnas skugga. Förvisso finns det människor som enbart känner faders- eller moderskärlek som en brist i livet, det har åren som själavårdare lärt mig, men vi förstår ändå vad det är och därför fungerar liknelsen och ger oss fördjupad kunskap.

Det var en stor reklamannons för en dagstidning som blixtbelyste för mig att vi lever i de haltande analogiernas tid och att detta ställer till såväl tankeoreda som förvirring i samhällsdebatten. Bilden föreställde en flicka utklädd till påskkärring, en ganska ovanlig syn numera, samt en kvinna som hade sjal på sig som en religiös symbol. Kvinnan hade även hon målat sig i

Bilder utan fäste

12 Oförmågan att skapa mentala bilder har först nu börjat uppmärksammas.

Flytta på er! Här kommer JAG!

14 Historiska museets utställning 100 % kamp är en identitetspolitisk fanfar.

Kulturkrockar i Sofia

16 Bulgariens historia är långt mer än Sovjetepoken.

Ett skakande drama

18 Under spanska sjukans utbrott infekterades över en tredjedel av jordens befolkning.

I korthet

19 Kämpande skådisar. Hejigheter.

Mellan trekvart och en timme har jag tillbringat utan något att tugga på. Men nu är jag inne i det heligaste av heliga utrymmen i vårt kända universum, och mycket riktigt vimlar det av butiker. Här går att köpa halsdukar och parfymer, regnrockar (eftersom jag är på väg till de brittiska öarna köper jag en i bara farten), böcker. Sötade och osötade drycker, och då förstås även...

Eller vänta nu. Har de inga tuggummin?

"Nej, tyvärr", säger damen i kassan till tobaksaffären. "Vi har inte det."

"... Vet du nån annan som kan tänkas ha det?"

"Nej. Jag tror inte det finns."

Hör vad jag säger: Det är ute med oss.

JAG STIRRAR PÅ HENNE en bra stund innan jag upprepar det hon sagt: "Du tror inte det finns."

Vårt samtal har nått vägs ände. I blind panik köper jag en ask med någon sorts minttabletter som, helt i linje med mina farhågor, löses upp i truten inom loppet av tio sekunder.

Jag är nu inte en värre människohatare än någon annan, eller det kanske jag

är, men i alla fall. Jag tror på det hela taget ändå gott om de västerländska institutionerna och om åtminstone enstaka fragment av mänskligheten. Jag har erfarit godhet och sans.

Nej, det här ska lösa sig. Troskyldigt styr jag mina steg mot nästa butik där man, på en normal planet, skulle ha salufört tuggummin.

DET BLIR NEJ IGEN. "Men hur kan det komma sig?" frågar jag bestört. "Är det nån säkerhetsgrej?"

"Nej, nej", säger kvinnan. "Det är för att folk spottar tuggummin på golvet."

Jag vet inte hur många sekunder vi fördriver med att glo på varandra, hon och jag; två invidider som i denna stund flyter omkring i ett ekande tomrum av apati och alienation. Systemen som kringgärdar oss är det enda landskap vi ser; regelverkens strypande tentakler är det enda vi erfar av något så kallat samhällskontrakt. Om man fotograferade detta ögonblick skulle bilden bara kunna få en titel: "Det var meningslöst att vinna kalla kriget."

Folk får alltså köpa alkoholhaltiga drycker på denna flygplats. De får köpa smörgåsar med outsägliga mängder kladd och elände mellan brödsnivorna. De får köpa cigaretter. Skadan som med lite ond vilja skulle gå att åstadkomma med dessa

tre produkttyper är i det närmaste oöverblickbar. Men fan ta den som är sugen på ett ynka tuggummi.

"Det är förstås inte ditt fel", biter jag av samtalet. Det borde Josef K ha sagt till sin bödel i slutet av *Processen*.

Jag snyter mig. Papperet försöker jag slänga i en soptunna. Men även den vägrar att gå mig till mötes. En blinkande text-ramsa förmedlar: "Jag är upptagen."

Soptunnan har inte tid med mig. Den är upptagen.

Det är över och förbi, gott folk. Hör vad jag säger: Det är ute med oss. ✨

Av Thomas Engström

ansiktet på påskvis. Bilden signalerade likhet, gemenskap, integration och samhörighet. Påskkärringar ska förvisso ha sjal på huvudet och en sjal liknar förvisso en sjal på vem den än sitter, men hör företeelserna verkligen ihop med varandra? Nej, det gör de inte.

EN ANNAN haltande analogi skapas genom det offentliga samtalet om Gud. Att kristendomen växer ur judendomen och att det mellan judendomen och kristendomen finns en samhörighet är en sak. Men motsvarar kristendomens och islams Gud varandra? Från filosofisk kunskapsteoretisk synpunkt kan svaret bara bli ett: Det kan vi inte veta. Men ur ett kristet teologiskt perspektiv är det förvånande att kyrkliga företrädare inte oftare svarar nej på den frågan. Kristna ber i Jesu Kristi namn och bekänner den uppståndne Kristus som Guds Son. Parallellerna mellan religionerna är således inte klockren. Man kan givetvis ha olika skäl, som politiska, för att driva linjen att de båda religionerna är helt analoga företeelser, men teologiskt håller det inte.

"Det liknar 30-talet" är en annan vanlig liknelse i samtiden, som gör anspråk

Men motsvarar kristendomens och islams Gud varandra?

på att fånga in den situation vi lever i, vår *Sitz im leben*. Det som väl ändå får sägas vara krusningar på ytan i vårt välordnade välfärdssamhälle, som förvisso är under förändring, blåses upp med bombastisk retorik. Parallellerna till en av världshistoriens absolut mörkaste perioder sprider oro och ger en skev uppfattning om Sverige och Europa anno 2018. Det är en grannliga uppgift att bena ut vilka strömningar och skeenden som verkligen bär på en motsvarighet till Tredje rikets förstadium och bestialiska år, men så långt orkar sällan det offentliga samtalet.

DET KRÄVER TANKEMÖDA och tid att se vad som hänger ihop, hör samman och liknar varandra, där liknelsen verkligen ger större kunskap och förståelse. Då kopplingar, som lyser upp förnuftet, skapas. Det är sannerligen ett märkligt och lite sorgligt stråk i samtiden, att vi samtidigt som vi aldrig haft tillgång till så mycket information och kunskap slarvar med grundarbetet.

Det eroderar samtidsdebatten och knarprar på det fundament som kunskap och bildning behöver utgöra i vårt samhälle. Vi ägnar oss alla då och då åt de haltande analogiernas *quick fix*. Men något annat än en Red Bull-dryck är det inte. Och den ger inte tanken vingar. ✨

Av Annika Borg

MEDICIN

Bilder utan fäste

Oförmågan att skapa mentala bilder har först nu börjat uppmärksammas. Men vad som orsakar aphantasia och hur hjärnan påverkas är ännu okänt, skriver **Miriam Frankel**.

FOTO: JOHAN ÖDMANN / JOHNER

TÄNK PÅ DITT FINASTE barndomsminne. Kanske var du på stranden och lekte med dina föräldrar i vågorna? Antagligen minns du det hela ganska klart, som en färggrann bildsekvens eller en kort videosnutt. Om inte, kanske du tillhör de två procenten av befolkningen som tros helt sakna förmågan att skapa mentala bilder.

Detta märkliga tillstånd beskrevs först av den brittiske antropologen Francis Galton i slutet av 1800-talet. Men som forskningsområde glömdes det nästan helt bort tills Adam Zeman, professor i neurologi vid University of Exeter i Storbritannien, kom 2003 i kontakt med en man som förlorat förmågan att visualisera efter en hjärtoperation. Efter att fallet blivit omnämnt i en populärvetenskaplig artikel blev Zeman nästan omgående kontaktad av 21 personer som meddelade att de aldrig kunnat visualisera. Han började genast undersöka fenomenet, vilket han gav namnet "aphantasia" 2015. Idag blomstrar forskningen och Adam Zeman analyserar data från tusentals personer med aphantasia.

Jean-Baptiste Lopez, doktorand i molekylär plantbiologi vid Århus universitet i Danmark, misstänkte att han led av aphantasia när han läste om Adam Zemans forskning. Han gjorde Adam Zemans test för att diagnostisera aphantasia och fick sina farhågor besannade. För Jean-Baptiste Lopez var det värsta att inse hur ofullständig hans upplevelse av skönlitteratur måste vara. Han berättar att han älskar att läsa men lätt blir uttråkad av långa beskrivningar. Nu har han insett att för normala läsare är beskrivningar centrala och njutbara delar av en berättelse – de hjälper oss att visualisera.

MEN HUR ÄR DET att leva helt utan inre bilder? Jean-Baptiste Lopez berättar att han faktiskt ibland kan se bilder ofrivilligt. De kan blixtra förbi innan han ska somna. Han kan även drömma i bilder. Men när han medvetet måste skapa bilder går det helt enkelt inte. När jag frågar honom hur han minns julaftonen svarar han att det är som en lista med punkter. Vi åt frukost länge. Sedan drack vi glögg och såg på *Kalle Anka*. Och så vidare. Men han kan inte se det hela framför sig. "Det är som om andras minnen är som en bild- eller videofil medan mina är som en textfil." Han tycker inte att det är konstigt att han inte insett att han har aphantasia förrän nu. Ett exempel: När folk pratade om att räkna får för att kunna somna trodde han att det var en metafor.

Zeman tror att minst 2 procent av befolkningen lider av aphantasia, och att förmågan att skapa inre bilder existerar längs med ett spektrum. Många av dem som ingick i hans studie rapporterade liknande upplevelser som Jean-Baptiste

Lopez. De blev medvetna om tillståndet först i vuxen ålder. Flera kunde också se bilder ofrivilligt. De flesta handikappades inte i sitt vardagsliv. De klarade till exempel Adam Zemans uppgift att korrekt beskriva hur många fönster de hade i sitt hus – även om de inte kunde se det framför sig.

Men hur fungerar egentligen deras hjärna? Är det medfödda avvikelser i hjärnstruktur som orsakar aphantasia eller rör det sig om ett psykologiskt fenomen? En del har ifrågasatt om personer med aphantasia verkligen är oförmögna att visualisera – det kan ju vara så att de helt enkelt inte är medvetna om att de gör det.

När jag frågar honom hur han minns julaftonen svarar han att det är som en lista med punkter.

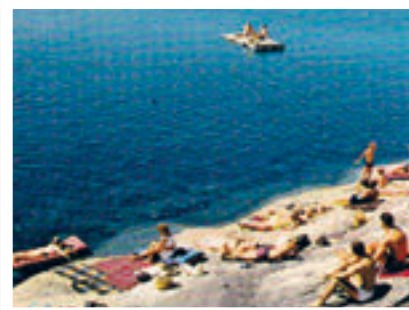
EN STUDIE FRÅN Australien ställde nyligen frågan om det kan vara så att personer med aphantasia har problem med introspektionen. De ville mäta visualiseringsförmåga hos personer med aphantasia utan att behöva förlita sig på hur dessa individer själva bedömer sina inre bilder. Forskarna använde därför en teknik som kallas binokulär rivalitet. För att framkalla denna effekt bad man deltagarna att bära röd-gröna 3D-glasögon, så att ett öga ser en röd bild och det andra ögat en grön. När bilder läggs på glasögonen kan man inte se båda bilderna samtidigt – hjärnan växlar ständigt från grön till röd bild. Vi vet sedan tidigare att om man ber någon att inbilla sig en av de två bilderna, till exempel en röd bild, så är det större sannolikhet att man därefter ser just den röda bilden. Men detta fungerade inte alls i en grupp som själv diagnostiserat sin aphantasia. Deras försök att skapa inre bilder påverkade inte vad de såg. Forskarna tolkade därför detta som att de faktiskt inte kunde se inre bilder framför sig alls.

En annan ny studie från Belgien och England undersökte både visualiseringsförmåga och visuellt minne hos en individ med aphantasia och jämförde detta med en kontrollgrupp. Deltagarna ombads att tänka sig konturerna på en geometrisk figur och sedan projicera den på ett litet fält av en skärm. De flyttade sedan runt en markör på skärmen och frågade deltagarna om den var innanför eller utanför deras bild. Märkligt nog så hade personen med aphantasia inga problem med detta, trots en del svårigheter med visuellt minne. Men till skillnad från de andra deltagarna kunde hon inte riktigt svara på hur hon gjorde det. Hon bara visste svaret, utan att se en bild framför sig.

DET HELA PÅMINNER om hur personer med aphantasia kan veta hur många fönster de har i sitt hus utan att kunna se det. Eller hur – när jag frågar Jean-Baptiste Lopez om han kan tala om vilken geometrisk figur som gömmer sig i ett A – han omedelbart vet att det är en triangel. Han bara vet det, säger han. Så hur kompenserar dessa personer för att inte kunna skapa mentala bilder? En förklaring kan vara att personer med aphantasia föreställer sig att de utför en rörelse, till exempel skriver ett A med handen. Kanske är det ett slags muskelminne.

Christianne Jacobs, psykolog vid University of Université Catholique de Louvain i Belgien, ledde studien av visualise-

ringsförmågan. Hon menar att personer med aphantasia kan ha ett mycket annorlunda sätt att koda information. Kanske hade individen i hennes studie ett slags abstrakt kod i hjärnan för spatiala förhållanden, istället för bilder. Detta skulle till och med kunna vara en verbal kod, som att "figuren i rutan måste bestå av ett två centimeter långt, horisontellt streck och ett fyra centimeter långt vertikalt streck".

ADAM ZEMAN HÅLLER med om att det verkar finnas en länk mellan abstrakt tänkande och aphantasia. Hans studie visar att förvånansvärt många med aphantasia jobbar inom matematik- och IT-relaterade områden. Opublicerade resultat visar att en högre andel av individer med aphantasia har sådana yrken än de inom gruppen med extremt bra visualiseringsförmåga. Jean-Baptiste Lopez använder en hel del abstrakt tänkande i sin forskning. Han menar att det finns många olika sätt att förstå vetenskap på – vissa är helt enkelt mindre visuella. "Jag är bra på koncept, jag har starka instinkter", säger han. Christianne Jacobs är inte helt förvånad över resultatet. "I fysik arbetar man med flerdimensionella matriser och annat. Det >>

kan nog hjälpa att inte försöka visualisera det.”

KANSKE KAN framtida studier av hur hjärnan fungerar i aphantasia ge svar. Vi vet inte särskilt mycket om detta än. I sin första fallstudie på mannen som drabbats av aphantasia efter en operation – han kallas för MX – tittade Adam Zeman på hans hjärna med MRI medan MX fick se bilder och sedan visualisera dem. De visuella partierna i den bakre delen på MX:s hjärna lyste upp som förväntat när han fick se bilder på kända personer som Tony Blair. Men när han var tvungen att skapa en mental bild av Tony Blairs ansikte, vilket normalt skulle orsakat samma delar av hjärnan att lysa upp, skedde ingenting.

Adam Zeman berättar att han nu gör en rad liknande undersökningar i en större grupp med varierande visualiseringsförmåga – från aphantasia till hyperphantasia. Förhoppningsvis kan detta ge mer tillförlitliga resultat. Han ska även titta på faktorer som han aldrig undersökte hos MX, som strukturella skillnader. Kanske har personer med aphantasia större eller mindre hjärnor.

Men yttre faktorer, som en period av depression, kan också påverka hjärnan så till den grad att möjligheten att visualisera förloras. Adam Zeman tror att detta skulle kunna förklara en del fall. Men i sin opublicerade studie har han även upptäckt att en hel del personer har rapporterat att de har släktingar med liknande problem. Detta kan ha att göra med en slags tanketradition inom familjer, säger han. Men det är värt att utreda om det i grunden finns en genetisk faktor.

ANTAGLIGEN KAN DET finnas många olika anledningar till att personer har svårt att skapa inre bilder. Och om det är så finns det ju också hopp att man skulle kunna behandla vissa individer, till exempel de som förlorat förmågan att visualisera efter en depression. ”Men jag misstänker att om man är 50 år och aldrig har kunnat visualisera någonting... så finns det nog någonting biologiskt som kommer göra det svårt att behandla”, säger Adam Zeman.

När jag frågar Jean-Baptiste Lopez hur han hade ställt sig inför att få sin aphantasia behandlad är han kluven. ”Jag är inte säker på att jag hade velat det. Jag hade testat det om det var temporärt”, säger han. ”Men jag har mitt eget sätt att tänka och vara... Jag vet inte hur jag skulle reagera på alla nya intryck. Om min personlighet eller värld totalt förändrades kanske det inte skulle vara värt det.” ✨

MUSEER

Flytta på er! Här kommer JAG!

Den stora utställningen har gått vilse i sina ambitioner. *100% kamp* är en identitetspolitisk fanfar i Musei-Sverige, skriver **Gunilla Kindstrand**.

HELST HADE JAG VELAT gå till Historiska museet med morfar.

Han som trampade hundratals mil på sin tröga cykel till möten och studiecirkel. Han, stataren och sedermera lantarbetaren, som menade att idén om det gemensamma var förutsättningen för ett gott samhälle.

Utställningen *100% kamp* som just nu visas på Historiska museet är ett prestigeprojekt som ska beskriva just ”rättighetskampernas Sverige”. En rad institutioner och myndigheter står bakom. Utställningen ska vandra genom landet under flera år och tusentals skolelever får särskilda visningar. Men den som förknippar den svenska 1900-talshistorien med kollektiv kraft och ett samhälle i förändring (som min morfar gjorde) har inte mycket att känna igen sig i. I centrum står istället det individuella frigörelseprojektet som i de här exemplen snarast ställer individen mot omvärlden. *100% kamp* är en identitetspolitisk fanfar i Musei-Sverige.

Utställningen ingår i projektet ”Heterogena kulturarv” som har undertiteln *Att ändra framtiden*. Ambitionen är förstås att ge underträngda erfarenheter plats i den stora historieskrivningen och samtidigt komma åt normernas och normaliseringens makt över tanken. Här görs en rad viktiga, men ytliga nedslag i samtidshistoriens mörka vrår: sameskolorna, sinnesslöanstalterna, förföljelserna av homosexuella... Samtidigt väcker utställningen frågor om det egna historiebruket och den egna historiesynen. De stora politiska rörelserna, de sociala reformerna, den ökande jämställdheten är bortvalda. De finns inte ens med som fond för normkritiken.

DET HAR DOCK sina risker att plocka isär en berättelse och sätta ihop den på nya vis. Det ligger nära till hands att proportionerna förskjuts så att stort blir smått,

och smått blir stort. I ett hörn vittnar löpsedlar från 1950-talets kvällstidningar om dåtidens verkligt fasansfulla häxjakter på homosexuella i Sverige. Alldeles intill finns repliker som sannolikt ska uppfattas som nutida upplevelser av ett besläktat förtryck. Ett exempel handlar om restaurangbesök för ickenormativa par: ”Vi blir inte prioriterade att få ett bord som till exempel har en mysig placering [...] När vi ska betala får vi alltid frågan om vi ska betala var och en för sig...” Ett annat exempel på samtida orättvisa kommer från hotellreceptionen: ”När jag och min fru ska bo på hotell blir det alltid oklart om vi ska ha en dubbelsäng eller enkelsängar [...] Vi får alltid dubbelkolla att vår bokning stämmer med det vi har beställt.” Det är en egenartad upplevelse att erfara hur historiens grymheter reduceras till att bli en sorts fond för den nutida, av alla numera välkända, så kallade offerdramaturgin.

EN ANNAN AVDELNING ägnas de dövas och hörselskadades rätt till ett eget språk. Också här finns en historisk tragik då användandet av teckenspråk förbjöds och bestrafades långt in i modern tid. Här hamnar utställningen i den egendomliga slutsatsen att också moderna tekniska hjälpmedel kan ses som ett sätt att ta ifrån de döva deras eget språk. De blir ett medel för att enligt utställningstexten ”korrigera döva genom teknik och kirurgiska ingrepp”. Detta hävdas i samma nutid som Hörselskadades riksförbund kräver att cochleaimplantaten (som förenar kirurgi och teknik) borde erbjudas mångdubbelt fler än de cirka 3 000 som fått hjälp i Sverige hittills.

Oavsett tema blir såväl protesten som frigörelsen ett individuellt projekt utan egentlig koppling till övriga medmänniskor. Det högst ljudande slagordet i utställningen är ”Flytta på er – jag ska bli fri!” Vem är då den som ska flytta på sig? Vem

Konstnärlig gestaltning bortvald.

FOTO: HISTORISKA MUSEET

är själva fienden i konflikterna? Svårt att säga. *100% kamp* gör inga egentliga försök att beskriva hur samhället fungerar och hur politisk makt manifesterar sig i våra liv. Förtryckarna beskrivs genomgående i diffusa termer som "dem", "kommunen" eller de "andra".

Vi är mycket långt från det estetiskt expansiva utställningsideal som dominerar på andra håll.

DEN SVENSKA museivärldens arbete med att avhomogenisera kulturarvet har pågått under många år och rymmer många betydligt bättre och mer genomarbetade utställningar än denna. Påfallande ofta har omtolkningsarbetet, precis som här, presenterats i ett avskalat format. När tilliten till besökarens egen reflektionsförmåga är låg blir orden gärna många och får ta stor plats. Grundtonen är auktoritativ, ibland didaktisk. All konstnärlig gestaltning som kan aktivera publikens

egna, kanske undermedvetna associationer är bortvald. Vi är mycket långt från det estetiskt expansiva utställningsideal som dominerar på andra håll. *100% kamp* har en anslående entré, täckt av foton från allsköns protester, men sedan följer skärm på skärm på skärm på skärm.

I ÖVRIGA EUROPA kan andra utställningstrender urskiljas just nu. En produktion som kommer att bli positionerande är den innovativa *Passion, Power and Politics* som visades på Victoria & Albert Museum i London i vintras. Det var en extatisk, mångfasetterad berättelse om operakonstens utveckling genom århundranden, med en självklar ambition att utvinna ny kunskap ur historien. I *Passion, Power and Politics* möttes också kulturarvet och konstnärerna på ett otvunget vis när dialogen mellan estetiska ideal och ekonomi och politik undersöktes. Här rymdes fördjupningar kring såväl queer som norm, men varje besökare gick sin egen väg genom överflödet med det egna intellektet och den egna kritiska förmågan i högsta grad tagna i anspråk.

100% kamp ägnar särskilt intresse åt dem som ska styra vårt samhälle om tio-tjugo-trettio år. De erbjuds guidade visningar med fokus på den personliga

kampen. Efteråt får de unga rita sitt alldeles egna protestplakat. Den dagen jag var på besök redovisades att en grupp sexåringar lyssnat förbluffande lydigt och ritat teckningar som i stort kopierade utställningen. En som stått emot trycket var signaturen "Leo, 6 år". Han hade gjort en skylt om alla barns "rätt att åka till Kanarieöarna". Kravet framstod i sammanhanget som rent subversivt.

100% kamp hade kunnat bli en av samtidens viktigaste utställningar, men dess anspråk, historiesyn och attityd till publiken gör den istället till ett enastående tidsdokument över den del av kulturarvssektorn som gått så vilse i sina ambitioner.

Hela utställningen borde efter sin turné hamna på museum, men då i samlingarna, såsom ett fantastiskt föremål som berättar om en fascinerande tid för framtiden att förundras över. ✨

Bakom *100% kamp* står Regionmuseet Kristianstad, Västmanlands läns museum, Sundsvalls museum, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek och Historiska museet. Projektet finansieras av Statens kulturråd, Riksantikvarieämbetet och Region Skåne tillsammans med Postkodlotteriets Kulturstiftelse. Turnén startade 2016 och ska pågå minst till 2020.

Kulturkrockar i Sofia

Bulgariens historia är långt mer än Sovjetepoken. I över tvåtusen år har imperier och kulturer satt sin prägel på landet, skriver **Axel Odelberg**.

Till tsar
Alexanders ära.

FOTO: AXEL ODELBERG

PÅ 1950-TALET SKREV Jan Myrdal en bok som han först tänkte kalla *Kulturers korsväg* men sedan ändrade han till det snär-tiga *Resa i Afghanistan*. Jag påminner mig den första titeln när jag promenerar i Bulgariens huvudstad Sofia. Som namn på ett verk om denna stad och detta land kunde inget passa bättre. Här har kulturer gång på gång krockat, gått under och återuppstått.

Bulgarien är väl mest känt som perifert leverantörsländ av kommunistiska paraplasmördare, romska tiggare och billiga sol- och skidseminstrar. På plats i denna sydostliga europeiska utpost blir jag medveten om att det i själva verket är ett land som under en stor del av sin historia legat i världens mitt. Promenerande uppför Bulevard Todor Aleksandrov ser jag framför mig tre

byggnadskomplex i typisk Stalinklassicistisk stil, minnande om det näst senaste, och mest kortlivade av de många imperier och kulturer som präglat detta land och denna stad.

Sovjetepoken varade 45 år, från andra världskrigets slut till Berlinmurens fall. Nu ingår Bulgarien i västvärldens ekonomiska, militära och kulturella sfär. Landet är medlem i både Nato och EU. Men spåren av de tidigare sfärerna är tydliga och spelar roll.

Jag når fram till ploshad Sveta Nedelija, en staketinhägnad trafikled utan övergångsställen. Jag ser mig om efter en lämplig undergång men finner att snabbaste sättet att komma över är att svinga benen över inhägnaden, trotsa trafiken och klättra över staketet på andra sidan.

DÄR, NEDANFÖR MIG, på en nivå några meter under gatuplanet, upptäcker jag ett område med arkeologiska lämningar. Ett anslag upplyser om att det är rester av den gamla romerska staden Sernica. Ruinerna har tidsbestämts till 300–500-talet e Kr. Vissa delar är ännu äldre.

Lämningarna upptäcktes i samband med bygget av den tunnelbanestation som nu finns där i underjorden. Får mig att tänka på Federico Fellinis *Roma*. Utgrävningarna pågick 2010–12. Sernica blev också t-banestationens namn. Bortom utgrävningsplatsen avtecknar sig en moské med bysantinska kupoler och en turkisk minaret, skvallrande om några av de herrar och kulturer som härskat över Bulgarien sedan det romerska Sernica byggdes.

Jag vandrar bland ruinerna av villor, stensatta gator, badrum med vattenledningar i bly, termer och sanitetsanläggningar med avloppssystem. Sernicas invånare kunde sålunda bajs på spoltoa och vaska sig med rinnande vatten redan vid en tid då Nordens invånare ännu hukade i naturen och städade rumpan med pinnar och löv. De restaurerade och konserverade romerska lämningarna är snyggt och pedagogiskt presenterade. Förmodligen med ekonomiskt bidrag från Bulgariens nuvarande herrar i Bryssel.

Jag fortsätter vandringen förbi det Stalinklassicistiska presidentpalatset österut

på Tsar Osvoboditels boulevard. Den ryska epoken i Bulgarien var inte bara sovjetisk. Innan dess fanns en tsarrysk tid, manifesterad i namnet på den gata jag vandrar utefter. Tsar Osvoboditel betyder "Befrielse-tsaren" och syftar på tsar Alexander II som med sin krigsmakt jagade bort osmanerna från Bulgarien i rysk-turkiska kriget 1877–78.

SOM TACK RESTES en monumental rytterstaty till Alexanders ära. Den står mittemot Nationalförsamlingens vita byggnad. Det är den 5 mars när jag passerar. Runt fundamentet ligger blommor och kransar, ditlagda två dagar tidigare, till minne av den 3 mars 1878 då fredstraktatet skrevs på och Bulgarien kunde kasta av sig "det turkiska oket".

Bulgarerna glömmar inte vem de har att tacka för befrielsen. De flesta hyser större förtroende för Ryssland än för EU och Nato, trots 45 års sovjetkommunistiskt förtryck, enligt en opinionsundersökning från 2016. Men det officiella Bulgarien står bakom EU:s kritik och sanktioner mot annekteringen av Krim och kriget i östra Ukraina.

Några dagar före min promenad i Sofia träffade jag Bulgariens president 2012–17, Rosen Plevneliev; en liberal och västorienterad expolitiker, som kallar tillståndet i världen för en kall fred och varnar för en rysk strävan att splittra EU genom att destabilisera Balkan, Europas "soft underbelly" för att tala med Churchill. Plevnelievs efterträdare Rumen Radev är ryssvänligare men makten ligger hos regeringen och premiärminister Bojko Borisov fortsätter att hålla Moskva på armslängds avstånd.

Landet är medlem i både Nato och EU. Men spåren av de tidigare sfärerna är tydliga och spelar roll.

STRAX NORR OM tsarmonumentet ligger Sofias mest iögonfallande landmärke, Alexander Nevskij-katedralen med sina gyllene kupoler och ärggröna koppartak, en av världens största ortodoxa helgedomar. Den byggdes för att hedra de, ryska, finska, bulgariska och andra soldater, som stupade i kriget mot turkarna, och minner därmed, även den, om Bulgariens ryska tacksamhetsskuld. Arkitektoniskt och konfessionellt däremot, exponerar katedralen Bulgariens långa bysantinska och ortodoxt kristna förflutna.

Traker kallade grekerna de stammar som befolkade Bulgarien för 2 700 år sedan. De var enligt Herodotos långa,

blonda och blodtörstiga tölpar. I konsekvens med folkslagets namn fick området heta Trakien. På 500-talet fKr erövrades Trakien av perserkungen Darius den store.

De trakiska stammarna återtog senare makten och bildade ett eget rike, kallat Odryiska kungariket. Men på 400-talet fKr började grekerna kolonisera Trakien och importera slaver därifrån och på 300-talet fKr erövrades landet av Filip II av Makedonien som följdes av sonen Alexander den store. Efter hans död kapade en av Alexanders generaler området och gjorde det till sitt eget lilla kungadöme.

Senare trängde en armé av kelter in norrifrån och skapade ett keltiskt rike i

Rester av Sernica.

FOTO: AXEL ODELBERG

området. Det överlevde till 212 fKr då traker på nytt tog kontroll och behöll det i knappt 200 år till år 15 fKr då Roms legioner vällde in. När romarriket sprack i två år 95 hamnade Trakien i den östra, bysantiska och ortodoxkristna delen.

Ett par hundra år senare breddade ett nytt folkslag, som vandrat in från nordost, ut sig i trakten. De lyckades även norpa åt sig en bit bysantinsk mark som införlivades

Bysantiner och bulgarer stångades med varandra i bortåt 400 år innan Bysans 1015 erövrade det bulgariska imperiet. Kejsaren Basileios II i Konstantinopel fick titeln "Bulgardödaren" sedan han låtit sticka ut ögonen på 14 000 krigsfångar.

Knappt 200 år senare, 1185, lyckades bulgarerna kasta ut de av korståg försvagate bysantinerna. Bulgarernas nya styre varade också i 200 år. 1396, dök bulgarernas turkiska bryllingar osmanerna upp med härar och koraner och lade det bulgariska riket under sig för de kommande 500 åren, till dess alltså tsar Alexander II, på allmän europeisk begäran befriade dem och åter gjorde Bulgarien till ett autonomt kungadöme, under ryskt beskydd.

Under promenaden utmed Befriartsarens boulevard passerar jag kungapalatset. Det är gult och modest och har inte hyst en kung sedan 1946. Nu tjänar det som konstmuseum. Bulgariens monarki kan inte bara tacka Ryssland för sin återuppståndelse utan också för sitt avskaffande. I en tvivelaktig folkomröstning om monarkin 1946, under Röda arméns överinseende blev röstetalet för övergång till republik betryggande 93 procent. Den då nioårige kung Simeon II tvingades i exil och Bulgarien blev en folkdemokrati av sovjetryskt satellitsnitt.

MEN 50 ÅR SENARE, 1996, efter en karriär som affärsman i Spaningen, återvände kungen, bildade ett parti och blev 2001 på nytt landets främste politiske beslutsfattare, fast nu i rollen som demokratiskt vald regeringschef. Det förblev han i fyra år. Han fortsatte sin politiska karriär i ytterligare fyra år på en mer undanskymd post innan han lämnade politiken 2009.

Simeon av Sachsen-Coburg och Gotha är världens ende nu levande exmonark som lyckats modernisera sig till demokratiskt vald regeringschef. Bara prins Siهانouk i Kambodja har lyckats med samma bravad men han är död. Exkung och premiärminister Simeon II fyller 81 i år och hans land är förankrat i den västliga kultur- och affärskrets där han själv verkat under större delen av sitt liv.

Kommer detta att vara lika länge som Bulgarien var en del av Osmanska imperiet eller blir den västliga epoken till och med kortvarigare än den sovjetryska och vad kommer i så fall istället i Balkans föränderliga värld? Ryssland, Turkiet, Kina? Det ger sig. 🌿

Ett skakande drama

Spanska sjukans utbrott för hundra år sedan blev en global epidemi jämförbar med digerdöden. Över en tredjedel av jordens befolkning infekterades, skriver

Christer Nilsson.

NAMNET SPANSKA SJUKAN var ett resultat av krigscensuren under första världskriget. Det gällde att dölja att de egna soldaterna låg lamslagna och döende av influensan. I Spanien fanns ingen krigscensur och när medierna rapporterade om farsoten döptes den snabbt till "spanska sjukan".

1998 grävde den svenskättade patologen Johan Hultin i Alaskas permafrost. Där kunde han hos en kvinna som 1918 dött i spanska sjukan hitta välbehållna virus från lungvävnaden. Samtidigt lyckades ett forskarlag i USA hitta virus i arkiverade prover från två soldater som dött samtidigt. År 2005 publicerade forskarna de sista sekvenserna av virusets genkarta. Virusets hölje visade sig vara av typ A och ytgenerna av typ H1N1, som bekräftade att det var en fågelinfluensa, men ursprunget till dess gensekvens är fortfarande höljt i dunkel. 1918 års virus hade "återuppväckts" från de döda och i experiment på möss har det visat sig vara 100 gånger så dödligt som sedvanliga epidemivirus. När man jämför de kliniska förloppen och smittoegenskaperna hos influensorna 1889, 1918, 1957 och 1968 blir det tydligt att spanska sjukan var annorlunda och speciellt allvarlig. Pandemin 1918–1920 var den mest förödande av alla. I hela världen dog kanske 50 miljoner (siffran är osäker och uppskattningar varierar mellan 30 miljoner och 100 miljoner). 500 miljoner infekterades, det vill säga närmare en tredjedel av jordens befolkning. Spanskan blev en av de allvarligaste infektionssjukdomar som drabbat världen sedan digerdöden på 1300-talet. I Sverige dog drygt 34 000, i Finland mer än 30 000 (varav många "röda" i fånglägren efter inbördeskriget 1918), i Norge och Danmark dog 14 000 i vartdera landet.

SPRIDNINGEN SKEDDE explosionsartat och kom i tre olika influensavågor. Den första började i mars–april 1918. I augusti kom den våldsamma och förödande andra vågen med ovanligt hög dödlighet i åldersgruppen 16–35 år. En ovanlig tidpunkt på året för en influensaepidemi. I början av 1919 tog pandemin ny fart i en tredje våg och återigen drabbades åldrarna 16–35 år

mest. Alla tre uppstod inom cirka ett år.

De flesta avled på grund av bakteriell lunginflammation som tog fart då viruseffekter förstört epitel i bronker och lungor, vilket var svårbehandlat eftersom antibiotika inte fanns vid denna tid. Unikt var dock att många dog även av direkta virusangrepp i lungorna, vilket orsakade ödem och blödningar i lungvävnaden. Man såg också svår alveolit och bronkiolit. De flesta dödsfallen skedde 6–11 dagar efter insjuknandet.

Varför var det de starkaste männen och kvinnorna och de gravida i 16–35-årsåldern som först föll offer? Forskning har visat att infektionen gav upphov till en överreaktion hos immunförsvaret. Influensan aktiverade gener kopplade till apoptos (programmerad celledöd), vilket i vanliga fall var ett effektivt försvar för att upphäva infektioner. Men i detta fall blev celledöden så omfattande att lungornas epitel

Spridningen skedde explosionsartat och kom i tre olika influensavågor.

förstördes och öppnade för en fatal lunginflammation. Ett starkt immunförsvar (vilket saknades hos sjuka, gamla och småbarn) ledde således till kraftiga överreaktioner och svåra skador i lungorna.

Från garnisonssjukhuset i Boden skrev en ung löjtnant till sina föräldrar i september 1918:

Folk dör tröstlöst mycket. Varje dag är det någon som dör, och då det var som värst var det 26 på ett dygn. Mitt kompani är det här-dast åtgångna – 28 döda. Det är ju sådana siffror att man förstår att läkare och sjuksköterskor förtvivlar ibland.

Var och hur fick spanska sjukan sin början? Frågan är omtvistad. Sydkina har föreslagits. Kinesiska gästarbetare skulle ha fört viruset till USA eller Frankrike där det skulle grott innan det omvandlades till epidemivirus. En annan hypotes är de brittiska soldatlågren i Frankrike.

FOTO: TT

Starka unga strök med först.

Där fanns ingredienserna med hundratusentals unga män i trånga boenden mitt ibland höns, svin, gäss, ankor och hästar. Många forskare anser det sannolikt att ursprungsområdet var Mellanvästern i USA där de första fallen rapporterades officiellt i arméns övningsläger i mars 1918. Därifrån transporterades sedan hundratusentals soldater till världskrigets slagfält i Europa. Globalt sett står det dock klart att de fattiga och folkrika länderna i Afrika och Asien både absolut och relativt led de största förlusterna, och Nordamerika, Europa och Australien de minsta. Dödligheten var exceptionellt hög bland många ursprungsfolk som inuiterna i Alaska, maorierna i Nya Zeeland och samerna i Skandinavien. Ny forskning visar att Arjeplog och Arvidsjaur – räknat efter det relativa antalet döda – hade det våldsammaste förloppet i hela Sverige. I blixtbelysning framträder därför familjen Skailes lidande i ett skakande drama:

Skailes var bofasta skogssamer i den lilla fjällbyn Sadenäive högt uppe vid Pite älv. På gården bodde elva personer som alla insjuknade svårt efter husfaderns hemkomst från marknaden. När familjens nödläge upptäcktes hade farfadern och ett barn redan dött, och när sjuksköterskan Mathilda Nyberg anlände på skidor så var det en hemsk syn som mötte henne. På golvet i det mörka iskal-la köket låg hustrun i familjen med ett litet spädbarn vid sitt kalla bröst, och de övriga sjuka små barnen kravlade över hennes kropp. I en säng i samma rum låg farmodern döende, och i en liten kammare innanför köket hade husfadern i sin förtvivlan och hjälplöshet krupit undan för att slippa se och höra. De som levde fraktades sju kilometer – på skidor – till närmaste grannby, men två av barnen dog under transporten. Sammanlagt avled åtta personer i detta hushåll under loppet av några få dagar. ✨

Från vaggan till graven

Som tidigare yrkesarbetande inom teatern är det intressant att fundera över vilken klassresa skådespelaryrket har gjort. Det benämns vid sidan av prostituerade som ett av världens äldsta yrken – vilket förvisso får ses i ljuset av de teatrala inslagen som fanns i religionsutövandet i antik tid. Oavsett, det är ett rent underverk att skådespelare som yrke ens överlevt.

För vem valde frivilligt att leva som skådespelare, eller lekare, under exempelvis medeltiden, med tanke på de förutsättningar som rådde då? Skådespelartrupperna levde ett kringflackande liv och underhöll på marknader. Hur de överlevde är en gåta, då de var illa sedda och i det närmaste rätslösa.

Läsning av äldre Västgötalagen, ca 1220, ger en fingervisning:

Blir lekare slagen, det skall alltid vara ogillt. Blir lekare sårad, en som går med giga eller far med fiol eller trumma, då skall man taga en otam kviga och föra henne upp på allmänningen. Sedan skall man raka allt hår av svansen och sedan smörja den. Sedan skall man giva honom nysmorda skor. Sedan skall lekaren taga kvigan om svansen, och en man skall slå till med en skarp piska. Kan han hålla henne, då skall han hava det goda djuret

och njuta det, som hund njuter gräs. Kan han ej hålla henne, have och tåle vad han fick, skam och skada. Han bedje aldrig om mera rätt än en hudstruken trälkvinna.

En kvalificerad gissning är att med detta tillvägagångssätt det sällan hände att en lekare fick rätt inför lagen.

Men yrket överlevde. Med de fasta scener-

nas, och framförallt aristokratis allt större intresse för teatern, ökade yrkets status. Idag

leder tankarna snarare till glamourösa gala-premiärer än en stackars sate som försöker hålla fast en sprattlande kviga i svansen.

Sanningen finns möjligen någonstans mittemellan. Få skådespelare uppnår den ställning där de kan välja och vraka bland rollerna och ständigt få stående ovationer på Dramatens stora scen. Det stora flertalet personifierar snarare bilden av den kämpande konstnären som satsar allt på sin konst och lever från produktion till produktion utan långsiktig ekonomisk trygghet.

Men till och med i dessa fall ser man vilken skillnad det är på hur vi ser på skådespelare. För vare sig en skådespelare har en fast tjänst på Stockholms stadsteater eller turnerar med en fri grupp så är det det allmänna som betalar. Med skattsedeln betalar medborgarna för varje skådespelares utbildning vid en av Sveriges fyra teaterhögskolor, på samma sätt som de bidrar till den kulturstöd som uppbärs av både större institutioner och så kallade fria grupper.

Så även den kämpande skådespelaren bärs av samhället från vaggan till graven. Därmed är han något mer privilegierad än en hudstruken trälkvinna.

Catta Neuding

PÅ ETT KOMMATECKENS AVSTÅND

Vänner, kolleger och bekanta! Alla samlas ni kring ett och samma (vad jag vill kalla) samtidfenomen: kommatering efter hälsning. Med ert "Hej," rumphugger ni mejlen redan innan ni kommit till sak och på engelskt manér görs radbrytning, följt av ny mening som inleds med stor bokstav. Varför?

Jag känner distansen, men uppfattas säkert bara som en något mossig försvarare av språkvård och utropstecken. Det här är emellertid något som – i motsats till vad mina mejlkorrespondenter förmodligen tror – gnager och får mig att undra varför ni gör denna smygande start. Varför detta behov av distans?

Det finns inte några regler, men det finns tendenser. "Hej," har blivit ett vanligt sätt att försöka skriva mer formellt och mindre familjärt som "Hej!" ibland uppfattas, kan man läsa hos bland andra Språkrådet och *Språktidningen*. Den troliga förklaringen är inflytande från andra språk – i detta fall engelskans "Dear,"

Men om det är ett sätt att vara mer formell, varför får jag då smaka på "Hej," från vänner och kolleger jag haft kontakt med i årtal? Ibland även ett tomt hängande "Hej" utan skiljetecken. Uppfattar vi vår relation – ibland dristar jag mig till att säga vänskap – på olika sätt? Eller är det fråga om ett språkligt gruppträck där man helt enkelt tror att det är såhär man gör?

Kalla mig känslig, men jag blir sårad. I och med den skrivna kontaktens ökade frekvens i vår digitaliserade tid bör vi nog vara extra noggranna med den så kallade netiketen. För även om man slänger på en lösgörande smiley eller emoji i andra medier går det inte riktigt för sig i mejl – framförallt inte dem vi skickar in jobbet.

I det riktiga, fysiska mötet kan man alltid dra på smilbanden och gestikulera, välja handslag före kram eller övrigt kroppsspråk för att understryka vad man menar. Men det skrivna ordet står naket inför vidare tolkningar. Och jag är en uttolkare.

Den så kallade manliga kommunikationen är kort och koncis, medan den kvinnliga mer komplicerad och kryddad med trevligheter. Enligt språkforskare är kvinnors språk mer samarbetsinriktat medan mäns är mer konkurrensinriktat. Nu är jag ute på hal is (är inte talesätt en vacker metod för att förtydliga vad man menar?) genom att tala om "typiskt manligt och kvinnligt". Det är naturligtvis en generalisering, men om man är medveten om sådana tendenser blir det också lättare att dechiffrera meddelanden.

Du som läser känner förmodligen: tagga ned, du läser in för mycket i det här. Kanske gör jag det. Kanske är det typiskt kvinnligt och/eller språknördigt? Men det är också min kärlek till språket och det skrivna ordet som får mig att avsluta med uppmaningen: Våga hälsa med utropstecken! Håll mig inte på ett kommateckens avstånd.

Katarina O'Nils Franke

Av Erik W
Larsson

Uppfyllda av harm

1

Senator Bernie Sanders är fortfarande en publikmagnet. Men det är identitetspolitik och etnisk populism, inte fördelningspolitik, som idag dominerar demokraternas retorik.

Knappt tio minuter efter att biljettluckan öppnat är allt slutsålt – över tusen biljetter. Ett sådant publikpådrag är få gästtalare förunnat, och det är trots allt ingen påve eller rockmusiker som kommer. Men entusiasmen är stor bland studenter och lärare vid Dukeuniversitetet när en vithårig och giktbruten socialist vid namn Bernie Sanders stannar till med sin turnébuss. Gorillor med öronsnäckor patrullerar vartenda hörn av Dukes ståtliga kapell och arrangörerna är på helspänn. Vermontsenatorns besök är – för att använda före detta vicepresidenten Joe Bidens favorituttryck – ”a big fucking deal”.

Erik W Larsson är läkare.

De unga
radikalernas idol.

FOTO: ALEX WONG/
GETTY IMAGES

I presskön stiftar jag bekantskap med Bill, en ung man som har trötta ögon, fem dagars skäggstubb och i mungipan en löst hängande cigarett. Bill berättar att han kommer från New York, där han bevakar amerikansk vänsterpolitik för CNN.

”Själv skriver jag för en svensk kulturtidskrift vid namn *Axess*”, svarar jag glatt. ”Fast egentligen arbetar jag här som psykiater.”

Bill tittar skeptiskt på mig. Ett sådant svar hade han inte väntat sig. Efter en stunds småprat om Zlatan och Henke Lundqvist ger sig min nye vän iväg för att intervjua ett par unga studentskor i entrékön. En av dem kånkar runt på ett stort plakat med texten ”UNION” – precis som Sally Fields fabriksarbeterska i 70-talsfilmen *Norma Rae*. Flickan med skylten förklarar i detalj för Bill varför Bernie Sanders är den ende politikern i

USA som kan garantera lika rättigheter och frihet från diskriminering, dessutom garanterad sjukvård, utbildning och jobb åt alla människor i hela USA – eller varför inte i hela världen? Bill nickar ivrigt och antecknar för fullt, medan jag själv tackar min lyckliga stjärna för att jag inte behöver försörja mig som journalist. Efteråt frågar jag Bill om han verkligen gillar att intervjua vanligt folk om deras politiska åsikter.

”Det är väl inte precis min favoritsyssla”, medger Bill med en suck. ”Men vi måste komma ihåg att de här människorna är collegestudenter. När jag var i deras ålder hade jag inte heller en susning om någonting...”

Kvällens evenemang, som är tänkt att hedra Martin Luther Kings minne, är egentligen ett samtal mellan två parter – senatoren Bernie Sanders och den afroamerikanske pastorn William Barber II. Den senare må vara föga bekant för svenska läsare, men är en alltmer uppmärksammas figur i USA – i synnerhet bland demokrater i Södern. Pastor Barbers församling är egentligen belägen i Goldsboro – en gudsfrögäten håla på North Carolinas bonnvischa. Han är dock mest känd som initiativtagare till ”Moral Mondays” – en manifestation mot diskriminering och social orättvisa som hålls en gång i veckan framför North Carolinas senatshus i huvudstaden Raleigh. Efter att delstatssenaten år 2016 klubbade igenom en lag som reglerade transsexuella individers toalettbesök – den ökända ”House Bill 2” – tog Barbers rörelse fart på allvar, och vänsterfolk kraftsamlade bakom den karismatiske predikanten. Vissa gick så långt som att storma senatshuset, för att senare låta sig arresteras av polisen för olaga intrång. Flera av mina egna kolleger har deltagit i ”Moral Mondays” – dock mig veterligen utan att hamna i finkan. Barbers moraliska måndagar har dragit till sig kritik från republikaner och fått det hånfulla tillmälet ”Moron Mondays”. Sådan uppmärksamhet tycks dock bara ha gynnat aktivisterna och dess pastor, som till och med fick hålla tal vid det demokratiska partiets nationella konvent för två år sedan. När William Barber och Bernie Sanders äntrar scenen på Duke Chapel ikväll råder det dock inget tvivel om vem den stora stjärnan är. Åsynen av dussintals tonårsflickor på första bänk som skriker hysteriskt vid åsynen av den sjuttiosexårige Sanders är rentav surrealistisk. Jag gissar att om det inte vore för den kyrkliga inramningen skulle trosor kastas mot den rodande geronten uppe på podiet.

Kvällens moderator är dr Luke Powery, docent i homiletik (vad nu det är för något) vid Dukeuniversitetet. Diskussionens övergripande tema – hur det amerikanska folket kan bygga en ”moralisk ekonomi” – är som klippt och skuret för senator Sanders, som inleder med en inspirerad harang om allsköns ekonomiska orättvisor. USA:s tre rikaste personer har mer pengar än den fattigaste hälften. Amerika är världens rikaste land, men låter ändå miljoner av sina medborgare gå utan mat, sjukförsäkring eller collegeutbildning. Lösningen på dessa problem är slående enkel: ge

”

Bernie Sanders anar nog innerst inne att hans socialistiska program knappast har någon chans i ett samhälle härjat av identitetspolitik och etniska konflikter.

>>

”

Som politisk representant för Vermont, USA:s näst vitaste stat efter Maine, har Sanders aldrig behövt bry sig om att vädja till minoriteter.

**52 procent av vita kvinnor
röstade på Trump.**

FOTO: CHIPSOMDEVILLA/
GETTY IMAGES

allt åt alla. Sanders förespråkar allmän sjukförsäkring, gratis college och en nationell minimilön på femton dollar i timmen. Senatören hävdar att en ”överväldigande majoritet” av amerikaner egentligen stöder hans agenda, men har hjärntvättats av storföretagen och massmedierna att rösta emot sina egna intressen. Han riktar ett anklagande finger mot pressläktaren, och manar oss alla att skriva mer om social och ekonomisk ojämlikhet, snarare än om presidentens senaste tweets och kuckelurande med avdankade porrskådisar. I ögonvrån ser jag min vän Bill rodna en smula, medan jag själv känner mig trygg i förvisningen att Sanders inte syftar på Axess.

Pastor William Barber, som inte verkar särskilt intresserad av fördelningspolitik, styr istället in diskussionen på rasfrågor. Barber ondgör sig över de tjugotre delstater som på senare år instiftat så kallade ”voter suppression laws”. Syftet med dessa lagar är enligt honom att förhindra minoriteter i allmänhet – och afroamerikaner i synnerhet – från att rösta. Pastorn går så långt som att påstå att afroamerikaners möjligheter att delta i den demokratiska processen är mer begränsade idag än vad de var på Martin Luther Kings tid! Detta låter förstås alldeles fruktansvärt, tills man inser att de ”rasistiska” lagarna egentligen bara stipulerar att medborgare ska uppvisa giltig legitimation för att få tillträde till valbåset. Det faktum att en betydande andel afroamerikaner av oklara skäl saknar giltig legitimation ligger bakom William Barbers anklagelser om rasism. Snarare än att föra krig mot röstförfarandet kan man tycka att han borde uppmuntra sina afroamerikanska bröder och systrar att förnya sina körkort, eller kanske rentav skaffa sig pass. Men sådana praktiska bestyr intresserar inte pastor Barber, som hittar bevis för ”systemisk rasism” i varenda buske. Det amerikanska folkets feshjumna inställning till social aktivism spårar han till det republikanska partiets ”Southern Strategy” – en cynisk plan att utnyttja motsättningar mellan svarta och vita i hopp om att splittra den progressiva rörelsen.

Att en dylik strategi tillämpades i 60-talets presidentvalskampanjer är förvisso sant, men man frågar sig om dess skadeverkningar verkligen är så långtgående som William Barber hävdar. Av pastorns argumentation att döma skulle man kunna tro att Richard Nixons spöke alltså sitter bakom ett draperi någonstans i Washington och drar i nationens spakar. Man frågar sig också om mer sentida, radikala fenomen såsom *Black Lives Matter* möjligen kan ha spätt på sagda motsättningar, och hjälpt till att driva vita amerikaner i Donald Trumps famn.

Under kvällens gång står det alltmer klart att Bernie Sanders och William Barber representerar olika falanger i en synnerligen bräcklig och obekväm koalition. Pastor Barber är i grunden en etnisk aktivist – en förkämp för sitt eget folk, vilket i detta fall råkar vara afroamerikaner. Förvisso klämmer pastorn in en och annan halvhjärtad appell för transpersoner, handikappade och puertoricaner i lägenheter utan rinnande vatten. Detta framstår dock mest som spel för galleriet, alltså de vita hipstrarna i publiken. Man frågar sig hur mycket William Barber – eller för den delen hans hundraprocentigt svarta pastorat – egentligen bryr sig om andra fashionabla offergrupper. Socialisten Bernie Sanders, som firade sin smekmånad i Sovjetunionen och har polat med såväl Fidel Castro som Daniel Ortega, kommer från en helt annan ideologisk planet. Under större delen av sin karriär tycks Sanders ha delat sina sovjetiska kamraters syn på mångkultur och identitetspolitik som källor till splittring och kaos. Denna övertygelse kan skönjas i senatorns invandringspolitik, som till nyligen var förhållandevis restriktiv. I en uppmärksam intervju med journalisten Ezra Klein från år 2015 förkastade Bernie Sanders idén om öppna gränser som ett medel för miljardärer på högerkanten – i synnerhet de förhatliga Kochbröderna – att dumpa lönerna för landets låginkomsttagare. Artikeln orsakade stor skandal inom Demokratiska partiet, och den dåvarande presidentkandidaten Sanders tvingades att rätta in sig i ledet och avsvära sig sitt reaktionära stöd för nationalstaten. Idag, tre år senare, sjunger Bernie Sanders den fria invandringens lov – i likhet med Hillary Clinton, Mitt Romney, Kochbröderna och resten av USA:s politiska och ekonomiska elit.

Det är slående att Sanders, vars renommé som politiker helt baserar sig på hans ideologiska principfasthet och integritet, gjort en total kovändning i en fråga så central som den om invandring. Även om senatormestadels håller god min ikväll så förvrids hans pokerfejs en smula när diskussionen svävar ut i postmodernistisk rappakalja om osynliga strukturer och ”intersektionalitet”. Bernie Sanders anar nog innerst inne att hans socialistiska program knappast har någon chans i ett samhälle härjat av identitetspolitik och etniska konflikter. Som politisk representant för Vermont, USA:s näst vitaste stat efter Maine, har Sanders aldrig behövt bry sig om att vädja till minoriteter. Hans politiska ideal är

nordeuropeisk socialdemokrati, och under valkampanjen 2016 gjorde han rent hus i USA:s bleksiktiga nordstater, medan han krossades av Hillary Clinton i de mer färgglada sydstaterna. Det visar sig nämligen att Bernie Sanders skandinaviska modell främst lockar till sig anhängare i trakter som påminner om Skandinavien.

I den mer mångkulturella Södern klingar senatorns kollektivistiska retorik desto mer ihålligt. Sina övriga brister till trots var Hillary Clinton åtminstone listig (och cynisk) nog att vädja till sina sydstatsväljares tribalistiska impulser, snarare än till något slags abstrakt, universell solidaritet. Demokraternas satsning på identitetspolitik tog sig rent parodiska former under fjolårets val av ordförande till partiets nationella kommitté. Det blev en kamp mellan två kandidater: Tom Perez – en jurist med nära kopplingar till latinamerikanska lobbygrupper såsom *La Raza* och *Casa de Maryland*, och kongressledamoten Keith Ellison – en praktiserande muslim och före detta medlem av den antisemitiska organisationen *Black Muslims*. Perez vann, och man kan fråga sig hur länge ett parti med sådana företrädare kommer att tolerera gamla, vita gubbar som Bernie Sanders.

Åter till estradsamtalen på Dukeuniversitetet. Efter ett lagom antal passionerade inlägg blir det dags för en så kallad Q & A, där medlemmar av publiken själva får lämna in frågor på små lappar. Praktiskt taget alla frågorna är – föga förvånande – av det mjåkigare slaget ("Vad ger er hopp för framtiden?" etc). Jag föreställer mig att min egen fråga till senator Sanders – "Vill du ha det som i Sovjet, eller?" – raskt sorterades bort av moderatören. Frikyrkopastorn William Barber, som är en mer fängslande talare än Sanders, diagnosticerar nationen med ett slags andlig hjärtarytmi, och hoppas att hans rörelse kan verka som en "moralisk defibrillator" för det amerikanska folket. Barbers kardiiovaskulära metafor är träffande, men påminner mig om hur mycket han växt i omfång sedan jag såg honom sist. Om den ostrunde prost ska ha någon chans att uppnå sina ambitiösa, politiska mål bör han nog snarast se över sin diet. Bernie Sanders väljer i brist på specifika frågeställningar att slå in på ett nostalgiskt sidospår. Han berättar anekdoter från en gammal gruvstrejk som ingen i publiken kommer ihåg eller har hört talas om. Båda herrarna slår fast att fattiga människor av alla slag – vita, svarta och latinos – är "naturliga allierade", som president Trump försöker splittra med sin hätska retorik. Detta må låta vackert, men jag frågar mig om det egentligen stämmer. En intressant konsekvens av Trumpadministrationens hårdföra invandringspolitik är att arbetslösheten bland afroamerikaner har sjunkit till rekordlåga nivåer. Ett minskat inflöde av billig arbetskraft från Latinamerika har helt enkelt tvingat näringslivet att anställa fler inhemska amerikaner – inklusive svarta sådana. Alltså verkar det som om fattiga människor av alla slag – vita, svarta och latinos – är naturliga konkurrenter, snarare än allierade. Det tror åtminstone Donald Trump, och han nådde framgångar bland vita knegare i delstater som Michigan och

Wisconsin just genom att håna internationalisternas paroller.

Även om vi bortser från det rent ekonomiska så ter sig demokraternas allians av förtryckta grupper synnerligen ohelig. Det är numera kutym för vänsterliberala skribenter att beskylla "vita män" för all världens elände – från global uppvärmning till fattigdom i tredje världen. I sin bok *What Happened* beklagade sig Hillary Clinton över att vita, republikanska män förmådde sina fruar och döttrar att rösta för patriarkatets kandidat. Detta förkättrade, bleka gubbvälde är det enda som står i vägen för framtidens vänsterliberala paradis – regerat av en koalition av kvinnor, latinos, asiater, svarta, muslimer, handikappade, överviktiga och HBTQ-folk. I böcker som *The Emerging Democratic Majority* av John Judis och *The Optimistic Leftist* av Ruy Teixeira förkunnar demokratiska partistrateger att en sakta utdöende befolkning av vita lantisar snart kommer att lämna plats för denna brokiga allians. En central fråga som ingen i det demokratiska partiet vill ställa sig är: Hur ska alla dessa grupperingar kunna hålla sams när den demografiska revolutionen väl har ägt rum? Utöver sin kollektiva bitterhet mot det vita mansväldet tycks de inte ha så mycket gemensamt. Undersökningar visar till exempel att såväl homofoba som antisemitiska attityder är betydligt vanligare bland svarta än vita amerikaner. Afroamerikanernas relationer till asiater är inte mycket bättre sedan upploppen i Los Angeles i början av 90-talet, då tusentals koreanska småbutiker totalförstördes av svarta upprorsmakare. Mina egna intryck från arbete med mexikanska invandrare i USA är att de inte precis är överförtjusta i afroamerikaner (så kallade *morenos*), och helst undviker deras skolor eller bostadsområden. Snarare än att ta ut segern i förskott borde demokraterna kanske sansa sig lite och komma ihåg att få antaganden genom historien har visat sig så riskabla som det att min fiendes fiende är min vän.

Pastor Barber knyter ihop kvällens säck genom att jämföra Donald Trumps skattepolitik med slaveriet av svarta amerikaner. Medan applåderna ljuder och herrarna gör sorti slås jag av hur gammal och skröplig senator Sanders verkar. Med sitt kroniskt rödblossiga anlete och kaotiska hår ser sjuttiosexåringen ständigt ut som om han just rusat uppför ett par trappor. För Bernie Sanders blir det nog inga fler presidentval. Hur som helst framstår hans traditionella, socialdemokratiska ideal som nästan komiskt förlagade i dagens politiska klimat. Det demokratiska partiets framtid tillhör unga identitetskrigare som Tom Perez, Keith Ellison och William Barber. Att denna dragning mot etnisk populism skulle kunna leda till en ödesdiger splittring inom rörelsen tycks inte ha föresvävat någon i publiken, eller ens på pressläktaren. Kanske är demokraternas sympatisörer så uppfyllda av moralisk indignation och avsky för den sittande presidenten att de inte noterar vilken krutdurk de själva har under sig. ✿

”

Med sitt kroniskt rödblossiga anlete och kaotiska hår ser sjuttiosexåringen ständigt ut som om han just rusat uppför ett par trappor.

Av Malcom Kyeyune

Malcom Kyeyune är skribent och debattör.

Ungkarlstristess

Den ogifte, manlige losern har blivit en mytologisk bov som man gärna talar om. Det är dags att tala *med* honom.

Tidigare i år publicerade den brittiska tidskriften *Spectator* en artikel om den sjunkande giftermålsfrekvensen i det brittiska samhället. Parbildning är en av de viktigaste och mest grundläggande sociala relationerna för oss människor, stora förändringar på detta område är således värda att prata om. Varför gifter sig folk senare i livet? Och varför är giftermål något som är så skiktat efter samhällsklass? Ju högre upp på den sociala skalan man kommer, desto vanligare blir det dels att folk gifter sig, dels att deras giftermål fungerar i längden. Det är sällan någon verkar särskilt intresserad av att undersöka denna besynnerliga ordning närmare.

Tidskriften publicerade senare lite av en uppföljande artikel. Förklaringen som gavs var enkel: Det är dagens män som inte vill gifta sig, som inte vill skaffa barn eller ta ansvar. Men stämmer detta verkligen? Att män blivit allt mer "omanliga",

i bemärkelsen förvuxna pojkar med en rädsla för att ikläda sig den traditionella mansrollen, det är inte en överdrivet ny eller kontroversiell tanke idag. Även den bland unga män omåttligt populära professorn Jordan B Peterson tar upp Peter Pan som ett varnande exempel; en figur som den man som inte tar ansvar och kontroll över sitt liv till slut riskerar att bli.

Problemet är att hypotesen om en allt slappare karaktär hos våra män inte förklarar särskilt mycket. Till att börja med kvarstår skillnaden mellan de socioekonomiska klasserna; giftermålsfrekvensen är fortfarande hög i de övre skikten av samhället. Ska vi verkligen tro att enbart fattiga män med låg status motsvarar bilden av den självupptagna narcissisten? Rent spontant borde man fråga sig om det i så fall inte skulle vara tvärtom: ju mer framgångsrik och beundrad du är, desto bättre förutsättningar har du för att bli kär i din egen spegelbild. Problemet med denna förklaringsmodell går dock djupare än så: om det finns en rädsla för ansvar bland män, och

”

Japan är inte Sverige, men landets kulturella och geografiska avlägsenhet är mer av en fördel än en nackdel för våra jämförelser.

FOTO: JAMES LEYNE / GETTY IMAGES

denna rädsla förklarar den sjunkande giftermålsfrekvensen, vad är i så fall orsaken till denna växande fruktan? Uppenbarligen har den inte alltid varit med oss.

Mitt förslag är att vi vänder blicken mot ett område och en frågeställning som förvånansvärt ofta hamnar i skymundan: Vad händer egentligen med de ogifta männen? Vilka är de, och hur ser de själva på sin belägenhet? Den kränkta mannen, den arga mannen, den manliga losern: denna man har på många sätt fått axla rollen som mytologisk bov i vårt senmoderna samhällsbygge. Vi talar gärna om honom, om den populism och rasism han antas lockas av, om det latent hot han alltjämt utgör. Det är långt mer sällan vi ens tänker tanken att tala med honom. Kanske är det här som diskussionen måste börja.

Vad som först fick mig att börja fundera över de ändrade sociala strukturerna kring parbildning och könsroller var något ganska avlägset: uppståndelsen kring fenomenet ”gräsätande

män”, en term som blev ett modeord i Japan under en period för drygt tio år sedan. Japan är inte Sverige, men landets kulturella och geografiska avlägsenhet är mer en fördel än en nackdel för våra jämförelser. I Japan läser man mig veterligen inte Judith Butler eller ordnar normkreativa seminarier om immanenta vithetsprivilegier, och mycket av den familjära intellektuella kanon som vi traderar fritt över Atlanten lyser med sin frånvaro. Perspektivet i Japan blir således ett annat, men problemen tycks desto mer bekanta.

Uttrycket populariserades först av författaren Maki Fukasawa för att beskriva att japaniska män visade allt mindre intresse för giftermål, relationer, och romantiska projekt. Även i Japan ser vi en utveckling där färre män och kvinnor lever ihop, och där både män och kvinnor visar allt mindre intresse för att personligen ändra på saken. Det intressanta just i fallet Japan är att denna mycket utbredda utveckling tycks tolkas som något som åtminstone delvis måste förklaras utifrån ett psykologiskt perspektiv: den

>>

”

Vad ska vi egentligen göra med våra framtida losers? Detta är en fråga som varken bör eller kan sopas under mattan för all framtid.

gräsätande mannen är en man som inte längre är en man, som förlorat kontakt med den gamla tidens manlighet. Den demografiska krisen förstås här som en kris för maskuliniteten, en kris som i någon mån följer på att män slutat att identifiera sig med och bete sig i enlighet med tidigare, traditionella maskulina kvaliteter: aggressivitet, självkänsla, karriärfokus, arbetsmoral. Men sättet man väljer att prata om detta skiljer sig ganska mycket från vårt.

Det tidigare maskulina idealet – familjeförsörjare, trogen livstidsanställd lönearbetsare inom en och samma koncern från ungdom till pension – delas av allt färre män. Men är detta verkligen en orsak till, snarare än ett rent resultat av utvecklingen? Vilken värld möter den man som verkligen vill vara en ”riktig man” enligt den traditionella skolan i dagens moderna Japan? De företag som en gång värderade dessa traditionella män gör det inte längre, och vill snarare ha flexibla, utbytbara anställda. Och vilka preferenser har egentligen Japans moderna kvinnor, efter årtionden av en ökande och alltmer permanent anknytning till arbetsmarknaden?

I en artikel i tidskriften *Japan Times* från slutet av förra året presenterades en enkät där en majoritet av de kvinnor som svarade uppgav att de inte orkade ägna sig åt romantiska relationer. Dating och att skaffa pojkvänner var inte värt det: det var helt enkelt för mycket jobb och för lite avkastning. Intressant nog uppgav en mycket stor majoritet av de tillfrågade kvinnorna att de ville gifta sig och ha ett stabilt liv tillsammans med den rätte. För män var situationen tvärtom: en stor majoritet ville ha någon form av romantisk relation med det motsatta könet, men de flesta ville inte gifta sig. (<https://www.japantimes.co.jp/news/2017/12/02/national/media-national/women-tired-care-dating-searching-partner/#.WpF166jiaUl>)

Enkäten kan tolkas som en bekräftelse av den ”psykologiska” tesen; ser vi inte här attityden hos oansvariga, omanliga män, en generation av Peter Panar som hellre ägnar fritiden åt att titta på tecknade serier än att växa upp och axla det ansvar som en stor del av deras jämnåriga kvinnor fortfarande säger sig längta efter?

Situationen är dock mer komplicerad: i dagens Japan behöver både män och kvinnor stå till arbetsmarknadens förfogande. Den stabilitet som japanska kvinnor alltjämt drömmer om är en kulturell relik, och framförallt ett ekonomiskt sänke för en japansk arbetsmarknad som just nu genomgår en bred strukturomvandling. Den man som vill erbjuda sin livskamrat ”stabilitet” (vilket rent krasst innebär en lön som är hög nog för två vuxna personer plus barn att leva på utan en förlust av social status för endera) måste ha inkomster som vida överstiger de flesta mäns, eftersom det genomsnittliga arbetet inte längre erbjuder någon sådan möjlighet. Är det egentligen särskilt konstigt att japanska män, i en tid där möjligheterna att faktiskt vara en (stoisk, tystlåten, patriarkal) familjeförsörjare successivt blir

färre och sämre, till sist reagerar genom att göra uppror mot detta opraktiska ideal?

Maskning, arbetsvägran, brist på arbetsmoral; dessa saker känner vi till som ett gammalt verktyg i konflikten mellan arbetsgivare och arbetstagar. Är det så omöjligt att föreställa sig liknande konfliktverktyg i andra konflikter, i konflikten mellan man och kvinna? Vägran att uppfylla traditionella könsroller är inte direkt ny, och även de gamla suffragetterna anklagades för att vägra bete sig som riktiga kvinnor. Låt oss därför vända blicken tillbaka mot väst och de långt argare och alltmer politiska ogifta män som vårt samhälle inte längre riktigt vet hur det ska bemästra.

F inns det då något som helst fog för dessa klagomål? Om detta kan ett par saker sägas. De senaste åren har professor Jordan B Peterson fått en sorts rockstjärnestatus bland dessa unga män som ingen riktigt vet vad man ska göra med. En av Petersons käpphästar, som antagligen bidragit till hans popularitet, är att tala om skillnader i sexuella preferenser. Enligt Peterson är social och ekonomisk status en av de viktigare selektionsmekanismerna för kvinnor på jakt efter partner, och denna sociala och ekonomiska status måste också vara jämbördig eller högre än den egna. På ett rent anekdotiskt plan torde det inte vara särskilt svårt för folk att hitta stöd för tesen: vi har vid det här laget ingen brist på berättelser om den ensamma, framgångsrika singelkvinnan som med 40-årsdagen i antågande helt enkelt inte hittat den ”rätta” mannen ännu, och numera ser vi det också som självklart att sådant som insemination eller äggfrysning ska vara tillgängligt av just den anledningen. Själva orsakerna till att det verkar finnas allt färre ”rätta” män nuförtiden går sällan in på, men det krävs å andra sidan inte heller något större intellekt för att anta att detta har att göra med bristen på män som lever upp till en viss standard, snarare än bristen på män rent generellt.

Om denna hypotes stämmer har vi antagligen bara sett början på dessa förändringar i parbildningsmönster. Enligt SCB är ungefär 50 procent (!) fler kvinnor än män inskrivna vid svenska universitet och högskolor. Implikationerna för framtiden är verkligen gigantiska. Utbildning är en stark indikator på social och ekonomisk framgång, och vi är idag i en situation där yngre kvinnor är kraftigt överrepresenterade gällande högre utbildning. Dessa kvinnor kommer att leva i ett samhälle där den genomsnittliga kvinnan ligger långt över den genomsnittlige mannen i social och ekonomisk status. I denna framtid måste antingen kvinnors preferenser för parbildning ändras, eller också kommer konkurrensen om de bra männen bara att hårdna i takt med att de blir färre och färre, samtidigt poolen av manliga förlorare, ratade på både arbets- och relationsmarknaden, blir allt större.

En pockande liten ironi i sammanhanget är också att ”traditionella” preferenser för parbildning tycks lura lite där man minst anar dem. Jag kan på rak arm minnas ett antal

Ouppnåeligt för många.

FOTO: ALAMY

”

På vissa sätt lever vi just nu i en långsam kollaps av de sociala normer som styr parbildning.

exempel på radikala feminister som ”gifter upp sig”, eller i sina personliga livsval visar upp den sortens traditionella könade preferenser som hör det gamla patriarkala samhället till. Poängen med att påpeka detta är dock inte att hänga ut någon, utan att visa på att vi idag lever i en tid av reel sociala omvälvningar. Vi människor är sociala varelser, och som sådana är vi ofta fast mellan det nya och det gamla; våra egna preferenser och önskemål behöver inte alltid hinna med i utvecklingen. Inte heller radikaler och normbrytare är immuna.

Vi kan börja med att återvända till frågan som inledde essän, att allt färre gifter sig och att giftermålen dessutom blivit alltmer av en klassfråga. Detta är en förändring som pågått länge, inte minst i den anglosaxiska världen. Den pågår i Japan, trots landets kulturella och geografiska avstånd. Mycket talar för att detta inte är ett partikulärt, kulturellt eller geografiskt avgränsat problem. Men varför sker det?

Väst tycks vara inne i en långsam kollaps för de sociala normer som styr parbildning. Det är knappast ett resultat av någon plan, utan ter sig mer som en följd effekt av de ökade möjligheter till ökad social och ekonomisk status för kvinnor. Men utfallen vi ser idag är inte jämlika: här är det istället så att det går långt mycket bättre för kvinnor än för män vad gäller främst utbildning, och det är konsekvenserna av denna obalans som ingen riktigt verkar ha tänkt på.

Vår förståelse försvåras samtidigt av sociala och kulturella tabun. Av olika anledningar är det mycket enklare att tala om ofta lyckade kvinnor, på jakt efter en lika framgångsrik, lyckad man, en jakt som allt oftare slutar i ensamhet.

Vad som däremot inte får plats – annat än som en sorts mörk potentialitet – i våra samtida beskrivningar av samhällsutvecklingen är de icke-framgångsrika, icke-lyckade männen. Även insikten att dessa faktiskt agerar utifrån materiella eller rationella bevekelsegrunder hälsas inte

som en god nyhet, ens av den förment rationella, förment materialistiska vänstern. Det är bara deprimerande att komma underfund med att dessa män inte enbart är galningar, utan i själva verket är förlorare, missgynnade av dagens accelererande ekonomiska sociala förändringar. Redan nu är slaget för dessa män förlorat: framtida generationer kommer inte att konkurrera med kvinnorna i termer av utbildning, och därmed antagligen inte heller vad gäller social och ekonomisk status rent generellt. Men vad kommer de så fall att duga till, i ögonen på potentiella partner?

Mitt i allt detta dyker nya entreprenörer upp. Allt ifrån internet-guruer till försäljare av proteinpulver till Jordan B Peterson till Alexander Bard. Utvecklingen vittnar om något som är lätt att missa, speciellt utifrån ett borgerligt eller konservativt perspektiv. Att bränna ner en skog är enkelt gjort, att döda det som tagit år att bygga upp kan gå på blott ett ögonblick. Men att vandra genom en neddbänd skog är inte bara en exercis i att möta döden runtomkring sig; i myllan under fötterna har redan en ny generation av liv tagit vid. Det går inte att bränna ner något gammalt utan att samtidigt öppna för att något nytt ska växa upp. Män är inte en naturkraft, och de är inte heller myror eller termiter, drivna av kollektiv instinkt. De är tänkande individer, med historisk och social vilja att påverka sina handlingar. Därmed börjar vi idag se många olika motreaktioner (av varierande seriositet) och en ökande beredskap hos unga män att formulera krav och se sig själva som ett kollektivt politiskt subjekt bland andra. Att avfärda dessa försök som reaktioner från ”troll” eller ”losers” är att missa något viktigt. De kommer inte att avta utan istället bara bli mer populära och seriösa.

Industrisamhället raserade flera sociala mönster för parbildning. Det är således ironiskt, men inte helt oväntat, att vi idag ser hur det ofta hyllade postindustriella samhället raskt underminerar de sociala mönster det ärvt av sin föregångare. Kan då dessa gamla mönster räddas? Bör de ens räddas? Jag kan tänka mig olika svar här.

Spola det historiska bandet tillbaka tillräckligt långt, och du kommer att finna att kvinnan utgjorde den mörka fläcken på kartan, den hotande potentialen, den latent kraften som inte gick att förstå men som alla fruktade. Was will das Weib? – Vad vill egentligen kvinnan? – var den nervösa frågan på mångas läppar, i en epok där det stabila Europa, med dess stabila sociala relationer, allt mer ansattes av kaos och omvälvning.

Idag är rollerna ombytta. Det är snarare mannen, den namnlösa, missnöjda och framförallt obsoleta mannen, som ger form åt våra moderna farhågor. Man måste dock inte sympatisera eller hålla med denna man för att kunna visa empati med honom. Vill vi kunna diskutera de stora förändringarna som skär igenom vårt samhälle måste även denna man ges en plats vid bordet, bildligt och bokstavligt talat. ✿

Sättet som vi idag bygger städer är en återgång till historiska misstag. Återigen ska man bygga högt när lösningen ligger i ökad låghusbebyggelse.

Vi bygger fult och fel

Av Simon Westberg

Att som ledamot av en stadsbyggnadsnämnd i en av Sveriges större städer, Uppsala, fördjupa sig i det sena 1800-talets bostadspolitik är förknippat med ett ständigt ökande obehag. De tankegångar som böckerna beskriver som om de tillhörde stadsplaneringens historia har man nämligen gång på gång fått presenterade för sig som om de vore framtiden. Granskar man sättet som vi idag bygger städer syns allt fler tecken på att vi gör om det förra sekelskiftets misstag.

Som byggnadsnämndsledamot får man på olika sätt ta del av det rådande bostadspolitiska paradigmet. Den sipprar fram i underlag, översiktsplaner och föredragningar. Detta paradigm påstår att dagens bebyggelse är ett miljöproblem. Det hävdas att bostadsbristen kräver maximerad exploatering för att byggas bort. Det hävdas att det krävs höga hus för att viktiga grönområden inte ska försvinna. Det hävdas att alla kommer att tjäna på att bo tät ihop. Och paradigmet har sina fixstjärnor vars ord citeras som sanning.

UNDER DET SENA 1800-talet påstod dåtidens paradigm att hur vi bodde var ett miljöproblem. Att bostadsbristen bara kunde lösas genom att bygga högre. Att om man låter städerna växa så förfulas landet. Att alla kommer att tjäna på att bo tätt ihop. Och den tidens fixstjärna var baron Haussmann och hans nya Paris.

Georges-Eugène Haussmann tillsattes som prefekt för Paris 1853. Hans uppdrag var att riva den medeltida staden och bygga upp en ny stad. I ett svep ville man göra huvudstaden mer representativ och sam-

tidigt bygga bort bostadsbrist och smuts. I etapper skulle mark tvångsköpas och befintlig bebyggelse rivas. Nya breda boulevarder skulle anläggas och längs med dessa skulle sjuvåningshus uppföras. Vinsten från försäljningen av dessa nya höghus skulle finansiera övriga omkostnader.

När de första etapperna stod klara spreds nyheten som en sensation över Europa. Land efter land började kopiera systemet. Framför sig såg man bara vinster. Förtätningen skulle öka antalet bostäder och därigenom pressa ner hyrorna. Tack vare genomluftning och avlopp skulle sjukdomarna utrotas. Man skulle få nya vackrare gator och parker.

TILL EN BÖRJAN framstod systemet också som en framgång. In i de nya husen flyttade de välbärgade som där fick moderna bekvämligheter i centrala lägen. Men höghusen var dyra att bygga och de vinster större byggrätter gav drev alla markpriser uppåt. Trots högre hus kunde befolkningsantalet bli lägre än tidigare då de bemedlade köpte sig paradvåningar. Tids nog föll även efterfrågan hos de välbärgade. Men markpriserna föll inte tillbaka. Möjligheten att en dag kunna bebygga sin stadstomt med ett höghus gjorde att det var fortsatt lönsamt att spekulera i framtida byggnadsmöjligheter.

Samtidigt innebar systemet att de äldre billiga bostäderna försvann. De medelösa tvingas till oorganiserat självbyggeri utanför stadsgränsen. Samma typ av hus som tidigare inne i staden men utan kommunal service. Byggherrarnas svar på de välbeställdas bristande efterfrågan och de fattigas bristande köpkraft var hyreskasernerna. Hundratals torftiga smålägenheter i samma byggnad.

”

Höghusen var dyra att bygga och de vinster större byggrätter gav drev alla markpriser uppåt.

Tullinge trädgårdsstad.

FOTO: LARS PEHRSON/TT

Sekelskiftets förtätningspolitik innebär fördelar framförallt för dem som hade råd att betala. Systemet uppnådde inte vad det lovat. Generellt fick inte människor vare sig billigare, bättre eller mer centrala bostäder. De nya allmänna nyttigheterna kom framförallt de rikaste till del. Idag tycks vi genomleva en period av nyhaussmannism. I våra tillväxtorter byggs framförallt förtätande höghus och de negativa konsekvenser som det gav på 1800-talet ser vi även idag.

DEN ÖKANDE ACCEPTANSEN för höghus driver på markspekulation. Priserna har närmare femdubblats på tjuugo år och i Stockholm varnar man för att bostäder byggs utifrån premisen att markvärdesökningen, inte byggnationen, kommer att ge vinsten. I Uppsala så vägrade landstinget att sälja sjuttiosju hektar mark till kommunen om inte priset baserades på en kommande bebyggelse om 150–200 bostäder per hektar. Det motsvarar en tät kvartersstruktur med i genomsnitt sex våningar och små skuggade innergårdar.

Höghusbyggandet är en viktig orsak till de höga hyrorna. När en nybyggnation passerar 2,5 våningar så börjar byggkostnaderna per kvadratmeter öka samtidigt som den så kallade nyttjandegraden faller. Vill man ha prisvärda bostäder bör man därför bygga låghus. Men markpriserna förutsätter maximal exploatering vilket gör det svårt att välja prisvärda bygglösningar.

Följden blir att goda bostäder bara kan erbjudas de bättre bemedlade. Segregatio-

nen ökar genom att ekonomiskt svaga hus håll skjuts ut mot periferin. Trångboddheten i de mest oattraktiva miljonprogrammen är akuta. Där finns de sista billiga bostäderna.

Detta sker samtidigt som efterfrågan faller på nybyggda bostäder. De bättre bemedlades behov är bortbyggda. Följden är att vi på en och samma gång har svår bostadsbrist och korta köer till nyproduktion. I Uppsala kan man idag få en hyresrätt via bostadsförmedlingen på några månader – om man har råd att betala nyproduktionshyra.

Byggaktörernas svar på de fattigas bostadsbrist är detsamma som vid sekelskiftet. Man lovar billigare hyror om bostädernas mått får krympas, om man accepterar mer buller, mindre ljus och (ännu) fulare fasader. I Uppsala har vi till och med sett återvändandet av vår tids hyreskaserner. För ett par år sedan godkändes nybyggnation av ett femvåningshus som inrymmer drygt 100 identiska smålägenheter om 28 kvadratmeter.

INFÖR DENNA SITUATION har mer än en stadsbyggnadspolitiker resignerat. Paradigmet kräver fler höghus på centrala platser samtidigt som effekterna i form bostadsbrist, segregation och höga boendekostnader därmed förblir olösliga.

Historien ger dock inget skäl till att acceptera sådan viljelöshet. För när Haussmannsystemet nådde sin återvändsgränd så började ekonomer notera en avvikelse

som inte borde existera. Trots att London var rikare än de kontinentala städerna, trots att London var Europas största stad och trots att Londons arbetare hade bättre betalt än sina kontinentala kolleger så var marken i London billig. Som en följd var arbetarnas bostäder billigare, större och bättre.

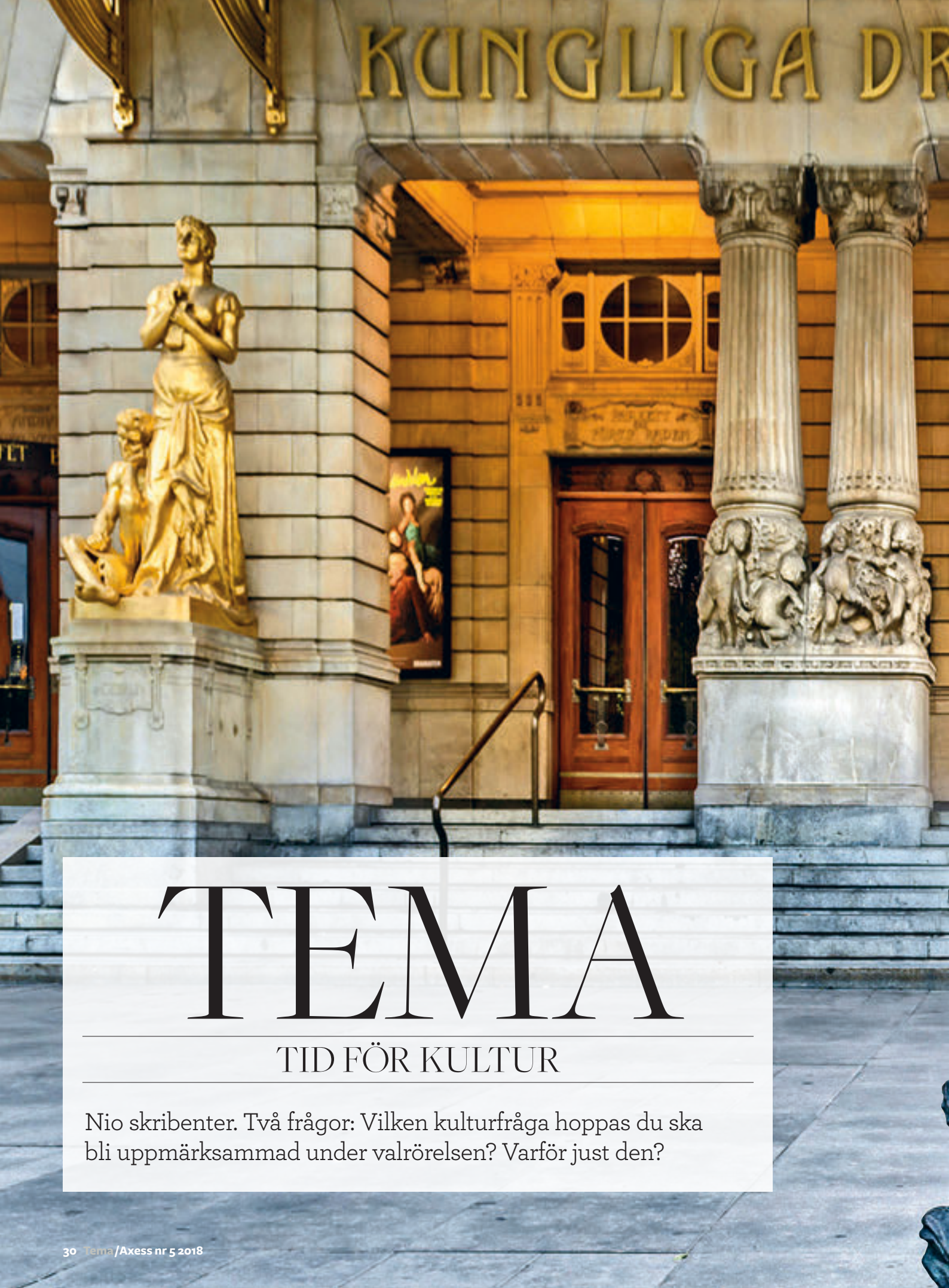
Det var för att London aldrig accepterat höghusparadigmet. I takt med att befolkningen ökade byggde man utåt istället för uppåt. Man släppte in mer mark på marknaden. Istället för hyreskaserner byggdes därför radhus- och småstugeområden. Spekulationspriset på mark var lågt för vem vill bo i ett höghus när det finns gott om mark där man istället kan bygga ett radhus med trädgård?

Bostadsbristen, de höga markpriserna och trångboddheten var inte obotliga naturlagar. De skapades ovanifrån av statliga regleringar. Som professorn i byggnadskonst Steen Eiler Rasmussen konstaterat kan hyreskaserner bara bli det normala "genom ingrepp i den fria produktionen".

Insikten om att det fanns alternativ till höghusen kom att ha en förlösande effekt runt om på kontinenten. Egnahemsrörelser uppkom och drev igenom kommunala inköp av jungfrulig mark. Där anlade man låghusbebyggelse som förbands med städerna genom spårvagnar. Till samma kostnad som ett rum och kök i staden fick man en småstuga om två rum och kök samt en trädgård i förorten. Byggpriset hölls nere genom de enkla konstruktionerna, den låga höjden och det egna arbetet. Luft och ljus fanns det gott om liksom möjligheter till odling för husbehov. Barnen fick platser att leka på och slapp växa upp i smogen. Genom kommunal planläggning kom man bort från den oreglerade bebyggelsens problem och kunde anlägga VA, skolor, kollektivtrafik och små affärsgator.

Detta alternativ finns tillgängligt även idag. Istället för att fokusera på vertikal förtätning kan kommunerna planera för regional förtätning där nya trädgårdsstäder anläggs som pärlband längst med kollektivtrafikstråk. På så sätt skulle bra och prisvärda bostäder kunna erbjudas på marknaden redan inom ett par år. Egnahem åt barnfamiljer och lägenheter i låga flerfamiljshus åt dem som hellre önskar hyra. Det enda som saknas är politisk vilja att bryta med paradigmet.

Simon Westberg är ledamot av Uppsala Plan- och byggnadsnämnd.

KUNGLIGA DR

TEMA

TID FÖR KULTUR

Nio skribenter. Två frågor: Vilken kulturfråga hoppas du ska bli uppmärksammas under valrörelsen? Varför just den?

DRAMATISKA TEATERN

FOTO: TT

DEN GL.

På skakiga grunder

Kulturinstitutionerna tvingas att betala marknadshyror för sina lokaler. En sammanslagning av kultur- och utbildningsdepartement skulle stärka deras ställning.

Av MarieLouise Samuelsson

Ar 2000 presenterade journalisten Lena Svanberg utredningen av de statliga kulturinstitutionernas hyresvillkor. Rapporten, beställd av ESO (Expertgruppen i offentlig ekonomi) fick titeln "Leka Marknad" och beskrev hur exempelvis Operans hyra baserades på marknadsvärdet för fastigheter vid Gustav Adolfs torg i Stockholm.

Förenklat men hyfsat rättvisande uttryckt så utgick hyressättningen från vad Statens fastighetsverk (förvaltare) hade kunnat få in om exempelvis ett IT-företag varit hyresgäst, Operan värderades alltså som en vanlig kontorslokal i centrala Stockholm.

Det går absolut att tänka sig att IT-företaget skulle gilla att flytta in i Operans lokaler.

Däremot kan Operan knappast sänka sina hyreskostnader genom att flytta in i lokaler där ett IT-företag hållit till.

Statens fastighetsverk hamnade i skottgluggen i Svanbergs rapport och den efterföljande debatten, vilket skymde att förvaltningsbolaget gjorde sitt jobb och agerade helt enligt den reform av statlig lokalförsörjning som genomfördes 1993.

Den innebar att hyressättning för statliga lokaler ska baseras på "affärsmässiga grunder", för att skapa konkurrensneutralitet och samma villkor mellan statlig och privat fastighetsförvaltning. De statliga verksamheterna skulle fostras i marknadstänkande, bli kostnadsmedvetna och lära sig prioritera.

Men problemet är alltså att hitta privatägda kontorsfastigheter som kan jämföras med Operan och Dramaten.

Efter Svanbergs uppmärksammade rapport utbröt intensiv debatt, SFV försvarade sig (helt korrekt) med att man som statligt bolag agerade enligt gällande lagar och direktiv.

Dock var det inte svårt att se det befängda i att rakt av jämföra sammanträdesrummet i en modern kontorslokal med exempelvis Dramatens marmorfoajé.

Arbetsgrupper och utredningar tillsattes, vilket bland annat

resulterade i att 1993 års modell inte fullt ut skulle tillämpas på fem kulturinstitutioner, förutom Operan och Dramaten, Historiska museet, Naturhistoriska riksmuseet och Nationalmuseum.

Men det fortsatte att krångla när nya avtal skulle skrivas med SFV, och Riksrevisionen protesterade mot att fem institutioner skulle undantas. Dessa protesterade i sin tur mot hyressystemets krav på avkastning, mot den uppenbara rundgången av pengar det innebär att kulturinstitutioner får statliga anslag som, via hyran, går tillbaka till statskassan.

Hyresmodellen har sedan 1993 lappats och lagats, kritiserats och debatterats, men marknadstänkandet som Lena Svanberg skrev om kan sägas bestå också för unika kulturlokaler, förklaringen är att det, oavsett regering, är finansdepartementet som bestämmer, medan kulturministrars inflytande är blygsamt.

"De statliga verksamheterna skulle fostras i marknadstänkande, bli kostnadsmedvetna och lära sig prioritera."

För ett riksdagsparti som på allvar vill göra en kulturpolitisk insats och inte nöja sig med det där obligatoriska pratet om att kultur är fint och viktigt, vore därför hyresfrågan och rund-

gången något rejält att sätta tänderna i.

Och här kan man dessutom slå två flugor i en smäll och äntligen göra något åt att samma rundgång gäller Akademiska Hus som förvaltar universitetens och högskolornas lokaler. Också dessa svårjämförbara; på samma sätt som att Historiska museet inte kan flytta in i World Trade Center är det inte möjligt att flytta ett forskningslaboratorium till en billigare kontorsyta.

En annan likhet är att hyresintäkterna utgör en angenämt leveranssäker kassako för varje finansminister, att fritt förfoga över.

Vilket gör det möjligt att som regeringen gjorde 2015 besluta att man ville ha 6,5 miljarder i "extra vinstutdelning" från Akademiska Hus, utöver de årliga 1,5 miljarderna. Den som vill kan jämföra med att samma regerings extrasatsning på forskning uppgick till några hundra miljoner.

Ingen vanlig kontorslokal: Dramatens marmorfoajé.

FOTO: LARS PEHRSON/TT

Nej, det vore ingen lätt sak att ta sig an, förutom finansdepartementets självklara makt över hyresfrågan är det hela närmast sönderutrett, svåröverblickbart och kan inte räkna med särskilt stort medialt genomslag.

Men ett steg på vägen, ett steg som både är mer storslaget och lätt att genomföra (redan efter valet i höst), vore att utlova ett nytt departement, i form av en sammanslagning med utbildningsdepartementet.

Det har prövats förr, fram till 1991 var kulturpolitiken en del av utbildningsdepartementet, från 1991 till 2004 inrättades ett särskilt kulturdepartement, mellan 2004 och 2006 fanns frågorna åter i ett sammanslaget departement, en modell som alliansregeringen dock avskaffade.

Det finns ingen utvärdering av vilken departementsstruktur som gynnat kulturen eller av risken att kulturfrågorna skulle drunkna i skol- och utbildningsagendan.

Men det är ofrånkomligt att storlek (på departement och därmed budget) innebär makt och förhandlingsmandat inom en regering.

Och en stark minister som vet att tala för att kultur och utbildning kan dra nytta av varandra, rentav att de självklart hör samman kanske till och med kan komma till rätta med hyresrundgången som är problematisk för bägge.

MarieLouise Samuelsson är journalist och författare.

TEMA

Civilisationsbärande kulturutövning.

FOTO: JOHAN BJURER/TT

Låt föremålen tala

Sverige behöver kulturmecenater och en blick riktad mot tingen.
Vi måste ha en kulturpolitik för det eviga.

Av Anna Victoria Hallberg

Det sägs att det bästa sättet att få den man älskar är att sätta just den människan fri. Den viktigaste kulturfrågan i valrörelsen för att hålla intresset uppe och passionen vid liv är att politiken släpper det krampaktiga, kvävande taget om kulturens form och innehåll. Slutar producera papperstigrar. Ger upp idén om att man kan administrera sig fram till hög konstnärlig kvalitet.

År 2011 sjösattes ett fenomen kallat "kultursamverkansmodellen" för att skapa ett ökat utrymme för regionala prioriteringar och variationer. Tidigare har det fallit på staten att avgöra vilka regionala institutioner som har rätt till statligt kulturstöd. Huruvida statens verksamhet finns till för opolitiska tjänstemän med färgglada modeller för kultursamverkan eller om den är ett fördelningspolitiskt redskap blir dock oroande oklart när man läser om statens ansvar för den nationella kulturpolitiken. De lands-ting och regioner som ingår i modellen "beslutar i samverkan med länets kommuner och kulturlivet" hur det statliga bidraget fördelas till regional kulturverksamhet, enligt statens kultur-råds hemsida. Sedan 2013 är samtliga län, utom Stockholm, med i kultursamverkansmodellen.

Vad menas då med att det lokala "kulturlivet" är med och bestämmer hur statens pengar ska fördelas "i samverkan" med kommunerna? Begreppet samverkan är samtidslingo för det som tidigare betydde att man gör saker tillsammans med någon annan, med en viktig förskjutning i innebörd: samverkan medför nästan alltid att modeller administreras fram snarare än att spontana möten uppstår. Samverkan är ett av politikens favoritord just nu eftersom det låter fluffigt och inkluderande men också är ett smidigt sätt att förflytta fokus till en delad process snarare än att ansvar läggs på individer. Hur ett kulturliv som sådant ska kunna fördela medel övergår mitt förstånd, men en gissning är att diversearbetare, kulturpersonligheter och kommunala ämbetsmän någonstans mellan Skylla och Charybdis effektuerar utbetalningarna. Det finns en märkbar avpersonifiering i kulturpolitikens språk som säkert är funktionellt men som också ger upphov till frågetecken.

Kultursamverkansmodellen ska "ge befolkningen i landet möjlighet att ta del av ett varierat kulturutbud präglat av förnyelse och

kvalitet". Det talas om ett "fördjupat samtal". Men allt detta kan bara uppnås om människor med kunskap och begåvning får möjlighet att skapa och tradera kultur.

Mindre resurser till politiskt betingad administration i form av handlingsplaner och processkartläggningar skulle kunna frigöra pengar till den kultur som är civilisationsbärande men oftast lite för given: objekten, tingen, artefakterna. Fönstren som renoveras varsamt med hantverksskicklighet i en kyrka långt bortom det urbana livets larm, böckerna i våra gemensamma bibliotek, bonaderna i hälsingegårdarna som berättar om hur vi människor oavsett tid tycks ha ett behov av att upphöja det ringa. Statyerna, avbildningarna, hällristningarna. De berättar något, de har en riktning och en konstnärlig intention, som går utanför den kulturpolitiska policyn med syfte att stimulera fram en entydig värdegrund.

Vi borde ha en nationell kulturpolitik som låter de svenska föremålen tala till oss. Inte i politiskt syfte, med dubiösa anspelningar på "nationen" eller "det svenska", utan för att kulturen på vår plats berättar om attityder till livet och levandet. I en stad som Florens fylls våra sinnen av intryck – skönheten och rikedomerna är slående, liksom familjen Medicis oskattbara inverkan på stats-skick, bankväsende, politik. I Rom finns tidlösheten. Att resa i Italien är att påminnas om att det är objekten – det som finns – som hänför oss. Jag tänker att alla dessa mötespunkter och handlingar som produceras i det myndighetslojala Sverige – operativa dokument där politiska instanser bryter ner en policy i riktlinjer, mål och anvisningar för uppföljning inom respektive verksamhetsområde – är ett verkligt hot mot kulturens inneboende sublimerade vardaglighet och prakt.

Det Sverige behöver är kulturmecenater och en blick riktad mot tingen. Våra lämningar och kulturella stilleben är på samma gång häpnadsväckande och kunskapsintensiva. Vi måste ha en kulturpolitik för det eviga.

Anna Victoria Hallberg är fil doktor i litteraturvetenskap och utredare vid Södertörns högskola.

Ge mig klingande tal!

Önskan inför valet: Politiker som kan uttrycka sig korrekt och kan hålla tal. Är det för mycket begärt?

Av Karin Stensdotter

När president Emmanuel Macron har något på hjärtat begär han och får den tid han behöver i en av public services tevekanaler, oftast klockan tjugo, då tittarsiffrorna är högst. När statsminister Stefan Löfven har något att säga, ja, då blir det en debattartikel i *Aftonbladet*.

Två kulturer, två politiska kulturer, delar av sitt respektive sammanhang. Den ena är grandios, den andra blygsam, ibland näst intill självutplånande. Det är förmodligen inget man ändrar på i första taget. Men låt mig ändå önska fritt? (Och säg inte att önska rätt är större!)

Jag bor i Frankrike och är bortskämd med fantastiska tal. Alla franska politiker kan hålla tal. Med anledning av det tal den dåvarande premiärministern, Manuel Valls, höll efter terrorattentaten i januari 2015 pratade man om en "Vallseffekt" då den judiska utvandringen till Israel tillfälligt avtog. Macron håller långa innehållsrika tal i väl valda historiska miljöer, något som förmodas bidra till hans fortsatt hyfsade opinionssiffror.

Ett tal som riktar sig till alla fransmän innehåller historisk förankring, litterära anspelningar, ideologi, och inte nog med det, det visar också vägar in i framtiden. Det griper stort över tid och rum, skriver in landet i ett större sammanhang. Allt på en felfri och noga utmejslad franska förstås.

Och eftersom jag tror mig minnas fel när jag tänker på svenska politikernas tal går jag till Youtube och lyssnar. Jag börjar med Fredrik Reinfeldt. Han startar konsekvent med ordet *jag* och förklarar sen varför han valde moderaterna. Men redan efter någon minut säger han att han "vill vara i en kraft". Då letar jag upp andra. Samma sak där, de gör alla i mina öron grova språkfel, vilket ju var vad jag letade efter, men inte riktigt orkar *ta in*. Minst dåligt tycker jag till min förvåning att just Stefan Löfven uttrycker sig efter terrorattentatet på Drottninggatan, där han ju likt en fransk president riktar sig till hela befolkningen. Innehållet är för att tala svenska *okej*, även om det är platt. Formen är korrekt.

Ni anar kanske vart jag vill komma? Jag önskar mig politiker som för det första kan uttrycka sig korrekt på modersmålet, för det andra kan hålla tal. För mycket begärt?

Säg inte det.

Men för att få fram en elit måste man ha en bred bas, det vet alla som spelar tennis. Hela svenska folket måste alltså börja arbeta med sin svenska. Skolans uppgift är så självklar att jag istället direkt tar mig an den andra dominerande sektorn på området – media.

Om vi ska få politiker som talar god svenska måste någon rätta dem när de gör fel, inte sant? Det skulle kunna vara mediernas uppgift. Att alltså inte bara ägna sig åt innehållet, utan även *formen*. Antag att till exempel 20 procent av alla de spaltmeter och timmar som idag ägnas åt innehållet i svenska politikernas tal istället ägnades åt *formen*.

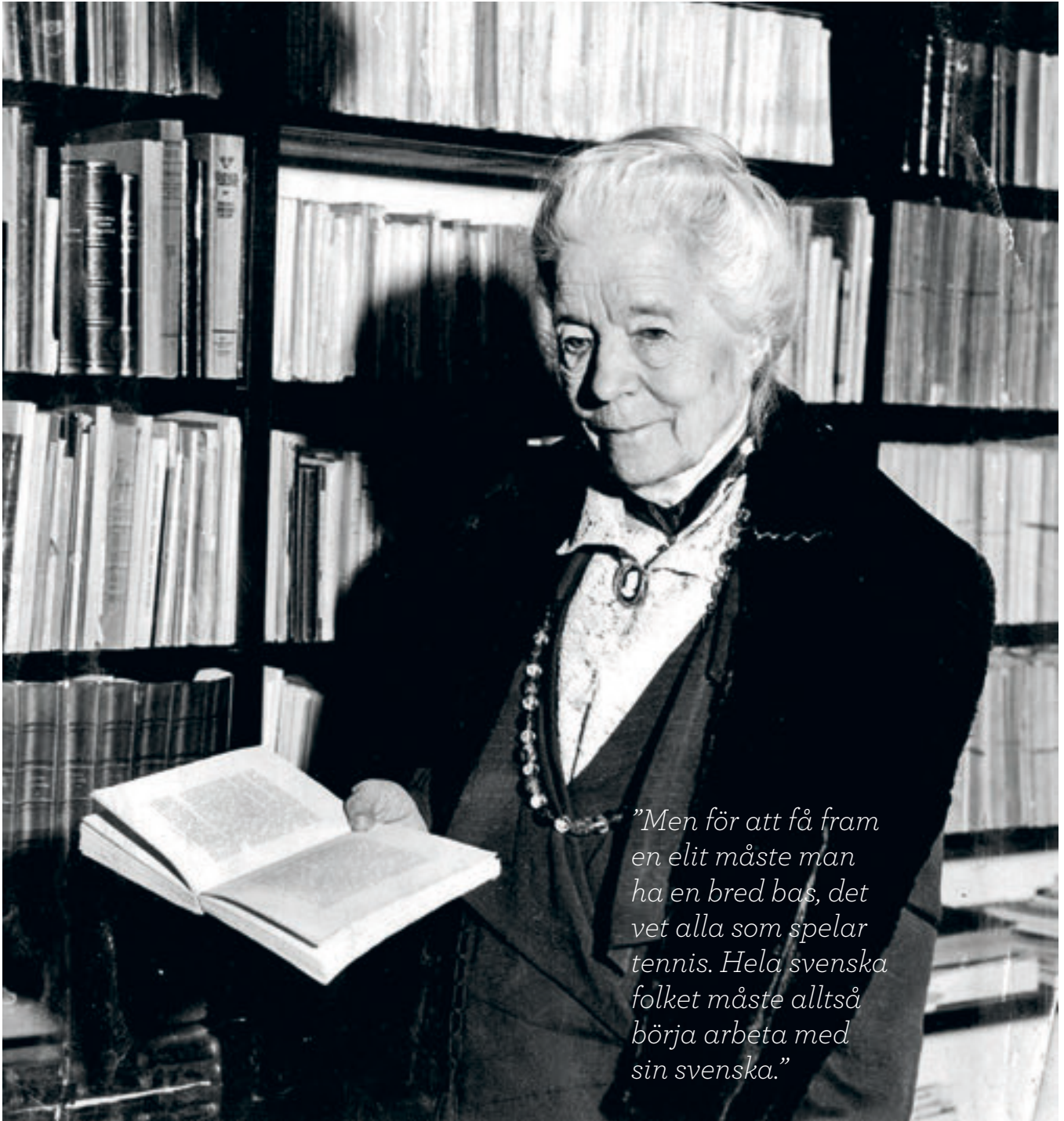
Fast, nu är ju inte press och medier själva så bra på svenska alla gånger. Så kanske vore det bäst att man började med självvranssakan. Några snabba förslag: låt inte språkspalten vara en kuriositet långt inne i tidningen. Låt arbetet med språket genomsyra verksamheten. Om ni inte tycker er ha råd med korrekturläsare, läs, rätta och stryk i varandras texter innan ni publicerar dem. Skicka medarbetarna på kurser i *svenska*. Premiära *stil* med till exempel pengar. Inrätta fler stipendier och priser där språket står i fokus.

Så ett tips till public service: Sätt igång med roliga program i tävlingsform där kändisar och andra får tävla i *svenska*. Att stava rätt, att jobba med meningsbyggnad, att slå ned på tautologier, syftningsfel och fluff. Alltihop på bästa sändningstid så klart.

När detta är gjort har ni förmodligen kommit en bit på väg och kan med stärkt självförtroende skjuta in er på politikerna!

Är då detta en kulturfråga, muttrar kanske vän av ordning.

Ja. I allra högsta grad. Språket är fogen i samhällsbygget, det element som gör att helheten håller, att vi helt enkelt förstår varandra. När det vittrar är det ett direkt hot mot den bärande struk-

Selma Lagerlöf.

FOTO: TT

turen. Svenska folket i allmänhet och dess politiker i synnerhet måste bli mer medvetna om det här. Prova tanken att *talekonsten*, inte budgeten, är politikerns vassaste verktyg. Svårt? Försök igen.

Så, svenska politiker: Ge mig tal som klingar av Fröding och Lagerlöf! Eller om vi ska göra det lite lättare, i Sverige är ju en stor del av den språkliga kulturarvet visor och sånger, så låt mig åtminstone höra ekon av Taube, Vreeswijk eller Bellman i era tal! Ni behöver inte sjunga, men tveka inte, låt skogen, ängarna och

miljonprogrammet viska i era ord. Låt kulturen i form av dikt, saga och rap vara en del av er själva, en del av det ni förmedlar.

Jag säger som Johannes Paulus II sa: Var inte rädda!

Låt orden bära er som Akka bar Nils över det Sverige ni så gärna vill styra. Se det, läs (av) det, tala om det på ett sätt som griper in i våra liv och vår framtid – och min röst ska vara er.

Karin Stensdotter är författare och arkitekt.

Det behövs ett systemskifte

Konkurrens mellan oberoende institutioner skapar förutsättningar för ett fritt och vitalt kulturliv.

Av Lars Anders Johansson

Kulturpolitiska debatter i Sverige handlar nästan alltid om relativt marginella sakfrågor, som huruvida det ska vara gratis entré till statliga museer i Stockholm eller inte. Det är frågor som inte engagerar särskilt många väljare och kulturpolitiken hamnar därför av lätt insedda skäl långt ned på dagordningen när svenskarna väljer riksdagsparti.

Men den svenska kulturpolitiken skulle behöva förändras i grunden. Inte bara för att tiden och det övriga samhället uppenbart sprungit ifrån både den verklighet som kulturpolitiken anpassades till och den ideologi som den utgick ifrån, utan också för att den är så dålig på att uppfylla sina egna mål.

Historien visar att det är konkurrens mellan oberoende institutioner som skapar förutsättningar för ett fritt och vitalt kulturliv. Trots att decentralisering av beslutsmakten i kulturlivet skrevs in i de statliga kulturpolitiska målen redan 1974, är den svenska kulturpolitikens historia en historia av kontinuerlig centralisering och ökande politisk styrning. Alliansens stora decentraliseringsreform, kultursamverkansmodellen, minskade inte det offentliga makt i kulturlivet, utan flyttade bara runt ansvaret för de statliga kulturpengarna inom offentlig sektor.

Samtidigt som kulturpolitiken från 70-talet och framåt har haft den uttalade ambitionen att "möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse", samt "medverka till att skydda yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för att denna frihet skall kunna utnyttjas", har den förda politiken aktivt bidragit till att förutsättningarna för detta har undergrävt.

Frihet för den enskilde uppstår i mellanrummen mellan konkurrerande maktcentrum. Det gäller såväl inom kulturlivet som i samhället i stort. Så länge som kulturskaparna och publiken är hänvisade till ett maktcentrum, en mecenat, en beskyddare, oavsett om det rör sig om hovet, kyrkan, en korporation eller en väl-

menande välfärdsstat är risken för centralisering och åsiktslikriktning överhängande.

Kulturella blomstringstider genom historien har präglats av institutionell konkurrens, oavsett om vi talar om konkurrerande stadsstater i renässansens Italien, konkurrerande furstendömen i barockens Tyskland eller konkurrerande handelshus under det nederländska måleriets guldålder. På motsvarande sätt var den europeiska romanens enorma genomslag en direkt konsekvens av marknadskrafternas intåg på kulturområdet under 1800-talet. För svenskt vidkommande följde kulturell blomstring i spåren av industrialiseringen och 1800-talets liberala reformer.

Den svenska kulturella guldåldern runt förra sekelskiftet var inte en följd av en offensiv statlig kulturpolitik och omfattande offentliga satsningar på kulturlivet. Tvärtom var 1800-talets statliga insatser på kulturområdet begränsade till ett fåtal institutioner. Många av de kulturinstitutioner som vi idag tar för givna, som Skansen och Nordiska museet, var i själva verket privata initiativ som bekostades med frivilliga medel. Detsamma gäller många av de statyer som pryder Stockholms och andra svenska städers gator och torg. Andra institutioner, som Operan och Dramaten, ägdes visserligen av staten, men drevs på entreprenad.

Det tycks inte finnas något samband mellan kulturell blomstring och omfattande offentlig kulturpolitik, vare sig på nationell nivå eller lokal och regional. Tvärtom är den kulturella drivkraften inte sällan stor i glesbygdskommuner dit lite av de offentliga kulturpengarna letar sig.

Det är inte heller särskilt förvånande att den största svenska kulturella exportframgången ägt rum på ett område där det offentliga insatser varit begränsade. Det görs ibland försök att koppla det svenska musikundret till den kommunala musiksko-

Men det kostar pengar.

FOTO: MIKAEL SJÖBERG/TT

"Kulturen blir inte per automatik mer välmående bara för att man lägger fler skattekrönor på den."

lan, men något sådant samband har mig veterligt inte påvisats. Däremot är det uppenbart att den genompolitiserade svenska filmbranschen inte kommit i närheten av vad den kommersiella musikbranschen åstadkommit.

Kulturen blir inte per automatik mer välmående bara för att man lägger fler skattekrönor på den. Ändå har de senaste decenniernas regeringar ägnat sig åt en överbudspolitik där varje ny regering oavsett färg ökat den offentliga kulturbudgeten. Att

70-talets kulturpolitiska system alltjämt i huvudsak har bestått är ett stort misslyckande för de borgerliga partierna, som inte vågat utmana ett högröstat kulturetablissemang.

Miljöpartiets okänsliga styrning av kulturdepartementet har dock gjort att de latenta bristerna i det kulturpolitiska systemet kommit i öppen dag, och röster har börjat höjas mot avarterna. För att komma till rätta med dagens problem i form av identitetspolitik, likriktning och aktivistiska tjänstemän behövs en långsiktig kulturpolitik som skapar förutsättningar för fria och oberoende institutioner bortom det politiska systemets kontroll. Men då behöver liberala och konservativa politiker återigen inse att det inte är de som skapar förutsättningar för ett fritt och blomstrande kulturliv, men att de har möjlighet att sluta sätta käppar i hjulen.

Lars Anders Johansson är redaktionschef på Timbro och chefredaktör i *Smedjan*.

Ett offer för nycker

Kulturarvsdebatten är polariserad och politiserad. Den reduceras till en fråga om att vara för eller emot en nationalistisk politik.

Av Adam Cwejman

Vilken funktion ska museer och andra institutioner som arbetar med kulturarvspolitik ha i 2020-talets Sverige? Fenomen som omfattande migration och en ständigt pågående debatt om nationalismen i Sverige ställer frågan på sin spets, tycks många hävda. Och visst stämmer det. Kulturarv är en laddad fråga som berör identitet, självbild och samhällsgemenskap.

I artikeln "Cultural Heritage in Sweden in the 2000s" argumenterar lundaforskarna Niklas Bernsand och Eleonora Narvselius för att en dominerande position inom kulturarvsdebatten företräds av dem som ser en "transformativ potential" i museer och kulturpolitik. Avsikten är att emancipera och inkludera tidigare marginaliserade perspektiv och identiteter. Denna hållning dominerar idag på de myndigheter som arbetar med kulturarvsfrågor.

Att kulturarvspolitiken skulle ha en transformativ potential behöver inte vara fel. Emellertid kan det, vilket Bernsand och Narvselius förklarar, innebära att man nyttjar en normativt laddad retorik i form av binära motsättningar som "inkluderad – exkluderad", "tolerant – intolerant", "öppen – stängd" samt "god – ond". Avsikten är att kulturarvspolitiken ska luckra upp påstått dominanta uppfattningar om homogenitet och status quo.

Mot detta perspektiv står inte motsatsen, det vill säga en radikalt nationalistisk diskurs som argumenterar för en totalt statisk och oföränderlig kulturarvspolitik vars främsta syfte är att ena en etnisk grupp. Istället har kritiken mot det dominerande paradigmet inom kulturarvspolitiken inte utgått ifrån ett motstånd mot inkludering av minoriteter utan vad kritikerna uppfattar som den brist på nyanser som präglar den normativa kulturarvspolitiken. SvD-journalisten Ola Wongs återkommande kritik mot den svenska museipolitiken är ett exempel.

Kritiken mot dem som i kulturarvet uteslutande ser uppdelningen mellan inkludering och exkludering är att de gör kultur-

arvet offer för tillfälliga politiska nycker och konflikter, i detta fall en kamp mot nationalistiska uppfattningar om det samtida Sverige. Kontinuitet och gemenskap i kulturarvet ersätts på grund av politiseringen med en andefattig och tunn politik som tjänar ett ideologiskt syfte.

Enligt Bernsand och Narvselius har Sverigedemokraternas inträde i riksdagen gett frågan ytterligare laddning. Men debatten om kulturarv bör inte reduceras till en fråga om att vara för eller emot nationalistisk kulturarvspolitik.

Detta låter kanske komplicerat och hur skulle frågan kunna bli en valrörelsefråga?

"Det finns ingen politisering på kulturarvsområdet har Alice Bah Kuhnke med enfass hävdad vid ett flertal tillfällen. Det är att fara med osanning."

Skälet till att debatten främst förs i tidningsspalterna medan politiker oftast är frånvarande från den är, inte minst om man lyssnar på kulturministern, att det är en ickefråga. Det finns ingen politisering på kulturarvsområdet har Alice Bah Kuhnke med enfass hävdad vid ett flertal tillfällen. Det är att fara med osanning. Många kulturantikvarier runtom i landet har

vittnat om att de har belagts med en rad pålagor och arbetsuppgifter som föga har med deras yrkesuppgifter att göra. Att göra kulturarvspolitiken till ett politiskt instrument är ett högst påtagligt fenomen i samtidens Sverige och utvecklingen har inte föregåtts av en ordentlig partipolitisk debatt.

Kulturarvsfrågan är dubbelt viktig i en valrörelse: Det handlar om Sveriges historiska och kulturella arv, hur det ska vårdas och värnas, tillgängliggöras för samtidens och framtidens svenskar. Men i lika stor utsträckning handlar det om politiseringen av offentliga myndigheter, tjänstemannarollen och i vilken utsträckning våra museer ska tjäna djupare ideologiska syften – oavsett vilken politisk inriktning som eftersträvas.

Adam Cwejman är ledarskribent i Göteborgs-Posten.

TID FÖR KULTUR

I nationaldräkt. Jimmie Åkesson träder in i riksdagen.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

Välviljans förtryck i Valls kyrka.

FOTO: MARTINA BJÖRK

Detta uppfostrarnit

När kultur värderas utifrån värderingar blir den styrd. Det är ett hot mot dess kraft och dynamik. Den måste befrias från sina kidnappare.

Av Martina Björk

En sommardag för fyra år sedan bestämde jag mig för att säga upp min morgontidning. Det som länge hade varit uppenbart blev till sist plågsamt påtagligt: tidningens kulturdelen hade transformerats till ett forum för ideologisk aktivism.

Ledarsidan gick ut på att förklara begreppet *rasifiering*. Sex sidor, halva kulturdelen utrymme, upptogs av ett reportage om en feministisk festival. Ett tidningsuppslag handlade om ekopoesi. I en krönika refererades till en av våra mest framstående och folkkära konstnärer som konservativ mansgris och inskränkt nationalist. Av en annan text fick man veta att en av 70-talets hårdrockare numera var mer skräckinjagande i egenskap av högerkristen golfare än som sminkat monster.

Är detta kultur? Den ytlighet med vilken kulturen behandlades hade räckt för mig att reagera, men det som var mest frapperande var hur vissa värderingar och idéer hade kidnappat kulturen. Och omvänt: det som representerade dessa värderingar och idéer hade kommit att utgöra kulturen.

En mandatperiod har gått sedan jag avslutade min prenumeration, men det har knappast blivit bättre. Tendensen är tydlig. Kultursidor och kulturinstitutioner tycks ha gått in för att kulturen skall representera rödgröna hjärtefrågor för dagen och att konsumenten skall översköljas med dessa. Fokus är mer sällan på kulturen i sig.

Den konst, litteratur, musik, teater och dans som följer koden upphöjs. Den konstnär som, medvetet eller omedvetet, inte går med strömmen betraktas som suspekt och riskerar i värsta fall uthängning. Förlegade idéer göre sig icke besvär. Säkrast att reservera sig kring äldre verks innehåll eller upphovsmannensandel.

Ivalls kyrka på Gotland finns en målning som nyligen framtagits i samband med en restaurering. En rundmagad filur med lysande ögon, brett grin och blicken riktad mot ett bestämt mål släpar på två hälften så höga kvinnor, som han håller i vardera handen. Jag tänker mig honom som

en förälder, som i sin iver att vilja väl tar sina båda barn i händerna för att visa dem kyrkan.

Men istället för att berätta om den rikedom av kultur och historia som finns uppsamlad i kyrkan (arkitektur, bildkonst, byggnadskonst, gudstjänstfirande, hantverk, högtider, kristendomskunskap, kyrkohistoria, lokalhistoria, material, musikhistoria, sedvänjor, stilepoker, textilhistoria etc) berättar han om patriarkala strukturer och om kyrkans förtryck. Han faller nedläggande omdömen om alla gubbar som avbildat och avbildats i kyrkan, de som byggt, som skänkt pengar, som predikat. I sin uppgift som förälder att upplysa om alla människors värde och rättigheter fördömer han det orättvisa i att kvinnorna hade sin ingång och sina sittplatser på den norra sidan.

Allt det goda och vackra som gjort församlingsborna stolta över sin bykyrka, glädjen över det sköna och tidlösa, hamnar i skymundan.

"Den viktigaste kulturfrågan är en attitydfråga som gäller kulturens uppdrag."

En guidning som hans kan jag vara utan. När jag sommaren 2014 slutade läsa min dagstidnings kulturdelen var det för att jag ville släppa taget om denne svansprydda och självgoede filur, som troligen är den onde själv. Som kulturkonsument vill jag bli upplyft, inte uppfostrad.

Den viktigaste kulturfrågan inför valet handlar därför inte om satsningar på fler bibliotek, sänkt moms på biobesök eller större anslag till teatrar och musikgrupper. Den viktigaste kulturfrågan är en attitydfråga som gäller kulturens uppdrag. När kultur värderas utifrån värderingar blir den styrd och utgör ett hot mot kulturen som en "dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund", vilket Statens kulturråd faktiskt har formulerat som nationellt kulturpolitiskt mål.

Därför: befria kulturen från sina kidnappare med sin ensidiga värdegrund. Låt kulturens uppgift vara att bilda och berika och ge människan det som är mångfaldigt på riktigt – utan pekpinnar.

Martina Björk är fil dr i latin vid Lunds universitet.

Vrid tillbaka klockan

Låt medborgarna själva ta ansvar för att styra kulturens och mediernas innehåll. Kultur- och mediekonsumenterna borde därför betraktas som just konsumenter.

Av Olle Lidbom

Den viktigaste kulturpolitiska frågan är inte en sakfråga utan politikens förhållningssätt till kulturens innehåll. Den som läst svensk kulturpolitisk debatt de senaste åren har sett en fråga återkommande dyka upp: anklagelser om att staten och byråkratin inte längre drar upp ramverk utan fingrar och tafsar på kulturens själva innehåll. Några exempel på frågor där regeringen och politiken tycks vara klåfingrig är debatten om museer, där skribenten Ola Wong med starka argument ansåg att regeringen ville förvandla museer till "propagandacentraler". Flera svenska förlag kritiserade under våren det statliga litteraturstödet för att vilja styra det litterära innehållet, bland annat genom att "betona frågan om sexuella trakasserier när stöd delas ut". Och är rollbesättningen av svensk teater analyserad ur ett genusperspektiv? Dramatikern Stina Oscarson lyfte fram hur identitetspolitiken hade sippat ned till bidragsgivningen av svenska teateruppsättningar. En liknande kritik har riktats mot det nya mediestödet, som ska ersätta det gamla presstödet.

Den nya konfliktytan handlar idag om just detta: Hur och hur mycket ska politiken påverka kulturens innehåll. Detsamma gäller mediepolitiken. De flesta är eniga om att journalistik och mediepolitik är viktiga i ett demokratiskt samhälle och även här går den nya skiljelinjen mellan hur och hur mycket politiken ska påverka mediernas innehåll. Ska högerextrema tidningar få presstöd? Och vilket innehåll ska public service-bolagen ägna sig åt – och är de för vänstervridna, kapitalistkramande eller inte tillräckligt intersektionellt normkritiska?

Den svenska mediepolitiken har framförallt två styrmedel över den svenska journalistiken: sändningstillstånden till public service (8 miljarder kronor) och presstödet (540 miljoner kronor). Detta är alltså två områden med stort inflytande på journalistik och demokrati. Hur dessa hanteras har stor påverkan på det svenska medielandskapet.

"Frågan om politikens relation till kulturens innehåll påverkar redan idag journalister, dramatiker, museichefer och andra kulturutövare."

Den moderna kulturpolitiken tar sitt avstamp i en bred kulturpolitisk överenskommelse från 1974, som satte upp ett ramverk för att ge medborgarna stort ansvar för kulturens innehåll. Det decentraliserade, lokala och amatörskapade gavs stor möjlighet att finansieras och synas; tänk punkgrupper, textilföreningar och teaterkollektiv – mediepolitiken var ett barn av sin tid. Men medborgarnas intresse för att själva skapa kulturens innehåll har förändrats sedan dess, ja till och med svalnat. I samma takt som medborgarnas intresse falnat har politikernas intresse ökat för att rätt kulturinnehåll produceras och finansieras.

Det vore dock intressant att prova att vrida tillbaka den kulturpolitiska klockan och åter låta medborgarna själva ta ansvar för att styra kulturens och mediernas innehåll. En modell för att göra det är att betrakta kultur- och mediekonsumenterna som just detta: konsumenter. Medborgarna skulle till exempel få mer inflytan-

de över mediepolitiken än staten om det gick att göra ett avdrag för journalistik och medier (jom-avdrag!) på samma sätt som rot/rut-avdraget. Och sänkta arbetsgivaravgifter för lokaltidningarnas journalister skulle förflytta makt från en presstödsnämnd i Stockholm till lokala medieföretag som idag får bidrag av nämnden. Presstödet till lokaltidningarna är viktiga för att behålla journalistik i hela Sverige, men ingen bidragstidning har sedan pressstödet introduktion på 1970-talet vänt sina förluster till vinst. Bidragen går till andratidningar på många orter i Sverige, medan var fjärde kommun inte längre bevakas av en lokal redaktion. Här finns möjlighet att skapa ett ramverk för att stärka den lokala journalistiken, inte låsa fast journalistiken i bidragsberoende.

Att mediepolitiken hanteras av just kulturdepartementet är en rest sedan 60-talet. Längre var public service ägt av de kommersiella medieföretagen tillsammans med folkrörelserna, men

TID FÖR KULTUR

Stina Oscarson fick nog av statlig styrning.

FOTO: EINARKLING ODENCRANTS

ägandet togs över av kulturdepartementet på 60-talet när den dyra tv-tekniken behövde statlig finansiering. Därefter har den förblivit hos kulturdepartementet. Detta trots att public service-bolagen idag i högsta grad konkurrerar med kommersiell press, radio och tv. Men mediepolitiken skulle kunna flyttas till näringsdepartementet. Att medier är viktiga för demokratin innebär inte att det är en kulturfråga, näringsdepartementet handskas redan med andra industrier som är viktiga för demokratin, inte minst infrastrukturfrågor som ligger nära mediefrågorna. Görs mediepolitiken till en näringslivsfråga kan makten över innehållet förflyttas från politikens dagshumör och politiska ambition till medieföretagen och publiken.

Frågan om politikens relation till kulturens innehåll påverkar

redan idag journalister, dramatiker, museichefer och andra kulturutövare. Därför borde frågan upp på bordet, men politikerna är försiktiga och den kulturpolitiska debatten ägnar sig mest åt att möblera om ett redan dukat bord. Det är fegt och försiktigt. Kultur- och mediepolitik behöver inte handla om att se över bordsplaceringen från 1974 utan skulle behöva fortsätta att utveckla idéer som flyttar makten över innehållet från politiker och stat till medborgare och mediekonsumenter.

Kulturpolitiker borde svara tydligt på hur och hur mycket – eller lite – de vill påverka kulturens och mediernas innehåll.

Olle Lidbom är medieanalytiker och kommunikationschef på Norstedts Förlagsgrupp.

Bryt beröringsskräcken

När den sekulära staten klipper av banden till trossamfunden går man miste om deras goda vilja. I en fragmentiserad tid behövs en postsekulär religionspolitik.

Av Joel Halldorf

Förra århundradets förutsägelser om Guds död och sekulariseringens seger har kommit på skam. Religionen är tillbaka – och tycks vara här för att stanna. Nu behövs en postsekulär kulturpolitik som inte bara vaktar mot avarter, utan också tar vara på samfundens potential.

Men när allting gungar är det lätt att bli defensiv, och just så kan statens reaktion på det förändrade religiösa landskapet beskrivas. Staten håller för närvarande på att förhandla om kontraktet med religionerna, för att låna *Dagen*-journalisten Jacob Zettermans formulering. Denna förhandling har dock mest handlat om hur antiliberala krafter ska hållas tillbaka.

Sommaren 2016 skrev kulturminister Alice Bah Kuhnke att regeringen skulle börja kontrollera "organisationers grundläggande värderingar för att skattepengar ska kunna betalas ut" (*DN Debatt* 1/6 2016). Riktlinjer presenterades under våren av Ulf Bjereld i betänkandet "Statens stöd till trossamfund i ett mångreligiöst Sverige" (SOU 2018:18). Här föreslås att bidrag till trossamfunden prövas mot ett demokratikriterium, för att hindra att statsbidrag går till "verksamheter som strider mot eller motarbetar" samhällets grundläggande värderingar.

I klartext: inga pengar till jihadisterna och hatpredikanter.

Det är lovvärt, även om demokratikriteriet skapar en del gränsdragningsproblem. Kan man gömma flyktingar eller avstå från att viga homosexuella och fortfarande räknas som statens vän? Men värre är att den defensiva hållningen nu sprider sig i Myndighets-Sverige, med rent absurda följder. Göteborgs stad funderar på att dra in bidraget till kristna scouter, trots att företrädarna påpekat att huvudmannen Equumeniakyrkan varit demokratisk längre än nationen Sverige.

Den ensidiga fokuseringen på avarter gör att staten missar religionernas positiva potential. När man klipper banden till alla alierar man vanliga troende på köpet. Det kan föda känslor av främlingskap – och i värsta fall radikalisering. Staten

behöver arbeta med två rörelser: både hålla tillbaka extrema grupper, och sträcka ut handen till dem som vill bidra till ett gott samhälle.

Malmö kan, som så ofta, tjäna som ett exempel. Staden har omvittnade sociala problem: dödligt våld, segregation och sviktande skolresultat. Skåne har lägre kyrklighet än Sverige i stort, men även här finns vitala församlingar. En vanlig söndag samlar exempelvis pingstförsamlingen Europaporten ett par hundra besökare: medelklass-svenskar blandas med romer, afrikaner,

afghaner, filippiner, vietnameser och andra med internationell bakgrund – en ovanlig syn i dagens segregerade Sverige. Som de flesta församlingar har man ett socialt arbete, med bland annat härbärge för migranter, julfester, kläutdelning och ett internationellt fadderarbete. Dessutom driver man en skola, Europaportens skola, som år 2015 rankades som den åttonde bästa i hela Sverige.

Det borde vara uppenbart att Europaporten är en allierad när kommun och myndigheter arbetar för Malmös framtid. Men det har tagit tid för staden att inse det. För några år sedan publicerade kommunen rapporten "Ett socialt hållbart Malmö", och skickade den på remiss till 600 organisationer. Men inte till någon frikyrka.

Vändpunkten kom 2015. Efter att ha sett misären i EU-migranternas tältläger på Industrigatan knackade pingstpastor Andreas Wessman på hos kommunen och bad att få hjälpa till. Resultatet blev ett härbärge i församlingens lokaler, stöttat av kommunen. Samma mönster finns på många orter runt om i Sverige: 2015 var året då staten upptäckte att den inte är så stark som man trott, medan civilsamhället insåg att man är starkare än man förstätt.

Den amerikanske statsvetaren Robert Putnam konstaterade i sin epokgörande bok *Den ensamma bowlaren* (*Bowling Alone*) att föreningsengagemang har positiva effekter för demokrati,

*"Den ensidiga
fokuseringen på
avarter gör att staten
missar religionernas
positiva potential."*

Kyrkan vid Brommaplan.

FOTO: JOHANNES SÖDERBERG/TT

ekonomi och socialt välbefinnande i ett samhälle. Skolresultaten blir bättre och brottsligheten lägre om människor tillhör sociala nätverk – och dessutom har de lättare att hitta jobb. Att denna typ av nätverk håller på att försvagas är ett av de största demokrati-problemen i väst idag.

”Vi vill bidra till vår stad”, säger Wessman, och orden låter som ett eko av Guds ord till israeliterna i exil: ”Gör allt för att den stad jag har deporterat er till skall blomstra[...]” (Jeremia 29:7). Denna inställning återfinns inom de flesta samfund – något redan Alexis de Tocqueville konstaterade: ”Det finns inte någon religion som inte ålägger var och en att fullgöra vissa förpliktelser mot människosläktet.”

Att ta vara på denna goda vilja kostar inte nödvändigtvis peng-

ar – det finns tvärtom studier som visar att bidrag kan skapa problem i civilsamhället. Ännu viktigare är förtroende och allianser. Det ger mervärden att placera offentlig verksamhet i eller i anslutning till församlingar, oavsett om det gäller läxhjälp, äldreboenden eller härbärgen. I en fragmentiserad tid behöver staten ta vara på de sociala nätverk som ännu existerar, och bygga ett gott samhälle tillsammans med dem.

Dagens sekularistiska beröringsskräck måste bytas ut mot en postsekulär religionspolitik, som förmår förvalta religionernas pund.

Joel Halldorf är docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet och lärare på Teologiska högskolan i Stockholm.

*"Själv bodde jag i
början av 2000-talet
två år på en fäbod i
Dalarna. Jag hade
torrdass, men läste
sju tidningar om
dagen på nätet."*

FOTO: HÅKAN HJORT/JOHNÉR

Falska motsatspar

Synen på staden som upplyst och landsbygden som kulturellt bakom dominerar. Men det är att göra våld på en komplex och motsägelsefull verklighet.

Av Ulla Gudmundson

I en intervju i samband med debaclet kring Svenska Akademien berättar Anders Olsson, i skrivande stund dess ständige sekreterare, om en tid i sitt liv då han och hustrun var panka frilansar. De övervägde då enligt Olsson att flytta ut på landet. Men ”de räddades av en professur”.

Om de sistnämnda orden är Olssons egna eller intervjuarens vet jag inte. Men de är i alla händelser uttryck för en inställning man ofta slås av i svenskt kulturliv. Att bo på landet är något man gör på semestern. På sommaren dyker små ortnamn på Österlen, på Höga kusten, på Gotland och i Dalarna plötsligt upp på de stora medier-nas kultursidor, som tillfälliga häckningsstationer för en stadsbaserad elit.

Att bo heltid på landet verkar däremot ses som ett syndastraff. Något för förlorare och korkade *hillbillies*, en exil som utestänger från allt vad kultur och bildning heter. Landsbygd associeras med efterblivenhet och också med politisk inskränkthet och reaktion. Erik Helmersson, ledarskribent i *Dagens Nyheter*, skrev för något år sedan en kritisk text om Sverigedemokraternas kulturpolitik. Den skulle, skrev han ironiskt, väl bara bestå av ”knätofs och fåbodar”.

Själv bodde jag i början av 2000-talet två år på en fåbod i Dalarna. Jag hade torrdass, men läste sju tidningar om dagen på nätet. Jag minns vårvinterdagen 2003 när jag stod och strök, såg haren hoppa över tunet och lyssnade, på BBC, i realtid, till USA:s utrikesminister som försäkrade FN:s säkerhetsråd att jodå, Saddam Hussein hade massförstörelsevapen.

Hans Rosling revolutionerade vår världsbild med att lösa upp det stereotypa motsatsparet rika–fattiga länder. Det är dags att göra detsamma med motsatsparet inskränkt landsbygd–kosmopolitisk stad. Den digitala tekniken har i praktiken redan gjort det. Vi lever alla i det sociologen Manuel Castells kallade internetgalaxen. Det är våra huvuden som inte hunnit med.

Dikotomin stad–land, där landsbygdskultur ses som töntig och efterbliven, är i själva verket en *Umwertung aller Werte* jämfört med för hundra år sedan. Under nationalromantiken sågs framförallt Dalarnas allmogekultur som ett ideal – sund, ren, vuxen rakt upp ur myllan utan influenser utifrån. Det var en mytbild, skapad av Stockholmsbourgeoisien, av en kultur som i realiteten alltid byggt på en rörelse mellan hemma och borta. Men den fyllde en funktion i en

tid av stark samhällsomvandling. Den franske historikern Jacques Le Goff har påpekat att sådana skeden ofta skapar ett behov att fly till något förmodernt och (förmodat) tryggt.

Idag dominerar den urbana, kosmopolitiska normen vårt offentliga samtal. Människors oro inför globaliseringen, en samhällsomvandling lika genomgripande som industrialiseringen, har kunnat kapas av Sverigedemokraterna, vars bild av ”det svenska” är lika historiskt falsk som nationalromantikernas en gång var.

För tittar man närmare, löses stereotyperna som alltid upp. Så var det då, för hundra år sedan. Agneta Pleijel har i en fin essä om Erik Axel Karlfeldt, den enda nationalromantikern med äkta bondebakgrund, påpekat att han var en genreförnyare, inspirerad av folkvisans talspråk och upprepningar men också av en större litterär tradition: balladen och trubadurdiktningen. Kanske var Karlfeldt medveten om att ett samband fanns, kanske anade han det intuitivt. Hur många vet att visan ”Limu, limu, lima” är en rest av en Mariahymn med ett nittiotial verser, som på medeltiden sjöngs över hela Europa?

Schablonerna stämmer inte nu heller. Orter i Dalarna och Norrbotten är bättre än storstäderna på att hitta jobb åt nyanlända. Musiker i knätofs bildar nätverk mot främlingsfientlighet. Hos Folkmusikens hus i Rättvik möter fiolen den kinesiska lutan och den paraguayska harpan. Min rättviksdräkt visade sig vara ett formidabelt Sverigefrämjande vapen i diplomatin.

I spåren av Trump, brexit och en högerpopulistisk våg i Europa växer idag en binär berättelse fram, i Sverige och andra länder, ofta sammanfattad i formeln GAL-TAN: global / alternativ / liberal ställd mot traditionell / auktoritär / nationalistisk. Det är en förenklad och politiskt farlig dikotomi, en *type-casting* som gör våld på en komplex och motsägelsefull verklighet. Synen på staden som upplyst och landsbygden som kulturellt bakom är en av dess aspekter. Om landsbygdsfrågorna, som det ser ut, får ökad fokus inför valet, är det angeläget att inte fastna i den. Kanske kan den digitaliserade fåboden blir en ny tankefigur?

Ulla Gudmundson är skribent och diplomat.

Vietnamkriget skapade politiska konvulsioner som USA fortfarande känner av. Harvardprofessorn **Fredrik Logevall** önskar att politiker vågade lära sig av det förflutna.

Av Mats Wiklund

Med känsla för historia

1968 VAR ett globalt märkesår när allt tycktes förändras och så mycket sammanföll och kulminerade. Det gäller inte minst i USA då gamla säkra sanningar tycktes kullkastats nästan varje månad.

En av dem var nödvändigheten av kriget i Vietnam, en annan de politiska institutionernas oförvitlighet. 1968 hade många amerikaner övertygats om att Vietnamkriget inte kunde vinnas och att löftena från Vita huset och Pentagon inte längre var att lita på. Den stora skillnaden mellan principerna och verkligheten i försvars- och utrikespolitikens utformning bidrog till ett gradvist ökat ifrågasättande av USA:s internationella åtaganden. Idag, femtio år senare, har USA en president som blev vald på en utpräglat isolationistisk politik. Amerikanska väljare, nu också präglade av Irakkrigets komplikationer, förhåller sig djupt skeptiska till omfattande militära operationer och ifrågasätter USA:s globala åtaganden.

Vietnam som en grundläggande historisk erfarenhet med vittgående konsekvenser för politik och samhällsutveckling är Fredrik Logevalls specialitet. Logevall, svensk-amerikan, är professor i historia och internationell politik vid Harvarduniversitetets John F Kennedy School of Government. Vi träffades i Axxess lokaler i april

och samtalade inte bara om Vietnam utan också om behovet och vådan av att lära sig av historien. Donald Trump blev tyvärr omöjlig att undvika.

Mats Wiklund (MW): Du hävdar att president Lyndon Johnson ansåg att han var så illa tvungen att trappa upp den amerikanska militära närvaron i Vietnam. Annars skulle kritiken från konservativt håll riskera att omintetgöra hans stora sociala reformprogram. Men samtidigt såg han det som hopplöst att vinna detta krig. Så vad han än gjorde skulle det bli ett förlustprojekt. Men du menar att han faktiskt hade kunnat säga nej. Hans ställning i valjarkåren, 1965–66, var stark. Folk skulle ha lyssnat på honom och tagit intryck. Så varför gjorde han inte det?

Fredrik Logevall (FL): Det är faktiskt ett mysterium. Trots att jag studerat Vietnamkriget i över tjugofem år och särskilt det här beslutet av president Johnson känns det svårare att förklara idag än när jag började min karriär. I början av 1965 hade Lyndon Johnson reella valmöjligheter, han var inte så politiskt uppbunden som många ansett. Kom ihåg att han hade krossat republikanen Barry Goldwater i presidentvalet 1964 och att demokraterna kontrollerade kongressens båda kamrar (representanthuset och senaten).

”

Men med Trump ser vi faktiskt ett brott med det förflutna. När jag tittar bakåt i amerikansk historia kan jag inte hitta något jämförbart.

”

*Ja, vi måste lära av historien: den ger
bakgrund, perspektiv och sammanhang.
Varje politisk ledare vinner på att studera
historien – men det är inte lättlärt.*

Samtidigt var han alltså privat, i hemlighet, djupt pessimistisk i synen på Vietnam. En pessimism som dessutom andra ledande demokrater delade. Hans vice president, Hubert Humphrey, sa: Don't do this Mr President! Allt detta samt det faktum att sydvietnameserna själva inte var inställda på ett storskaligt krig väcker alltså frågan varför han utvidgade kriget.

MW: Vad tror du själv?

FL: Att han var rädd att framstå som svag, både på det personliga och på det politiska planet. Han var övertygad om att han bemästrade den inrikespolitiska scenen men att han samtidigt hade utrikespolitiska kunskapsluckor.

MW: Han är verkligen komplicerad: en man med enorma ambitioner som i grund och botten drivs av en vilja av att göra gott. Som ju också gör det genom medborgarrättslagar och stora satsningar för att utrota fattigdom. Och ändå denna väldiga osäkerhet.

FL: Jag skrev i en debattartikel att Lyndon Johnson verkligen var övertygad om att han skulle kunna ta sin rättmätiga plats bredvid Abraham Lincoln och Franklin Roosevelt, men att Vietnam i slutänden skulle bli hans undergång. Han insåg det redan från första början. Det i sin tur skapar en tragedi. Inte en grekisk tragedi där hjältens öde är förutbestämt och oundvikligt: ett offer för krafter som inte kan kontrolleras. Det liknar istället mer ett shakespeareanskt drama som *Macbeth* där valmöjligheter erbjuds och tragedin ligger i de val som han gör.

MW: Detta utspelas under kalla kriget och dominoteorin. Trodde han på den?

FL: Det finns en del historiker som tror att han gjorde det. De tror att han verkligen menade vad han sa med "Antingen bekämpar vi dem i Sydvietnam eller på San Franciscos gator". Min uppfattning är att han inte gjorde det, i alla fall inte från 1964 och framåt. Däremot gjorde han det både som senator och när han var John F Kennedys vice president. Inspelningar av Johnsons telefonsamtal som president är en guldgruva för historiker. Efter att ha lyssnat på dem är min slutsats att han övertygats om att krigets utgång egentligen inte spelade någon roll för USA:s säkerhetspolitik.

MW: Låt oss hålla fast vid resonemangen om historiska lärdomar och erfarenheter. Man vill ju gärna tro att politiska ledare i Europa och USA är benägna att lära sig av historien. Men visar inte George W Bushs beslut att invadera Irak just det motsatta förhållandet. Han såg, vad jag vet, ingen anledning att ta intryck av erfarenheterna och misstagen från Vietnamkriget. Det vill säga att slutsatsen skulle ha kunnat bli att "det här är inte värt det".

FL: (tyst en stund): Det är en bra fråga. Det finns en risk med att alltför mycket sätta sin lit till historiska analogier. När det gäller Bush och hans rådgivare kan man säga att de i en mening verkligen tittade på historien. Men deras analogi var München 1938. Att om de inte på ett tidigt stadium kvävde konflikten i sin linda och inte satte stopp för Saddam nu, skulle den övriga världen förstå att USA saknade trovärdighet och att dess åtaganden var meningslösa. De hade dessutom ett slags positiv variant på dominoteorin. Nämligen att om man störtar Saddam kommer andra dominobrickor att falla i regionen.

MW: Donald Rumsfeld (försvarsministern) trodde väl att med Saddam Husseins fall skulle Mellanöstern vara moget för demokrati?

FL: Kanske. Men som historiker uppmanar jag till återhållsamhet. Vi måste alltså vara försiktiga med att dra alltför vittgående slutsatser innan vi får fullständig tillgång till relevanta dokument. Likväl, utöver Rumsfeld tror jag att också George W Bush förfördes av den här typen av tänkande. 2002–2003 trodde hela högsta ledningen med möjligt undantag av utrikesminister Colin Powell att det skulle bli en snabb, enkel och smärtfri seger. Vi vet

nu att med Vietnam var förhållandet det rakt motsatta. Robert McNamara (Kennedys och Johnsons försvarsminister), McGeorge Bundy (säkerhetspolitisk rådgivare under Kennedy och Johnson), Johnson och Kennedy var pessimistiska bakom slutna dörrar. Historiska läxor är komplicerade saker. Ja, vi måste lära av historien: den ger bakgrund, perspektiv och sammanhang. Varje politisk ledare vinner på att studera historien – men det är inte lättlärt.

MW: En annan historisk läxa från Vietnam och Irak är att i en demokrati måste man ha folket med sig. Enligt min åsikt utnyttjade och mjölkade regeringen Bush 11 september-attackerna för att rättfärdiga invasionen av Irak. Man suggererade fram ett samband och ett hot som inte existerade men som många amerikaner var villiga att tro på, därför att de ville sätta sin lit till presidenten efter en nationell tragedi. Det var ett enkelt budskap som därför gick hem.

FL: Och ett mycket starkt budskap. I ett land med 320 miljoner invånare där många inte är särskilt insatta i utrikespolitiska nyanser fungerar sådana enkla budskap. I grund och botten kokar det ned till politik. Kan man inte hitta en regering på plats med någorlunda brett folkligt stöd blir den militära överlägsenheten inte avgörande. Det fick fransmännen och amerikanerna lära sig i Vietnam och amerikanerna åter

lära sig i Afghanistan och Irak. Med andra ord: man måste vinna kriget politiskt om man alls ska vinna det.

MW: Och i en demokrati ligger politiker illa till om väljarna känner att de ljugar för dem.

FL: Jag var faktiskt rådgivare till filmen *The Post* om Pentagon papers (försvarsdepartementets topphemliga utredning om USA:s inblandning i Vietnamkriget 1945–1971). Jag har vissa invändningar men på det hela taget tycker jag att den ger en bra bild av vikten av en fri press, det utbredda tvivlet på vad regeringen säger och de lögnerna som den sprider.

MW: De militära operationerna efter Vietnam – i Nicaragua, El Salvador, Panama – fram till invasionen av Irak var relativt småskaliga och begränsade. Var det en funktion av erfarenheterna från Vietnam?

FL: Ja, det kan man säga. Under en period, säg 20–25 år efter Vietnamkrigets slut, var inställningen att USA om så är möjligt ska undvika stora militära operationer. Det i sin tur hängde samman med övertygelsen om att inget existentiellt hot riktades mot USA. Vi var säkra. Men ironiskt nog är resultatet av vad dessa begränsade militära aktiviteter egentligen ledde till blandat. Vilket är ännu en påminnelse om vad militär överlägsenhet kan åstadkomma. Istället har "soft power", utnyttjandet av ekonomiska, politiska, kulturella faktorer, betydtt betydligt mer.

MW: Och så kommer attackerna den 11 september. Amerikanerna känner sig inte längre säkra mot hot utifrån. Och därmed förändrades människors uppfattning av militära hot.

FL: Kriget mot terrorismen var en, om än förstälilig, överreaktion. Men man kan hävda att terroristerna den 11 september hade en enastående tur och att George W Bushs påstående att de, tillsammans med Usama bin Ladin, representerade ett existentiellt hot egentligen inte var sant. Jag misstänker att framtida historikers bedömning av den amerikanska reaktionen på terroristattackerna blir att den var en felkalkyl. Jag anser att USA fortsätter att dra säkerhetspolitiska fördelar av sitt geografiska läge. Att eftersom vi är omgivna av hav har vi vad som kallas för "free security".

MW: En amerikansk säkerhetspolitisk success story – en av de största – är Marshallhjälpen som skapade sammanhållning och solidaritet inom väst och mellan Europa och USA. Efter kalla krigets slut togs landvinningarna för givna. Det kommunistiska

förtrycket var över. Fred och demokrati hade segrat och skulle bestå. Men så blev det inte, ser vi nu. Begicks här någon gigantisk säkerhetspolitisk blunder?

FL: George WH Bush (Bush "den äldre") och hans säkerhetspolitiska rådgivare Brent Scowcroft hade känsla för historia. De var stolta över vad de och deras generation åstadkommit, att de bidragit till nedmonteringen av kalla kriget. De såg sig som förvaltare av ett säkerhetspolitiskt arv från Marshallhjälpens dagar. Jag hyser en ganska positiv inställning till hur den tidens amerikanska politiska ledningen resonerade. De var internationalister och övertygade om att USA hade ett stort ansvar för att upprätthålla fred och säkerhet. Men de förstod också begränsningarna i amerikanskt maktutövande, särskilt militärt. Under Kuwaitkriget vägrade ju Bush att marschera hela vägen till Bagdad. Han insåg vilka faror som lurade.

MW: Mitt intryck är att amerikaner i allmänhet inte längre anser att USA har ett huvudansvar för internationell fred och säkerhet. De är inte villiga att göra uppoffringarna och de missror politiker som hävdar att USA har globala förpliktelser. Resultatet av Vietnam och Irak är: No! Stay out! Har jag fel?

FL: Jag undrar om du inte har det. Men man kan absolut föra ett sådant argument, åtskilliga amerikanska analytiker och bedömare gör det. Trump utnyttjade stämningssläget, den utbredda skepsisen och cynismen i väljarkåren, under valkampanjen. Ett annat sätt att argumentera är att vanliga amerikaner fortfarande är beredda att göra uppoffringarna på villkor att det finns en politisk ledare som kan övertyga dem. Jag är långtifrån säker på att Hillary Clinton var rätt person för den uppgiften. Men man kunde haft en president som undervisar och informerar väljarna. Obama gjorde det, om än med blandat resultat. Det går mycket väl att tänka sig en kandidat i det senaste valet som säger att det ligger i vårt intresse att göra de här åtagandena, eftersom vi får så mycket tillbaka. Som säger att USA historiskt har tjänat på den världsordning som grundades efter andra världskriget. Det pris som vi betalar är i själva verket mycket litet. Jag hävdar inte att budskapet med nödvändighet skulle ha gått fram, men till skillnad från andra är jag inte övertygad om att den eran är över.

MW: Ett viktigt skäl till att Obama valdes var att han motsatte sig Irakkriget och många amerikaner kände också att krigets falska förespeglingar – här kan man se parallellen till Vietnamkriget. Hans budskap till väljarna var att vi inte längre ska göra sådana misstag. Att USA:s makt och inflytande har begränsningar. Var finns då idealismen i hans utrikespolitik?

FL: Ja, han var tydlig med att det fanns gränser för åtagandena. Men han trodde på och förespråkade USA:s globala maktutövande. I den meningen var han inte radikal. Och kom ihåg att samtidigt som han var emot kriget stödde han de militära operationerna i Afghanistan. Jag skulle vilja beskriva honom som en principiell pragmatiker. Min personliga uppfattning är att jag anser att hans misstro mot en *grand strategy* som skulle kunna tillämpas på i stort sett alla slags kriser och konflikter var sund. Enkelt uttryckt kan man säga att han tog en sak i taget, och det fungerade rätt bra för honom.

MW: Likväl är såväl ekonomisk som politisk isolationism mer utbredd än på mycket länge.

FL: Man måste nog gå tillbaka till 1930-talet för att finna motsvarande stämningar, även om 1930-talet var en mer isolationistisk period i amerikansk politik.

MW: Men det måste väl ses som en abdikering av amerikanskt ledarskap? Trump var mycket tydlig med att förordade ett amerikanskt utanförskap och väljarna visade sig mottagliga för budskapet?

Lyndon Johnson: Vietnam blev hans undergång.

FOTO: WIKIPEDIA

FL: Jag var förstås naiv men jag trodde att Trump skulle ändra sig när han väl var president. Att kandidaten Trump var en sak och president Trump något helt annat. Jag trodde att han skulle omge sig med erfarna, etablerade republikanska utrikespolitiska rådgivare och att förändringarna skulle ske mer på marginalen. Ja, han skulle kanske vara mer återhållsam, men på det hela taget ändå ansluta sig till sin förträdares politik. Jag och många andra med mig är verkligen överraskade av hur långt han gått i abdikeringsen av amerikanskt ledarskap.

MW: Men till vilket pris?

FL: Det känner vi inte ännu, men var dag som går förbrukar han det kapital som en serie presidenter byggt upp. Jag håller på att skriva färdig en biografi över John F Kennedy. Och en sak som slår mig är att han hade en genomtänkt uppfattning om vilken roll USA och han själv skulle kunna spela. Han var fullt medveten om priset för en politik som Trump utövar.

MW: Kan den politiken beskrivas som en brytning? Som ett systemskifte?

FL: Som historiker får vi på ett tidigt stadium lära oss att det inte finns något nytt under solen. Men med Trump ser vi faktiskt ett brott med det förflutna. När jag tittar bakåt i amerikansk historia kan jag inte hitta något jämförbart.

MW: Och ser vi samtidigt ett skifte i internationell politik? FN:s generalsekreterare har sagt att vi är *back to the cold war with a vengeance*.

FL: Det korta svaret är att jag inte har en aning. Som historiker aktar jag mig för att bedöma samtida skeenden.

Min personliga uppfattning är att vi inte är tillbaka i kalla kriget som det då kännetecknades. Men jag förstår varför man säger att vi är tillbaka i en kalla kriget-miljö. Moskva och Washington är på väg in i en mycket oroväckande konflikt. Båda förfogar över kärnvapen. Det finns en djup ömsesidig misstro. Å andra sidan har kanske inte så mycket förändrats. USA är fortfarande militärt överlägset. Kina är visserligen på väg att bli en ekonomisk stormakt men dess geopolitiska inflytande, till skillnad från västs, är begränsat.

MW: Ett motargument skulle kunna vara att demokratin inte längre går säker. Vad vi alldeles nyligen tog för givet är inte längre beständigt. Grunden för fred och demokrati som lades under och efter kalla kriget visar sig nu vara instabil. Och det är väl vad som får så många att känna pessimism inför framtiden.

FL: Jag håller med. Ändå måste jag som amerikan sätta min lit till att våra demokratiska institutioner förmår hålla stand. Att de är starkare än presidenten. Historien visar det. ✎

En diktares grova händer

Det har på senare år varit tyst om Johannes Edfelt. Hans poesi bygger på en kulturhistorisk bildning, som numera är sällsynt. Det finns skäl att lyfta fram hans mer primitiva och omedelbara dikter.

Av Tommy Olofsson

I en essä i *Svenska lyriker* (1961) skriver Olof Lagercrantz: "Om ångesten, tystnaden och döden handlar Johannes Edfelts diktning." Edfelts pessimism och tomhetskänsla hade hans läromästare Bertil Malmberg försökt karaktärisera redan 1937 i sin bok *Värderingar*. Malmberg kallar Edfelts poesi "autistisk, inåtvänd" och anser att den genomsyras av en "fasans narcissism".

Edfelts värld är utan nåd. Direkt eller indirekt hänvisar Edfelt till Bibeln i många av sina dikter, men någon troende är han inte. Något liv efter döden finns inte. Någon frälsning från livets hårt trängda villkor gives icke. En av hans diktsamlingar heter *Högmässa* (1934), men någon fromhet röjer inte den "liturg i vargatider" som håller i pennan. De kristna urkunderna ger honom ett mytologiskt stoff av samma slag som de ännu ymnigare referenserna till den grekiska antiken. Denna lyrik är till brädden fylld med traditionellt bildningsstoff, hämtat från Bibeln och antiken, ibland även från nordisk saga. Med hjälp av sådant stoff inreder Edfelt en rymlig ekokammare.

Hur ekokammaren fungerar med alla sina allusioner har litteraturvetenskapen utrett, bäst av Ulla-Britta Lagerroth i *Johannes Edfelt. En författarskapsbiografi* (1993). Sedan dess har det inom forskningen varit ganska tyst om Edfelt, vilket kanske kan framstå som märkligt med tanke på att han för inte så länge sedan fortfarande räknades som en av 1900-talets främsta svenska lyriker.

Johannes Edfelt (1904–97) fick uppleva nästan hela 1900-talet. Han debuterade tidigt, mellan den första samlingen *Gryningsröster* (1923) till *Brännpunkter* (1996) förflöt 73 år. Förutom som poet var han också framstående som översättare, i synnerhet av tyskspråkig lyrik, och som kritiker i *Dagens Nyheter* och senare *Svenska Dagbladet*. Och 1969 valdes han in i Svenska Akademien.

När Horace Engdahl 1997 talade över sin föregångare på stol nummer 17 uttryckte han oro för att Edfelt kunde få det svårt att locka till sig nya unga läsare. Intressant nog ansåg Engdahl att

detta berodde på att tidigare generationer hade beundrat sidor av Edfelt som kanske inte längre är så gångbara utan får honom att framstå som mer ålderdomlig än han i själva verket är.

Engdahls tal var uppfriskande och kom nog att få en viss betydelse för det stora urval av Edfelts dikter som under redaktion av Anders Cullhed gavs ut av Bonniers förlag 2004, i anslutning till hundraårsjubileet av Edfelts födelse. Cullhed tar nämligen tillvara de omedelbara och temperamentsfulla dikter som ju Edfelt också har skrivit och som i hans samlingar förekommer vid sidan av de lärdomstyngda. Denna behjärtansvärda förnyelse i synen på vilka dikter av Edfelt som ska framhävas och antologiseras har ändå inte riktigt haft den önskvärda effekten att åter göra Edfelt till en allmänt läst diktare. Ett hot om att hans författarskap stegvis kommer att förpassas till skuggorna dröjer kvar.

Problemet ligger inte i att Edfelt trotsade modernismens segertåg inom svensk poesi och framhärade med att rimma och hålla sig till bundna lyriska former. Det var många andra som avstod från formupplösningen, och för egen del gjorde Edfelt en modernistisk eftergift såtillvida att han jämte sina regelrätta dikter började skriva och publicera prosadikter. Rimmade gjorde för övrigt även Hjalmar Gullberg, Nils Ferlin och Karin Boye, utan att fördens skull riskera att bli bortglömda. Traditionella rimmare är också två av de få poeter som under de senaste decennierna har tilldelats Nobelpriset i litteratur, Joseph Brodsky och Bob Dylan.

Snarare ligger svårigheten i att Edfelt vanligen vänder sig till en läsare som inte bara kan sin bibel utan också har goda kunskaper i grekisk och nordisk mytologi. Hans poesi är bemängd med referenser till sådant stoff. Dessa referenser finns inte där för att framstå som lärda utan för att inför läsaren effektivt kunna illustrera att människans predikament är ganska likartat genom århundradenas lopp, att vår tids anfäktelser var aktuella för människor redan för tusen och tvåtusen år sedan. Det ligger inte ett uns av snobberi i Edfelts hänvisningar till Ask och

Tommy Olofsson är författare och professor emeritus i kreativt skrivande.

Johannes Edfelt.

FOTO: BO ARRHED/TT

Embla, Pyramus och Thisbe, Jakob och Rakel eller vilka gestalter det nu kan vara fråga om. Sådana hänvisningar är hos honom aldrig pretentiösa eller uppfordrande.

Edfelt kommunicerar helt enkelt med en typ av kulturhistorisk bildning som hans läsare hade med sig från skoltiden, i varje fall om de hade gått på gymnasiet. De behövde inte slå upp namnen i några uppslagsböcker. Att denna humanistiska allmänbildning

har försvunnit och i vår tid sällan förmedlas i skolan, ens på gymnasienivå, är troligen det som framförallt gör att Edfelt tycks ha så svårt att dra till sig nya läsare.

Ändå verkar Edfelt ha så mycket som borde intressera unga läsare. Jag tänker då på den livskänsla han förmedlar, känslan av utanförskap och den upproriskhet som ligger i att han vägrar att tro på något annat än möjligen kärlekens tröst och eggelse. Han »

tror inte på några gudar och heller inte på några politiska ideologier utan misstror all flockmentalitet och anpassning. Han var god vän med sådana udda och aviga författare som Bertil Malmberg, Hjalmar Bergman och Agnes von Krusenstjerna, och han redigerade också Bergmans och von Krusenstjernas samlade skrifter.

I sin omfångsrika gärning som kritiker och översättare intresserade sig Edfelt i första hand för avvikarna, de mest särpräglade. Han var en av de allra första hos oss att skriva om Franz Kafka, redan 1937. Och han översatte enstaka dikter av Paul Celan så tidigt som i början av 1960-talet och skrev en större artikel om honom i *Dagens Nyheter* 1966.

Artur Lundkvist, Harry Martinson och Gunnar Ekelöf var ungefär jämnåriga med Edfelt. De blev banbrytare för modernismen i Sverige. Det egendomliga är att Edfelt kunde bistå dem med att introducera och översätta europeiska modernister, men själv höll han genom alla år fast vid sitt traditionella rimsmide.

Den enda eftergift till modernistiskt formspråk som han någonsin införde i sitt eget författarskap var, som sagt, just prosadikten. Denna genre dök första gången upp hos honom 1952, i samlingen *Hemliga slagfält*, och han kom därefter återkommande att odla den. Påfallande är emellertid att Edfelts prosadikter på en viktig punkt skiljer sig från det slags prosadikt som 1900-talets modernister skrev, det vill säga en prosadikt som sällan eller aldrig har några berättande inslag utan uteslutande ägnar sig åt reflexion eller stämningsmåleri, ofta bådadera i en kombination. Edfelts prosadikter har däremot ofta episka inslag. Detta att han i dem stundtals återger en skissartad berättelse, några gånger rentav med en rudimentär intrig, gör att han säkerligen mycket medvetet anknyter till prosadiktens pionjärer på 1800-talet, till Aloysius Bertrand och Charles Baudelaire, som också ofta hade berättande inslag i sin prosalyrik. Även som prosalyriker var alltså Edfelt konservativ.

"Idag, när mycken poesi har blivit formlös och tömd på erfarenhet, blivit språk mera än substans, är han en av dem som ännu har något att lära oss." Så skrev Lasse Söderberg om Edfelt i *Sydsvenskan* 2004, med anledning av hundraårsminnet av dennes födelse. I artikeln kommer Söderberg in på ytterligare en sak som möjligen kan ligga Edfelt i fatet, nämligen att han så sällan skriver om sig själv. Hellre än ordet "jag" använder han i sina dikter pronomen som "vi" och "du".

Poeter som Boye och Gullberg har intressanta och dramatiska livsöden som kan fascinerar och engagera. Något sådant finns inte hos Edfelt, vilket för övrigt märks i Lagerroths "författarskapsbiografi", som handlar mer om författarskapet än om människan. Edfelt var diskret med sig själv, aldrig självutlämnande i sina dikter. Hans strävan var att skriva om det gemensamma, om människans belägenhet, inte om sin egen. Det är samma avsaknad av självupptagenhet och strävan efter allmängiltighet som möter oss exempelvis hos Tomas Tranströmer.

Personlig och närvarande i sina dikter kan Edfelt vara. Detta har inget med självbekännelser att göra. För egen del har jag fått för mig att hans fixering vid händer är ett intressant drag i hans diktning, något som kan fascinerar läsare mer än hans mytologiska referenser. "Allt som händer händer händer", står det i en dikt av Lars Forssell. Det är naturligtvis en viss överdrift. Men i Edfelts diktning är det mycket som händer händerna. Och det inbjuder till ett nytt sätt att komma in i hans poesi. Vi kan försöka närma oss honom där han är som minst sofistikerad och mest primitiv, i sin fixering vid handen.

Johannes Edfelt har skrivit att han har en bondes grova händer och att de inte är finlemmade som man nog förväntar sig av en lyriker. Ändå har han använt dem till att räkna versfötter på kno-

garna och stavelseantal på fingrarna för att noggrant sätta samman ord till dikter.

Att han själv begrundar de grova händerna hänger samman med de många dikter och även andra texter som Edfelt ägnade inte bara sin barndom på den västgötska landsbygden utan även sitt ursprung. Han var väl medveten om att han härstammade från en släkt som bestod av bönder och även en del soldater. Hans älskade morfar Johannes Olofsson ägde Herregården i Hasslösa nära Lidköping. Hans buttre far var en av soldaterna i släkten, Frans August med knektnamnet Edfelt, som efter många år på kaserngårdarna så småningom avancerade till underofficer vid Skaraborgs regemente.

Sina grova händer ärvde han från män som dessa två, sådana som var vana att använda kroppen och att hugga i. Händerna var ett tecken. Ett annat var dessa båda mäns enstöriga sinne- lag och anlag för dysterhet. Dysterheten tog melankolikern Edfelt med sig genom livet, men han bröt upp från sin bakgrund genom att bli akademiker och poet.

På fotografier av Edfelt ser man ibland hans händer, i varje fall den högra som gärna håller om en pipa. Det är en kraftig hand, som gjord för att trycka ner hässjornas krakstörar i marken eller för att svinga en hötjuga.

"Gammal hand" heter en dikt i samlingen *Dagar och nätter* (1983). Den består av två rimmade fyrradiga strofer och är en betraktelse över poetens egen hand. Han nämner en broskbildning vid ena tummen, en skada som han kan ha råkat få under sin värnplikt eller under beredskapsåren. Det är spåren av sitt eget liv han ser i handen:

Vid tummens rot en knöl. Förbruskning: stukning vid fall i leran med gevär i hand.
En fingerled har gjort sin tjänst: förbrukning är livets lag. Hud, gul som halm, som sand,

har handen: skrynklig och med leverfläckar.
Vad minns den? Smekningar och hårda tag?
Blodkärnen grenas som ett deltas bäckar.
Snart ska de sina. Så är livets lag.

I diktsamlingen *Insyn* (1962) finns en sonett som har dragit uppmärksamhet till sig. Det är ett porträtt av den österrikiske lyrikern Georg Trakl, som betydde mycket för Edfelt och som han ansåg sig vara befreundad med. Edfelt skrev ofta om honom och översatte hans lyrik; *Helian och andra dikter* (1956) är en tolkningsvolymen ägnad åt honom. Sonetten heter helt enkelt "Trakl":

De andra tycktes ta sitt liv för givet:
åt sin potatis hemvant, söp sin kål.
Jag är förvånad. Gåttfullt var mig livet,
förundransvärt var varje föremål:

de vita stenarna, man kunde plocka
vid stranden; ådernätet i min hand;
gökropen, sommardagens dova klocka;
skogsbrynets dunkel; ormens sicksackband.

Vad mindes kammarns möbler och tapeter?
Från fönstrets snökristaller steg musik,
eterisk som från främmande planeter.

Besynnerligast mänskorna! O, strömmen
av ansikten! En Kaspar Hauser lik
gick jag på Salzburgs gator som i drömmen –

Lägg märke till "ådernätet i min hand" i den andra kvadrinen. Det är första gången Edfelt låter Trakl rikta uppmärksamheten på något hos sig själv. I övrigt talas det i de tre första stroforna utslutande om föremål eller naturfenomen. Detta är första gången ordet "ådernät" dyker upp i Edfelts poesi. Sin följande diktsamling ger han titeln *Ådernät* (1968). Även i senare diktsamlingar dyker ordet upp – eller omskrivningar av det, som i prosadikten "Alphyn" där vi finner "skrumpna händer, där de violetta ådrorna svällde".

Händerna med ådernät kommer alltså först i Edfelts senare diktning. I de tidiga samlingarna betecknar motivet ömhet och intimitet. Det är barnmorskans händer som tar emot oss när vi anländer till världen. Om dessa skriver Edfelt i "Heiliger Dankgesang" i *Högmässa*. I de fyra första raderna i första strofen lovpri-sar han "barnmorskans varsamma händer".

Aven vid livets slut är händerna viktiga, inte bara när poeten gestaltar sitt eget åldrande i "Gammal hand" utan även när han skriver om kärleken till sin tredje hustru, Brita Edfelt, född Silfversparre. I prosadikten "Två" skriver han om två gamla människors samhörighet, "tills en av oss [...] mister greppet och glider ner i nattens namnlöshet".

Harry Martinson har träffande karakteriserat Edfelts bildspråk som "heraldiskt", men inför döden gör Edfelt ett märkbart undantag: Döden är i hans poesi aldrig utrustad med en lie. Han talar i stället om "dödens hand". Som här, i ålderdomsdikten "Höstdag" i *Brev från en ateljé* (1976):

Men när du kommer, du som är min Död,
låt din hand barmhärtigt utradera
mitt jag, ett knippe ofrid, lust och nöd,
och låt det sedan aldrig vakna mera.

Att döden lägger sin hand på människan och att hon dessförinnan har knådats av livets händer eller varit i händerna på livet är egentligen inga underliga bilder. Mer överraskande är att Edfelt även talar om "tidens hand". Edfelt avstår från att använda klichén "tidens tand", men leder naturligtvis ändå våra associationer till denna när han i dikten "Skuggfiske" lanserar sin ljudmässigt när-liggande bild.

När Guds hand för enda gång-en gör sig påmind i Edfelts lyrik är det i dikten "Ruinstad" i *Bråddjupt eko*. Dikten handlar om Berlin efter andra världskriget, en sönderbombad och sönderskju-ten stad befolkad av människospillror, av krigsinvalider och hårt sminkade prostituerade. I den sista strofen nämns Guds straffan-de hand. Det är den gammaltestamentlige och straffande guden som är den ende som gör sig gällande i Edfelts poesi, och hans gäst-spel är närmast att uppfatta som metaforiskt, eftersom det tidi-gare i dikten står klart att det egentligen är andra krafter som har krossat Berlin. Ända slutar den alltså med att Gud pressar vredens bittra druvor över Berlin:

Betongens skärvor vittna om
förhävelse och nederlag:
Guds händer pressa vredens saft
ur druvorna en domedag
och forma sakta som i dröm
av skvaderblock en sarkofag.

En tradition ännu äldre än antiken och Bibeln är den arkaiska grottkonsten. Edfelt är fascinerad av denna och anknyter där-med till de tidiga modernisternas likartade fascination och då inte minst till de avtryck av händer som finns i gamla grottor och helgedomar. Här är ett tydligt exempel på detta, "Grottan", som för övrigt är den första i raden av de många sonetter Edfelt skrev:

Förvridna lemmar, krälände fragment
i våra drömmars gråa botten-slem!
Och någon fåktar, någon skriar jämt
i dessa nattliga demoners hem –

Där krossas dagens spröda barriär,
av viljan uppbyggd, som ett leksakshus:
i grottans värld av glupande begär
står själen rysande i urtidsljus!

Långt bortom all vår tideräknings gräns
vårt liv är flyktingars och banemäns
i snår och klyfta utan norm och lag.

Ja, plundrat ha vi var jungfrulig strand:
urminnes blodskuld häftar vid vår hand,
och släktets skräck står skogsmörk kring vårt jag.

Klart är att Edfelt är ute efter att skildra det undermedvetnas nattliga härjningar i själen och att grottan är en bild som står för undanträngda skrymslen och vrår i människans medvetande, sådana som öppnar sig bara i drömmen.

Intressant i denna grottfantasi är även att poeten fokuserar människans hand, som verkar vara en symbol för våra gärningar, våra *handlingar*, dessa som genom årtusendena före oss har utförts "utan norm och lag". Det är ett tänkande i Darwins och Nietzsches anda, det ställer oss inför en tillvaro där den nakna kampen för överlevnaden härskar bortom gott och ont, en värld utan Gud och ett liv utan annan mening än att hävda den egna individuella existensen.

Handen är inte bara en sym-bol för människans gärningar utan även för hennes eget personliga livsöde. Fing-eravtryck är alltid unika, det finns inte två i världen som är likadana. Och i handflatas linjer brukade gamla spåmän och spåkvinnor läsa

den enskilda människans framtida livsöde. Handmagin har uråld-riga anor, anor ända från det själens urtidsljus som poeten talar om. Handavtryck finns på väggarna i gamla grottor i olika världs-delar: i Afrika och Europa, i Kina och i Nord- och Sydamerika.

Att uppmärksamma och intressera sig för ett så primitivt motiv hos Edfelt gör att man lockas att läsa honom på ett åtminstone delvis nytt sätt, mer elementärt, mindre bundet till allt det bild-ningsstoff som hans dikter bär på och som nog kan skrämja bort en del läsare.

Jag är säker på att man även hos många andra diktare kan hitta motiv som litteraturvetare har missat eller i varje fall underlåtit att kommentera. Att läsa så kan leda till överraskningar. För mig fram-står Edfelt numera som en handens lovsångare och jag tycker allt-så att detta primitiva drag i hans diktning är det mest spännande.

Vi är inte färdiga med Edfelt. Det mesta av vårt nya århundrades svenska poesi kommer att motstå "tidens hand" sämre än hans. ✨

MUSIK

Wagnersångerskan från Västra Karup

Sverige har producerat ett antal berömda operasångare. Birgit Nilsson, som i år skulle ha fyllt 100, överträffar dock alla, skriver **Johan Stenström**.

TROTS ATT BEFOLKNINGSUNDERLAGET är litet har Sverige producerat ett stort antal sångare i världsklass. Myterna kring 1800-talets Jenny Lind och Kristina Nilsson lever kvar. I det följande seklet är det sångare som Set Svanholm, Jussi Björling, Nicolai Gedda, Ingvar Wixell, Elisabeth Söderström och Gösta Winberg som skapade sig ett omfattande internationellt anseende. I vårt århundrade hör Peter Matei, Nina Stemme och Malin Byström till operavärldens mest efterfrågade artister. Bland svenska storsångare är det emellertid Birgit Nilsson som överglänser alla ifråga om ryktbarhet och anseende – främst tack vare att hennes röst var briljant, men också för att hennes rolltolkningar präglades av psykologisk inlevelse och mänskligt djup.

Nilsson skulle i år ha fyllt hundra, hon föddes den 17 maj 1918. Gården i Västra Karup där hon växte upp är numera museum. Här kan man ta del av allehanda minnen från hennes enastående karriär och museibesökaren får också en levande bild av henne som person. På hemsidan www.birgitnilsson.com kan man läsa om hennes liv och musikaliska höjdpunkter.

Hennes sångarbana var lång; den sträckte sig från debuten på Stockholmsoperan 1946 som Agathe i Webers *Friskytten* till sista framträdandet i Frankfurt 1982 som Elektra i Richard Strauss opera med samma namn. I Stockholm var det 1946 fråga om ett inhopps med några dagars varsel. När hon tackade ja var hon praktiskt taget obekant med rollen. Men hon "hade lätt för att lära, absolut gehör och ett bra visuellt minne", som hon själv skriver i sin minnesbok *La Nilsson* (1995).

EFTER DET SISTA operaförframträdandet i Frankfurt 1982 meddelade hon sina kolleger mycket sakligt: "Det här var min sista föreställning, punkt och slut." Det kan låta osentimentalt. I själva verket var det precis tvärtom. Det var meningen att hennes avskedsföreställning skulle ske i Wien ett

par veckor senare: "Jag kände emellertid att jag efter ett tjugooåttårigt innerligt kärleksförhållande med min underbara wienerpublik inte skulle kunna frambringa så många toner med gråt i halsen." I ett brev till Wienoperans chef förklarade hon varför hon var tvungen att ställa in.

Debuten blev en framgång för den unga sångerskan. Året därpå skedde hennes verkliga genombrott som Lady Macbeth i Verdis *Macbeth*. I snabb följd studerade hon in ett stort antal roller som hon framträdde i på Stockholmsoperan och som hon senare skulle gestalta på världens främsta scener. Hennes första Wagnerroll var Venus i *Tannhäuser* 1947, följd av Senta i *Den flygande holländaren* året därpå. Rösterna var snart mogna för de verkligt krävande rollerna i Wagnerrepertoaren. Isolde sjöng hon för första gången 1953 och därefter Brünnhilde i *Ragnarök* 1954. Den sena-

Jag kände emellertid att jag efter ett tjugooåttårigt innerligt kärleksförhållande med min underbara wienerpublik inte skulle kunna frambringa så många toner med gråt i halsen.

re rollen har hon karakteriserat som "den underbaraste av alla tre Ringen-Brünnhilden". Detta sopranparti "fordrar inte bara en utomordentlig höjd, den kräver också stabilt djup och mellanläge". Vid det laget hade världen öppnat sig för Birgit Nilsson.

FESTSPELEN I BAYREUTH hade under senare delen av 1930-talet fram till 1944 spelat

Den svenske Tolstoj

60 Maria Engqvist om en Sverigekritiker

Hellre kosmopolit än internationalist

62 Lars Anders Johansson om Heidenstam och Taube

En presidents aförism

64 Olle Abrahamsson om Mauno Koivisto

Sokrates i Uppsala

66 Carl-Göran Heidegren om Thorild Dahlquist

Den lilla människans maktlöshet

67 Blanche Jarn läser Hans Fallada

Nabokov och Sverige bilden

68 Alfred Sjödin gör upptäckter i Pale Fire

Krönika

69 Peter Luthersson om historieförfälskning

I korthet

69 PJ Anders Linder läser Ferdinand von Schirach

Birgit Nilsson på Gröna Lund 1964.

FOTO: GUNNAR WESTERLIND/TT

en betydelsefull roll i den nazistiska propagandan. När de återupptogs 1951 användes alla medel för att tvätta bort den bruna färgen. Estetiskt tog det sig uttryck i en stilisering ifråga om kostymer och scenografi, man var försiktig med vikingahjälmarna och brynjor. Regimässigt fick den psykologiska gestaltningen ett större utrymme. Inför nyöppnandet 1951 fick Birgit Nilsson ett brev i vilket hon erbjöds rollen som Sieglinde i *Valkyrian*. Men hon var redan engagerad på annat håll och tackade nej. Därefter fick hon årligen ett uppvaktande brev från Bayreuth, tills hon tackade ja till att sjunga Elsas roll i *Lohengrin*. Uppsättningen 1954 omfattade en förnämlig sångarbesättning med bland andra Astrid Varnay, Wolfgang Windgassen, Dietrich Fischer-Dieskau och Theo Adam. Året därpå sjöng Nilsson alla

tre Brünnhilderollerna under musikalisk ledning av Hans Knappertsbusch. I sammanlagt sexton säsonger skulle Nilsson framträda i Bayreuth.

Ett betydelsefullt generationsskifte skedde samtidigt vid Stockholmsoperan. Den musikaliska förnyelsen präglad av precision och exakthet stod Sixten Ehrling för, medan regin vitaliserades genom en intensifierad personinstruktion av Göran Gentele. *Salome* var en av de operor som de båda tog sig an och de ville att Birgit Nilsson skulle sjunga titelpartiet. Hon slog emellertid ifrån sig och ville inte göra rollen. Men tack vare Genteles envishet – han ringde henne klockan åtta varje morgon under två veckors tid – föll hon slutligen till föga och accepterade. "Arbetet med Ehrling och Gentele blev en av de

mest inspirerande och fruktbärande epoken i min karriär", skriver Nilsson i sina memoarer. Hon beskriver den intensitet som präglade instuderingen, hur Gentele förlöste henne som skådespelare.

I EN AV SCENERNA kastar hon sig mot brunnen där den åträdde Jochanaan hålls fången. Regissören ville framkalla en stark sexuell utlevelse i tolkningen och Nilsson gjorde sitt bästa så till den milda grad att hennes kolleger döpte om brunnsscenen till "brunstscenen". Gentele "uträttade underverk, jag nästan bodde på Operan, och ibland kunde vi hålla på att repetera till midnatt". Under två månader pågick repetitionerna. *Salome* blev en stor succé och en milstolpe i Birgit Nilssons utveckling som sjungande skådespelare. >>

Utlandsengagemangen kom allt tätare. Redan 1953 framträdde hon för första gången vid Wiener Staatsoper, en scen från vilken hon skulle sjunga mer än 200 gånger. Debuten på Covent Garden i London skedde 1957 och året därpå fick hon inviga säsongen på La Scala i Milano som prinsessan Turandot i Puccinis berömda opera. Normalt var det bara inhemska sångare som vederfors denna ära. Kvällen blev en av de största i Nils-sons tidiga karriär: "Sista tonen i andra akten hade knappast förklingat, förrän den aristokratiska publiken flög upp i bänkarna, skrek, jublade och omfamnade varandra och betedde sig som galna." Året därefter betvingade hon på ett liknande sätt publiken på Metropolitan i New York. Under de följande decennierna betraktades Birgit Nilsson som den främsta Wagnersopranen i världen.

BRÜNNHILDE ELLER ISOLDE är roller som fordrar en enastående fysik, en stor volym som bär över orkestern, en väl utvecklad kontroll över röst och andning och ett hushållande med stämman så att den ljuder lika fräsch alla de fyra eller fem timmar som en föreställning varar. Den som upptäckte detta stora och obändiga naturmaterial som hennes röst en gång måste ha utgjort var Ragnar Blennow, kantor i en liten skånsk församling. Redan vid första mötet gav han henne epitetet "storsångerska".

I motsats till forna tiders sångarlegender kan vi ta del av ett stort antal insjungaingar som Birgit Nilsson gjorde under 1960- och 70-talen. Även om en inspelning aldrig kan ge den närvaro som ett live-framträdande innebär, kan man ändå när man lyssnar på en skiva med Birgit Nilsson känna vilken glans och intensitet som präglar hennes stämma. I sina minnen beklagar hon sig emellertid över att inspelningstekniken inte kunde ge rättvisa åt hennes förmåga, särskilt inte på höjden. I studion tillämpade man tekniken att sångaren fick ta tre steg tillbaka från mikrofonen när hon skulle ta sina höjdtöner. En av hennes egna favoritinspelningar är emellertid den som gjordes av hela Ringen vid festspelen i Bayreuth under Karl Böhm's ledning. Föredrar man hennes italienska repertoar kan man ta del av hennes *Turandot* med Erich Leinsdorf som dirigent, den enda skiva som hon spelade in tillsammans med Jussi Björling. Inspelningen gjordes i Rom sommaren 1959. Värmen var tryckande i en studio utan luftkonditionering som överbefolkades av solister, kör och orkester. Trots svåra inspelningsförhållanden är resultatet strålande. ✨

KULTURHISTORIA

Den svenske Tolstoj

Lev Lvovič Tolstoj, romanförfattarens son, levde under lång tid i Sverige. Hans skarpa kritik av vårt land har nu kommit i dagen, skriver **Maria Engqvist**.

PÅ TOLSTOJMUSEETS handskriftsavdelning i Moskva har nyligen några av Lev Lvovič Tolstoj's manuskript skrivna på svenska kommit i dagen. I pamfletten "Taggträdet" [sic] från 1945 beskriver Lev Lvovič de fundamentala problem som han anser att det svenska samhället står inför. Han riktar i den över tio sidor långa skrivelsen en särskilt skarp kritik mot statens allt mer hegemoniska inflytande över svenskarnas vardag, liksom dess oförmåga att hantera landets resurser. Det kan i förstona tyckas vara en klassiskt orienterad kritik från en exilryss mot tidens socialdemokratiska folkhemsbygge, men Lev Lvovič kritiserar främst det han menar är svenskhet – brist på initiativförmåga och en slapp känsla för frihet. Grevens försök att framstå som en förnufts röst i efterkrigstidens Sverige faller dock platt främst på grund av den upprörda tonen, men kritiken är inte helt utan grund.

Greve Lev Lvovič Tolstoj (1869–1945) var son till den store författaren Lev Nikolajevič Tolstoj och föddes på familjegendet Jasnaja Poljana, som ligger cirka 20 mil från Moskva. Han gifte sig med svenskan Dorothea "Dora" Westerlund, dottern till den berömda Enköpingsläkaren Ernst Westerlund, som under en tid behandlade den sjuklige Lev. Lev och Dora bodde en tid vid Jasnaja Poljana men flyttade så småningom till Enköping med den ständigt växande familjen. Lev levde under mer än trettio år i Sverige, bland hans svenska ättlingar torde den mest berömda vara jazzsångerskan Viktoria Tolstoy.

Lev Lvovič Tolstoj var en mångfasetterad konstnär. Han studerade skulptur för Auguste Rodin i Paris och utvecklades sedermera, liksom fadern, till författare. Bland hans alster skrivna på ryska återfinns ett antal barnböcker och pjäser, samt biografier om fadern, som även finns översatta till svenska. Lev Lvovič's liv präglades enligt den sovjetryske litteraturkritikern och futuristen Viktor Sjklovskij, som studerat hans dagböcker, av en brinnande avundsjuka gentemot fadern. Dock följde Lev Lvovič under sin livstid i sin världsberömda faders fotspår och blev allt mer politisk i sin författargärning mot ålderns höst.

Lev Nikolajevič Tolstoj var under den

näst äldste sonens uppväxt och ungdom på tvärs med allt som hade med stat, förmynderi och kyrka att skaffa, men som sprungen ur en rysk herrgårdsmiljö hade Lev Lvovič själv också odlat en utpräglat konservativ syn på hur världen bör organiseras, och vilken hierarki som där bör råda. Att han inte har mycket till övers för socialismen är i sammanhanget snarast en underdrift. Således framkallar 1930- och 40-talens svenska socialdemokratiska reformpolitik, med ett tydligt marxistiskt ideologiskt arv, en våldsam reaktion hos honom. Han uppfattar dessa reformer som tvångsmetoder, och det är tydligt att faderns ideologiska arv där individens frihet värderas mycket högt ekar även hos Lev Lvovič, trots att han själv inte gärna ville erkänna det.

SOM UTLÄNNING i Sverige med en viss status (Lev Lvovič var trots allt greve) anser han sig också ha ett ansvar för den nation

I en tid där vår fixering vid en positiv Sverigebild blivit en del av den svenska identiteten framstår Lev Lvovič's inlägg snarast som ett aggressivt påhopp mot allt ursvenskt.

i förfall i vilken han är bosatt. Och hans ansvar är att säga sanningen om Sverige för att kunna få något slags ändring till stånd. Han skriver: "Det mest förvånande av allt detta är att framför en sådan dyster bild, vilken är verkligheten, ingen vill förstå att Sverige från top[p] till tå och omedelbart behöver de grundligaste reformer i alla områden. Man tror att situationen är inte alls så dålig, att Sveriges ljusa sidor är så stora."

Förutom att kritisera statliga institutioner och det han anser utgöra konkreta problem i samhället, såsom statskyrkan,

Familjegodset Jasnaja Poljana.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

militariseringen, förstatligandet, det höga skattetrycket, tobaks- och spritmonopolet, vänstertrafiken och brottsligheten riktar han kanske den allra mest intressanta kritiken mot svenskarna själva, ”olyckan är att många svenskar har blivit blinda, de har suttit för länge i ett mörkt rum utan sol”.

Hur tar sig då kritiken mot det svenska kynnet sitt uttryck? Lev Lvovič anser att svenskarnas värsta brott är deras ”andeblindhet”, det vill säga en inneboende oförmåga att identifiera samhällsliga problem för att sedan göra någonting konkret åt dem. De andliga problemen förkroppsligas enligt Lev Lvovič bland annat i kroniska sjukdomar och andra åkommor, och svenskarna söker bot för dessa i grunden andliga problem i läkarvetenskapen – även detta är ett agerande typiskt för svenskarna, anser Lev Lvovič, men han förser aldrig läsaren med något svar på vad som istället bör göras i denna myck- et allvarliga situation.

DET ÄR INTE en särskilt sammanhängande text som Lev Lvovič har författat. De grammatiska felen blir fler ju mer upprörd författaren blir. Stilen för tankarna till ett nutida inlägg på en blogg eller i sociala medier, skrivet i affekt. Hans inlägg blev också refuserade, bland annat av *Sydsvenska Dagbladet*, men då knappast på

grund av sakinnehållet i sig, utan snarare på grund av omfång, struktur och språkfel. De betraktelser som Lev Lvovič gör av Sverige och svenskarna kan i förstone tyckas småaktiga och burdusa. Vilken är egentligen hans poäng? Han avslutar pamfletten med ett försvarspolitiskt inlägg, där han menar att Sverige borde ingå en allians med andra världskrigets segrarmakter och att den nordiska försvarspolitiken i sin småaktighet är farlig ur ett långsiktigt perspektiv.

DET SOM GÅR att utläsa ur Lev Lvovičs inlägg är att svenskheten, det ”andeblinda” kynnet, i kombination med en allt mer socialiserande utveckling utgör en fara för samhällets och individens frihetliga utveckling. Han oroar sig ytterst för svenskarnas svaga motståndskraft och bristande initiativförmåga, i deras blinda tro på auktoriteter såsom regering, myndigheter och läkare ser Lev Lvovič ingalunda något sundhetstecken. Han vill väcka svenskarna ur deras dvala, så att de åter kan bli ett handlingskraftigt folk som i fornstora dagar. I det sista stycket påpekar han nästan ursäktande: ”Läsaren skall förstå att jag skriver dessa rader för att jag endast vill vara nyttig åt svenska folket, med vilkas öde jag har förenat mig.”

I en tid där vår fixering vid en positiv Sverigebild blivit en del av den svens-

ka identiteten framstår Lev Lvovičs inlägg snarast som ett aggressivt påhopp mot allt ursvenskt. Vid en genomläsning av materialet kommer jag på mig själv med att bli förnärmad. När Lev Lvovič skriver sva-velosande om alla felen med den svenska matlagningen frågar jag mig själv upprört: ”Vad är det för fel på våra svenska pannbif- far med lök? Varför ogillar han vår pilsner och våra supar?” Men har Lev Lvovič ändå inte en poäng? Den svenska storvulnhet som vi kan se spår av i dagens Sverigebild har anor från stormaktstiden, samtidigt som vi ofta präglas av en falsk blygsamhet. Lev Lvovičs uppmaning till oss svenskar är att öva på att se bjälken i vårt eget öga – att kunna peka på detta kräver också nästan alltid ett utifrånperspektiv.

DEN SVENSKA TOLSTOJS öde blev sedermera en tragisk pastisch på faderns berömda roman *Anna Karenina* – Lev Lvovič rymde, liksom romanhjältinnan, från sin familj och hustrun Dora till Frankrike tillsammans med sin älskarinna. Lev Lvovič återvände sedermera till Sverige och bosatte sig på en gård utanför Helsingborg i Skåne. De sista åren av sitt liv reste han runt i Sverige och föreläste om sin fars liv och verk. Hösten 1945 kan man i *Svenska Dagbladet* läsa greve Tolstojs runa, han avled den 18 oktober efter ett slagfall. ❀

Evert Taube.
FOTO: ALAMY

KULTURDEBATT

Hellre kosmopolit än internationalist

Motsättningen mellan "någonstansare" och "varsomhelstare" är falsk. De svenska nationalromantikerna älskade sin egen kultur samtidigt som de var nyfikna på andras, skriver **Lars Anders Johansson**.

DEBATTEN OM SÅ kallade "någonstansare" och "varsomhelstare", som har följt på den brittiske journalisten David Goodharts bok *The Road to Somewhere*, bygger på en felaktig motsättning. Redan för drygt hundra år sedan fanns en konflikt om hemmahörande och rotlöshet. Då stod dåtidens *somewheres* och *anywheres*, det vill säga nationalromantikerna och kosmopoliterna, på samma sida.

"Carlo Landberg inbjöd mig att bli nybyggare öster om Jordan. Der fanns lifsglädjen: Tanklöshet och polygami." Så beskrev Verner von Heidenstam i ett brev till vännen (och sedermera fienden) August Strindberg "de lyckans år" då han som ung hade rest runt med äventyraren och språkforskaren Landberg i Mellanöstern. Det var också erfarenheterna från den muslimska världen som utgjorde inspiration och motiv för såväl debutdiktsamlingen *Valfart och vandringsår* (1888), som slog ned som en bomb i det svenska litterära etablissemangen, och den första romanen *Endymion* (1889).

För den som inte är närmare bekant med Heidenstam och hans produktion kan det verka förbryllande att den blivande nationalskalden, för eftervärlden framförallt berömd för sina nationalromantiska dikter och sin novellsamling om Karl XII:s fälttåg, skulle inleda sin litterära bana med att hämningslöst romantisera Arabien och den islamiska kulturen. För den som är bevandrad i nationalromantikens idévärld är det emellertid inte lika överraskande.

FÅ KULTURELLA STRÖMNINGAR är så missförstådda av eftervärlden som nationalromantiken. Nationalismen, en av den franska revolutionens intellektuella ätteläggar, var länge nära sammankopplad med radikalism och liberalism. Det var den liberala studentrörelsen som besjälad av nationalistiska idéer pläderade för ett enat Tyskland. Idén om varje folks rätt att styra sig självt och råda över sitt eget öde var också bidragande till de forna koloniernas frigörelse och de gamla imperiernas sammanbrott.

Nationalromantiken var det nationalistiska tankegodsets kulturella uttryck. I Sverige sammanföll den nationalromantiska epoken i stor utsträckning med den litterära strömning som av eftervärlden kommit att benämnas nittitalismen. Med Heidenstam som portalgestalt bröt en ny generation författare med de föregående åttitalister nas fantasilösa naturalism – 1800-talets

motsvarighet till 1970-talets diskbänksrealism. Med nittitalismen återinfördes i litteraturen det magiska, det romantiska, det sublima – och det nationella.

MEN TVÄRTEMOT VAD dagens nidsbild av nationalromantikerna ger vid handen så var de inga inskränkta chauvinister som såg ned på andra kulturer och folk. Strömningen präglades istället av en öppenhet och nyfikenhet gentemot omvärlden, som inte sällan slog över i ett hämningslöst romantiserande. Sökandet efter autentiska uttryck för en inhemsk kultur utslöt inte heller införlivandet av kulturella uttryck från andra länder och civilisationer. Det märks i tidens litteratur men också hos bildkonstnärer som Julius Kronberg och arkitekter som Ferdinand Boberg, som gärna inkorporerade österländska element i sina skapelser.

Längst av alla i detta romantiserande av andra kulturer gick förmodligen just Heidenstam, vars vurm för den arabiska kultu-

De svenska nationalromantikerna var öppna mot omvärlden och bejakade intryck från och uttryck för främmande kulturer.

ren stundtals slog över i hätska utfall mot det svenska och det västerländska, som enligt honom präglades av dystra "graväderstankar" medan Orientens kultur fortfarande hade kontakt med den ursprungliga "livsglädjen".

Ett av problemen med svenskarna, menade Heidenstam, var att de saknade stolthet över sin egen kultur och historia. Istället för att uppskatta det som man hade ärvt och skapat försöker svenskarna ständigt vara så moderna som möjligt, genom att i överdriven utsträckning tillägna sig de senaste trenderna från utlandet, menar Heidenstam:

Svenskarnas ytterliga modernitet, deras rastlösa brådska att tillägna sig alla nyheter äro just egenskaper, som i våra dagar göra dem mer än rättvist obemärkta [...] Deras byggnader, deras seder och bruk sakna nationell prägel och beteckna blott summan av det för tillfället modernaste. I hela riket finns icke en enda orörd byggnad från medeltiden,

och en främling utan kunskaper skulle kunna anse Sverige för ett nytt land utan historia. Den allmänna storstadstilen nedtränges med snabbhet till landsorten, bland vars nytimrade paradhus du svårigen skall kunna återfinna en liten småstad från din farmors förlovningsår.

HEIDENSTAM HADE INTE mycket till övers för nationalistisk chauvinism. Han förespråkade Norges självständighet från Sverige i samband med unionsupplösningen, och argumenterade med enfaset mot de storsvenska nationalister som ville att Sverige skulle gå i krig mot brödrarfolket. I Heidenstams nationalistiska dikter, framförallt i diktsviten "Ett folk" från 1899, är det folkets Sverige, inte överhetens, som hyllas. Som glödande liberal och en av grundarna till Frisinnade klubben i Stockholm (som senare skulle utvecklas till Folkpartiet) var Heidenstams nationalromantik omöjlig att skilja från hans politiska radikalism.

Heidenstams inlägg i rösträttsdebatten i "Medborgarsång" – "och därför vilja vi rösta fritt/som förr bland sköldar och bågar/ och icke vägas i köpmäns mitt / som penningepåsar på vågar" – gjorde honom populär även inom arbetarrörelsen. Den citerade dikten reciterades av Hjalmar Branting i riksdagen i samband med arbetsnedläggelsen 1902. Den nationalromantiska retoriken skulle för övrigt komma att utgöra ett centralt element i Per Albin Hanssons folkhemsbygge några årtionden senare.

De svenska nationalromantikerna var öppna mot omvärlden och bejakade intryck från och uttryck för främmande kulturer. De reste gärna och långt och förde med sig reseskildringar och inspiration hem, som sedan införlivades i det konstnärliga skapandet. Strömningar har sin motsvarighet i andra länder. Som Peter Luthersson visar i sin bok *Förlorare. Noteringar om 1800-talets etos* (2014) präglades den litterära epoken precis före modernismens genombrott av en kosmopolitisk anda. Mot denna nyfikenhetens och öppenhetens kultur skulle modernisterna senare ställa en annan idétradition från 1800-talet: internationalismen.

Internationalism och kosmopolitanism sammanblandas ofta i dagens debatt och används slarvigt som synonymer. Men medan kosmopoliten känner sig hemma överallt känner sig internationalisten inte hemma någonstans. Medan kosmopoliten bejakar en mångfald av kulturer, den egna >>

och andras, är internationalisten skeptisk, för att inte säga fientlig, till alla nedärvda kulturer.

Den modernistiska litteraturen blev, som Luthersson påpekar, mer provinsial än föregångarnas. Istället för att intressera sig för andra kulturer på deras egna villkor blev det under 1900-talet istället populärt att på internationalistiskt manér betrakta andra länder och epoker genom ett samtida västerländskt politiskt filter. Delvis kan detta förklaras med att marxismen, en utpräglad internationalistisk ideologi, fick genomslag i det intellektuella livet i Västeuropa.

KONFLIKTEN MELLAN KOSMOPOLITER och internationalister är särskilt tydlig i debatterna om Europas framtid, där kosmopoliter ser mångfalden av skiftade nationer och kulturer som Europas styrka, medan internationalister drömmer om ett upplösande av de kulturella olikheterna till förmån för en framtida, på politisk väg skapad ordning.

En person som förde den kosmopolitiska attityden vidare genom den modernistiska epoken var Evert Taube. Man skulle kunna säga att han var en nittiotalist som föddes för sent. Denna otidsenlighet gick ut över hans verksamhet i form av uteblivet erkännande från det trendkänsliga, moder-

Hos Taube blir en argentinsk tango en självklar del av det svenska kulturarvet.

nistiska etablissemangen. Som kompensation vann han folkets kärlek. Taube är förmodligen den siste svensk som kan göra anspråk på att titulera sig nationalskald.

I Taubes författarskap och diktning förenas nationalromantik och kosmopolitanism på sant 1890-talsmanér. Taube rör sig lika hemtamt i den svenska naturen som på argentinska pampas eller italienska Ligurien. Hos honom fanns ingen motsättning mellan det fosterländska och det utländska. Hos Taube blir en argentinsk tango en självklar del av det svenska kulturarvet.

Det finns därför skäl att återupprätta den gamla distinktionen mellan kosmopoliter och internationalister. Det finns ingen motsättning mellan att känna sig hemma i sin egen kultur och att bejaka andras. ✨

HISTORIA

En presidents aforismer

I en ny bok porträtteras den finske presidenten Mauno Koivisto, som satte punkt för Urho Kekkonens despotiska maktutövning, skriver **Olle Abrahamsson**.

UNDER ETT BESÖK i Sverige kring millennieskiftet ombads Finlands tidigare president Mauno Koivisto (1923–2017) att kommentera hur bittert det måste ha varit för det finska folket att Sveriges försvarsmakt inte slöt upp på Finlands sida när landet under andra världskriget stred för sin överlevnad. Koivisto förbluffade sina åhörare med svaret att han var tacksam över att Sverige avstod från att ingripa militärt: ”Om Sverige hade ingripit kunde historien ha varit en helt annan och inte alls till Finlands fördel.”

Episoden återges i Kari Nars bok *Mau-no – optimistisk pessimist* (Standpoint), som 2017 gavs ut på finska och nu föreligger på svenska. Nars verkade nära Koivisto i olika befattningar och var en av dem som bäst kände den tystlåtna och som svårtillgänglig ansedde presidenten. I boken ges ett skissartat porträtt av en man som i en utrikespolitiskt omvälvande tid öppnade Finland mot omvärlden, ledde sitt land genom en djup ekonomisk kris och gjorde avkall på den egna makten i avsikt att normalisera Finlands parlamentariska statsskick.

Koivisto gav gärna uttryck för sina tankar i form av aforismer med politisk udd, och det är med utgångspunkt i ett stort antal sådana som Nars har byggt sin biografi. Åsikten att demokratin borde stärkas på presidentmaktens bekostnad förklarade Koivisto med att ”en pyramid står tryggare på sin bas än på sin spets”. Var frågan hur en politisk motståndare borde hanteras kunde det heta att ”om en hund anfaller skall man inte slå den på svansen utan på huvudet”. Ofta var innebörden av Koivistos uttalanden svåra att uppfatta redan för samtiden. Koivisto var själv medveten om saken: ”Jag uttrycker mig gärna mångtydigt och mångbottnat, och det finska språket passar väl för detta ändamål [...] Inom politiken [...] är mycket få saker klart och tydligt avgränsade. Också därför uttrycker jag mig gärna så, att även lyssnaren blir tvungen att tänka en smula.”

Nars gör sitt bästa för att förklara bakgrunden till citaten och sätta in dem i sitt sammanhang. Även om han inte alltid lyckas bjuda boken på god underhållning och ger inte minst för en rikssvensk läsare lärorika inblickar i Finlands efterkrigstida politik. Under lång tid styrdes denna på ett närmast diktatoriskt sätt av president Urho Kekkonen. Därför ansågs det som något oerhört när Koivisto, då socialdemokratisk statsminister, 1981 vägrade att foga sig i Kekkonens krav på hans avgång. Uppgårelsen tv-sändes, Koivisto vann matchen och det finska folket tyckte sig i den forne snickarlärningen se en man av rätta virket. Året därpå efterträdde han Kekkonen som republikens president.

KONTRASTEN MELLAN DEN majestätiske men intrigante Kekkonen och den folkligt kärve Koivisto kunde knappast ha varit större. Folket uppfattade Koivisto som ”en av oss” och omgav honom med en aura av integritet och hederlighet. Hans vana var att agera olyckskorp och varna för sämre tider; sådana kom, men Koivistos popularitet var aldrig i fara.

Kari Nars val av boktitel har inspire-rats av varningsord såsom ”det kommer nog att bli mycket stramt”, ”framför oss har vi ännu åtgärder som inte är särskilt trevliga men som inte heller är sådana att man för deras skull behöver förlora sin tro på livet” och ”de som säger att goda tider väntar bakom hörnet sinkar de rätta besluten”. De optimistiska profetierna var färre, men allmänt spritt i landet blev Koivistos korthuggna ”Nog skall det ordna sig!” (Kyllä se siitäl!).

Utmärkande för statsmannen Mauno Koivisto var att han lade ett moraliskt raster över sitt beslutsfattande och att han inte lät sig stressas när han grundligt tänkte igenom de långsiktiga effekterna av sitt handlande. Han misstrodde dem som bestämde sig utan tillräcklig eftertanke: ”Sådana människor är farliga, som hur lätt

som helst fattar svåra beslut bara genom att skaka fram dem ur rockärmen.” I utrikespolitiken var han utomordentligt för-siktig. Våren 1990 avstod han från att med-verka i en samnordisk manifestation för de baltiska staternas självständighet. Det tol-kades av många som kallsinne inför bal-ternas frihetskamp. Men Koivisto motiverade sitt beslut med att det var moraliskt fel att ”egga upp folk att följa en väg som vi själ-va inte är redo att gå”. Sovjetunionen hade ännu kapacitet att krossa frihetsrörelser-na, och Koivisto visste att inget av de nor-diska länderna skulle ha kommit till bal-ternas undsättning om deras uppror hade slu-tat i katastrof. Som vi vet gick allt i huvud-sak bra, men den tursamma utvecklingen kunde ingen förutse då.

ATT KOIVISTO HADE ett problematiskt för-hållande till Sverige är väl känt och ges ytterligare belysning i Kari Nars bok. Koi-visto månade om det historiska och kul-turella sambandet mellan länderna och insåg hur nödvändigt det hade varit med svensk hjälp i svåra tider. Men han retade sig på de svenska storebrorsfasoner som han menade kom till uttryck bland annat under ubåtsjakterna på 1980-talet. När det från svenskt håll hävdades att även Fin-land borde protestera mot Sovjetunionens kränkningar svarade Koivisto att han ville se bevis för att några sådana överhuvudta-get hade ägt rum. I den svenska upprörd-het han då mötte kände han igen ”rester av den tidigare stormaktens mentalitet”.

Koivisto kände sig sviken då han på omvägar fick veta att Ingvar Carlssons regering offentliggjort önskemål om att Sverige, Finland och Norge gemensamt skulle ansöka om medlemskap i EG. ”Det-

Om Sverige hade ingripit kunde historien ha varit en helt annan och inte alls till Finlands fördel.

ta kom som en fullständig överraskning för mig och jag kunde igen konstatera att vi i det nordiska samarbetet gång på gång ställ-des inför fullbordat faktum utan tillräckli-ga förhandsdiskussioner.”

När Koivisto hösten 1997 besökte Stock-holm konfronterades han med den än i dag pågående debatten om Sverige bor-de skämmas för Per Albin Hanssons efter-giftspolitik mot Tyskland. Koivisto gjorde frågeställarna besvikna med svaret att han inte kunde se något moraliskt fel i att ett lands regering gör sitt yttersta för att

Presidenten på frimärke.

FOTO: ALAMY

skona den egna befolkningen från krigets fasor. Koivisto talade utifrån egna erfaren-heter. Under fortsättningskriget 1941–44 stredd han vid fronten och deltog i slutstri-derna på Karelska näset. I sina memoarer *Ung soldat* (2001) har Koivisto vittnat om hur det är att ”marschera till motanfall i främsta linjen, när hela himlaranden fram-för blixtrar och dundrar och man sveps in i ett litet helvete fyllt av rivande stål och eld”. Men som nyvald president förklara-de han att heroismens tid var förbi: ”Det finns inget behov av hjältedåd, det räcker att läget hålls lugnt.”

UNDER SIN andra mandatperiod gick Koi-visto in för att modernisera grundlagen och inskränka befogenheterna för presidenten. Men under lagberedningen gick proces-sen så långt att Koivisto senare beklagade att presidenten nära nog hade reducerats till en representativ figur. Han menade att statschefen borde vara ”en potentiell men inte aktuell resurs”, och illustrerade med en bild hämtad från sin egen bakgrund som brandman: ”Det finns tider då man inte hör något alls av brandchefen, men då

elden bryter lös behövs han och hans insat-ser kan vara helt avgörande.”

Efter sin pensionering 1994 skrev Koi-visto flera böcker. År 2002 utkom på svenska *Den ryska idén – min syn på Ryss-lands historia*. Redan tidigare hade Koivis-to enligt Kari Nars anteckningar varnat för en naiv och ohistorisk syn på Ivan den för-skräckliges gamla rike: ”Den svaghet vi nu ser i Ryssland är tillfällig. Ryssarna kom-mer att söka sig ut ur sitt svaghetstillstånd och de kommer att finna olika sätt att stär-ka sin säkerhet.”

Omdömena om Koivisto har skiftat från ”obeslutsam och förkastligt velig” (historikern Johani Suomi) till en presi-dent ”vars insatser och tankeskräpa vida överglänsar efterföljarnas” (författaren Jörn Donner). Men det personliga mod Koivisto visade som frontsoldat i Finlands krig och när han satte punkt för Urho Kek-konens despotiska maktutövning kan efter-världen inte ta ifrån honom. I Mauno Koi-vistos dödsannons var på republikens båda språk införd en sista av hans ”funderingar”: ”Om vi inte med säkerhet vet hur det kom-mer att gå kan vi anta att allt går bra.” ✚

Sokrates i Uppsala

Filosofen Thorild Dahlquist blev legendarisk i Uppsala trots att han nästan inte publicerade någonting, skriver **Carl-Göran Heidegren**.

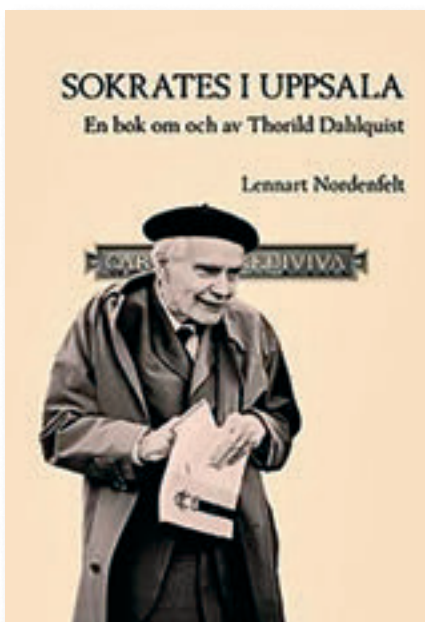
I BÖRJAN AV det nya millenniet arbetade jag på en bok som fick titeln *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi*. I det sammanhanget intresserade jag mig för den så kallade Uppsalafilosofin. I artikeln om Adolf Phalén i *Svenskt Biografiskt Lexikon* stod att läsa att denne i sin ungdom genomfört en studieresa till Heidelberg och Freiburg im Breisgau – utan någon referens. Jag skrev till artikelförfattaren Thorild Dahlquist och frågade varifrån han hämtat uppgiften och fick till svar att det kunde han dessvärre inte längre minnas. Det gick ganska exakt ett år innan jag fick ett nytt brev från Dahlquist. Nu hade han hittat källan. Uppgiften var hämtad ifrån Efraim Liljeqvists sakkunnigutlåtande i samband med att Phalén 1916 sökte professuren i teoretisk filosofi i Uppsala. Ganska så fantastiskt, han hade alltså haft min fråga i bakhuvudet under ett helt år.

Jag visste att Dahlquist var en närmast legendarisk person i det akademiska Uppsala. Inte därför att han hade gjort någon lysande akademisk karriär, utan därför att det fanns få människor som kunde så mycket filosofi som han. Om denna lite mytomspunna person har Lennart Nordenfelt publicerat en bok: *Sokrates i Uppsala. En bok om och av Thorild Dahlquist* (Acta Universitatis Uppsaliensis). Som framgår av undertiteln är det inte bara en bok om Dahlquist, utan denne kommer själv till tals i en omfattning som gör det berättigt att även tala om en bok av honom. Nordenfelt, som själv studerade filosofi i Uppsala på 1960- och in på 70-talet, utkom för ett par år sedan med en läsvärd bok om filosofiprofessorn Konrad Marc-Wogaus liv och verk.

THORILD DAHLQUIST FÖDDES 1920 och avled 2009. Under mer än sextio år var han en del av Uppsalas filosofiska och akademiska miljö. Han kom från ett starkt religiöst hem, men själv trodde han aldrig på någon högre makt än den mänskliga tanken. Sitt första studieår tillbringade han vid Göteborgs högskola, där han bland annat hade den landsflyktige tysk-judiske filosofen Ernst Cassirer som lärare. Men under resten av sitt liv förblev Dahlquist trogen Uppsalamiljön. Han lade fram en opublicerad licentiatavhandling 1949

innehållande nästan bara logiska former. Några år senare började han undervisa i filosofi. Åtskilliga år senare, 1970, utnämndes han till hedersdoktor vid historisk-filosofiska fakulteten, och strax därefter blev han forskarassistent på livstid. En mycket ovanlig akademisk bana.

UNDER ALLA ÅR var universitetsbiblioteket, Carolina Rediviva, ett andra hem för honom. Många har vittnat om den betydelse som hans undervisning har haft för dem,

och det finns förmodligen inte något filosofiskt avhandlingsmanus från den tiden som inte Dahlquist läste och kommenterade. Hans hustru, Ann-Mari Henschen-Dahlquist, var också verksam vid filosofiska institutionen i Uppsala. Hon var för övrigt en av de första kvinnorna inom svensk filosofi.

Politiskt var Dahlquist liberal och sedan krigsåren en svuren antinazist. Han uttalade sig inte offentligt om politik, men väl i sina dagboksanteckningar. Apropå Olof Palmes jämförelse av julföreställningarna av Hanoi 1972 med nazistiska förintelseläger heter det: "Det är en enorm skillnad mellan handlingar, låt vara av fruktansvärd terrorkaraktär, som åsyftar en mili-

tär kapitulation, å ena sidan, och rasutrotning, å andra sidan. [...] Men två grupper gläder sig naturligtvis åt Palmes jämförelser: de nyanslösa USA-ätarna och de forna nazisterna."

Dahlquist syntes ofta iförd svart basker på gatorna i Uppsala, hälsande på vänner och bekanta. Men allt var förstås inte frid och fröjd. Jag ser två tillkortakommanden som satte sin prägel på Dahlquists liv. Det ena var han själv plågsamt medveten om: oförmågan att slutföra arbeten och publicera sig. Dahlquist publicerade två artiklar om logik i *Bonniers Konversationslexikon* 1943. Sedan dröjde det ända till 1976 innan han nästa gång fick något på pränt. I dagens universitetsvärld hade Dahlquist utan tvekan snabbt kvalitetssäkrats ut ur systemet. Det finns inte längre någon plats för den som är saktfärdig; tålmodet tryter snabbt med den som inte blir klar med saker. Det skall sägas att under 1980- och 90-talen blev Dahlquist något mera produktiv. Men han var och förblev en de muntliga samtalens och brevväxlingarnas man. Det är på detta plan som han spelat sin stora roll.

SOM ETT ANDRA tillkortakommande ser jag Dahlquists oförmåga och väl även ovilja att öppna sig för annan samtida filosofi än den så kallade analytiska. En filosofisk hållning, menar jag, rymmer en principiell öppenhet och beredskap att pröva varje tankemöjlighet. Detta innebär naturligtvis inte att man även måste acceptera allt som cirkulerar på den filosofiska marknaden. Men som jag ser det var Dahlquist alltför fast i den filosofiska tradition som han hade skolats in i och som han verkade inom. På så sätt kan Dahlquist sägas förkroppsliga ett stycke svensk filosofihistoria. (Att hans antinazism gjorde Heidegger omöjlig kan man dock förstå.)

Låt mig till slut återvända till min brevkontakt med Dahlquist. Hans brev var skrivna för hand och skickades naturligtvis med gammaldags postgång. I hans svarsbrev på min ursprungliga fråga heter det bland annat: "Eftersom jag inom kort blir 81, förmodar jag att jag är den äldre – och föreslår övergång från 'Ni' till 'Du'." Ett vackert minne av en människa som jag aldrig träffade. ✱

Den lilla människans maktlöshet

I *Hackendahl ger sig aldrig* visar Hans Fallada sin förmåga att porträttera människor som faller offer för omständigheterna, skriver **Blanche Jarn.**

VÅREN 1928 LÄMNADE kusken Gustav Hartmann Berlin i sin droska. Han körde hela vägen till Paris och tillbaka, över 200 mil, i protest mot hur bilarna höll på att konkurrera ut de gamla droskorna.

Med sig hade han en journalist, och vid något tillfälle måste Hans Fallada ha läst en av texterna om Hartmanns resa och hans fantasi tickat igång. Vad är det för människa som ger sig ut på en sådan resa, och varför gör han det? Så växte en 750 sidor lång berättelse fram om en familjs öde under 14 år av krig, inflation och massarbetslöshet.

Hackendahl ger sig aldrig (översättning Knut Stubbendorff, Lind & co) publicerades ursprungligen 1938, men det är lätt att känna igen sig. Det gäller teknikskiftet – de taxibilar som idag hotas av tjänster som Uber, gjorde under mellankrigstiden droskkuskar arbetslösa i massor – men ännu mer den gamla människans inneboende konservatism och hans barns instinktiva radikalism. Gustav Hackendahls orubbliga strävsamhet kontrasterar mot barnens längtan efter ett uppbrott från föräldragenerationen. Denna längtan driver dem åt olika håll: Eva som nästan bokstavligen dras in i prostitution och misär, den depraverade champagnesocialisten Erik och Heinz, som väljer familjelivet men till slut lockas in i nazistpartiet. I varierande grad vill de alla distansera sig från faderns normer och livsval.

Hans Fallada.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Hans Fallada är en mästare på att porträttera sådana människor: de som faller offer för omständigheterna, för sin egen svaghet eller för en kombination av båda, som försöker kämpa emot och som ibland lyckas, ibland inte. Man sitter som på nålar; få kan som Fallada måla upp den lilla människans maktlöshet inför historiens stora skeenden.

FÖRMODLIGEN VAR DET hans egen svaghet som hjälpte honom att förstå andras. Redan som tonåring dömdes han till psykiatrisk vård för dråp på en skolkamrat, efter ett misslyckat dubbelsjälv mord förklätt till duell. Han missbrukade alkohol och droger, och tillbringade perioder på sanatorier, psykiska anstalter och fängelser.

Till detta kan läggas hans relation till nazisterna. När många av hans författarkolleger lämnade landet valde Fallada att stanna kvar. Balansgången mellan hans konstnärliga ambitioner och de politiska kraven märktes redan i *Varg bland vargar* (1937), en av hans absolut bästa böcker, och ännu mer i *Hackendahl ger sig aldrig*. Det svårförklarliga nionde kapitlet, som utspelar sig efter droskfärden till Paris och egentligen inte tillför något annat till historien än att gamle Hackendahl går med i nazistpartiet, visade sig faktiskt vara tillagt

efter påtryckningar från propagandaministeriet.

Samtidigt innehåller *Hackendahl ger sig aldrig* budskap som det är överraskande att någon nazistisk propagandatjänsteman har godkänt. Falladas berättelser om "den lilla människan och hennes småborgerliga drömmar, sorger och besvikelser", som Martin Lagerholm uttrycker det i förordet, är långt ifrån de storslagna visioner som passade den totalitära ideologin.

SEDAN ÄR DET beskrivningen av hur den yngste sonen blir nazist. Fallada skriver i princip rätt ut att det inte hade det minsta med ideologin att göra. Heinz var inte särskilt insatt i den. Han var bara en ung man som var trött på en uppgiven samtid och drogs till dem som verkade övertygade om något, vad som helst, likt en fluga mot ljuset. "Han är trött på att tvivla", förklarar hans fru, "han vill tro och ha förtroende".

Ännu en parallell till samtiden, med andra ord. En ung generation som söker sig till dem som verkar mest övertygade, snarare än dem som är mest övertygande, i jakt på något att engagera sig i och tro på.

Vad Fallada gjorde var att skriva saker som nazisterna kunde tolka som kritik mot tidigare system, vilket de mycket riktigt valde att göra. En totalitär regim ser visserligen fiender överallt, men det är långt ifrån alltid den förstår när den verkligen blir kritiserad. Fallada beskrev de förödande effekterna av mobilisering och krig, men för nazisterna var det kritik riktad mot kejsardömet, Weimarrepubliken och Frankrike. Inte mot dem själva.

Kanske gör jag mig skyldig till samma sak, att läsa in just vad jag själv vill läsa in i Falladas böcker. Jag placerar instinktivt författaren på den lilla människans sida mot de stora politiska systemens hårda kuggghjul. Han beskriver hur vi kan försöka, men aldrig riktigt tillåts, vara vår egen lyckas smeder. Någon annan har alltid andra planer. Är Fallada en meningsfrände i den synen på individen mot systemet? Är han också övertygad om att människor måste få ta kontroll över sitt eget liv, alldeles oavsett andras visioner för dem, ungefär så som en liberal menar?

Endera det, eller så är Fallada helt enkelt en så skicklig berättare att vi alla läser vad vi vill läsa mellan raderna i hans böcker. 🌸

Nabokov och Sverige bilden

Den som vill diskutera Sverige bilden kan få oväntad hjälp av Vladimir Nabokovs klassiker *Pale Fire*, skriver **Alfred Sjödin**.

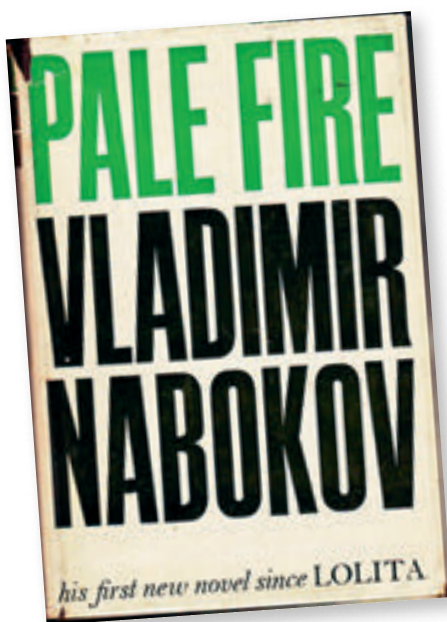
STRIDEN OM SVERIGEBILDEN lär inte kunna avgöras med hänvisning till statistik. Vad som står på spel är inte så mycket skilda uppfattningar om sakförhållanden som den emotionella laddningen hos de olika bilderna: rädsla och hopp, stolthet och skam. Bilder av ett land har på så vis en likhet med litterära fiktioner, där en bekant värld kan framträda mer stiliserat än i den motsägelsefulla verkligheten, och där genreval och konstnärliga grepp skapar en stämning.

En fiktiv bild av Sverige kan man hitta – men det krävs att man letar – i Vladimir Nabokovs mästerverk *Pale Fire* (1962). Ett försök att återge dess innehåll får en experimentell men medryckande roman att bara låta vansinnig: bokens första del utgörs av den avlidne poeten John Shades *Pale Fire*, en dikt på 999 rader, där den tusende saknas. Arbetet avbröts nämligen av att Shade blev skjuten.

Omständigheterna kring detta mord får man sig serverade i det textsegment som utgör större delen av boken: den gravt övertolkande och missvisande kommentar till dikten som författats av Shades kollega, Charles Kinbote. Ganska snart visar sig kommentaren inte alls handla om Shades dikt men desto mer om ett kungarike som genomgått en revolution och vars kronarvinge, kung Karl, med största sannolikhet är identisk med Kinbote. I kommentaren skildras också hur agenten Gradus sänds iväg för att mörda kungen i det attentat som istället kommer att leda till Shades död. Eller är allt detta projektioner från en delirisk litteraturforskare? Även detta är osäkert i denna roman där vi ständigt frågar oss vem vi kan lita på.

Pale Fire är på en gång en gripande meditation över exil och ensamhet, en parodi på litteraturvetenskaplig exeges och en kontrarevolutionär politisk thriller. Det svunna kungariket, Zembla, tecknas av den fördrivne konungen med det förlorade paradiset lyster, samtidigt som dess politiska utveckling anspelar på det moderna Rysslands historia. På det biografiska planet kan man hitta många likheter mellan Kinbote och Nabokov, aristokraten i landsflykt anställd vid ett amerikanskt universitet. Shades död har en kuslig likhet med det öde som vederfors Nabokovs fader,

skjuten till döds av misstag i ett attentat. Känner man till Nabokovs ställningstaganden från andra sammanhang märker man också en överensstämmelse med Kinbotes förakt mot "salongsröda" akademiker som

tror på "progressiv undervisning, ryska spioners personliga integritet, radioaktivt nedfall endast från USA-tillverkade bomber, en så kallad McCarthyperiod i det nära förflutna, sådana förnämliga sovjetiska prestationer som *Doktor Zjivago* och så vidare".

BÅDE SVERIGE OCH Ryssland förekommer visserligen med namns nämnande i romanen, men de tycks också ha lånat sina drag till bilden av landet Zembla. Namnet bygger på Nova Zembla, den latiniserade varianten av ön Novaja Zemlja i ishavet, vilken under 1700-talet ofta fick beteckna den yttersta nordliga utposten (som hos Bengt Lidner: "På Nova Zemblas fjäll, i Ceylons brända dalar"). Detta generaliserade "Norden" tycks splittras i två bilder: den av en totalitär mardröm och ett idylliskt kungadöme, ett efter och ett före revolutionen. Om den förstnämnda aspekten färgats av den ryska historien tycks den senare anspela på Sverige.

Zembliska språket sorterar i varje fall

under den germanska, eller kanske till och med skandinaviska, institutionen på universitetet, vars professor Nattochdag forskar i isländska manuskript. Dessutom har ortnamnen i Zembla tämligen genomskinliga svenska motsvarigheter: "Odevalla", "Falkberg" och "Kronberg". "Yeslove" är möjligen Eslöv (uttalat med ryskt e!). Orten "Aros" har av vissa kommentatorer härletts till den schweiziska semesterorten Arosa, men kanske kände Nabokov till de gamla namnen Västra och Östra Aros – Västerås och Uppsala? Även skildringen av de fredliga och välmående åren innan revolutionen påminner en del om det moderna Sveriges utveckling. När det skildras hur under den goda kungens styre "de fattiga blev en smula rikare och de rika en smula fattigare" är det inte svårt att se en reflektion över de nordiska välfärdsstaterna.

ATT ZEMBLA ÄR EN monarki är centralt för intrigen i *Pale Fire*, men torde heller inte stå så långt från Nabokovs egen politiska hållning. Lika kritisk som han var till 1917 års ryska revolution var han positivt inställd till den av år 1905, i vilken hans far hade varit involverad. En mjukt framskridande liberalisering av tsardömet såg han som den önskvärda – och av bolsjevikerna förrädda – vägen framåt. Som Brian Boyd påpekat i sin uppslagsrika studie *Nabokov's Pale Fire. The Magic of Artistic Discovery* (1999) finns det möjligen en ordlek med kungens namn Karl XaVier – och dåvarande kronprinsen, sedermera kung Carl XVI Gustaf. Man kan tänka sig att Sverige tjänstgör som en bild av fredlig utveckling mot konstitutionell monarki, den historia Nabokov hade velat se i Ryssland.

Nabokovs Sverige bild avviker inte nämnvärt från den positiva, i vid mening progressiva bild som först på senare år har kommit att utmanas på riktigt. Det intressanta med bilden av Zembla ligger snarare i att den så uppenbart är fiktiv: ett påhitat land sammansatt av igenkännbara men fantastiska ingredienser, vilket därtill skildras av en opålitlig berättare med en tendens till vilda projektioner. Och kanske kan något liknande sägas gälla alla bilder av ett land, oavsett om det rör sig om nostalgiska drömmerier eller nutida marknadsföring. ✨

Historien förfalskas

Peter Luthersson
är docent i
litteraturvetenskap.

Mitt i Thessaloniki finns ett litet område omgärdat med höga säkerhetsgaller. På gatorna utanför står poliser med automatvapen. Innanför gallret finns det turkiska generalkonsulatet. Besökare passerar genom en sluss för att komma till en innergård, där den turkiska flaggan vajar från en stång. Trängseln därinne är påfallande. Här fylkas turistgrupper och vad som måste vara skolklasser och idrottsföreningar på utflykt, barn och ungdomar i uniform kläddes med nationella turkiska symboler. Varför är de här?

Jo, det lilla området rymmer utom generalkonsulatet också det hus i vilket Mustafa Kemal föddes år 1881, Mustafa Kemal som var det moderna, sekulära Turkiets blivande grundare, född i det som hade varit provinsen Rumelien i det dåvarande Osmanska imperiet. Huset där Mustafa Kemal föddes är idag museum. Till för en dryg handfull år sedan var museet möblerat som ett högrestandshem, men möblemanget hade ingenting med Mustafa Kemals barndomshem att göra, annat än möjligen en avlägsen likhet i föremålens sammansättning och stil.

Nu berättas hjältehistorien om den man som har gått till historien inte som Mustafa Kemal utan som Kemal Atatürk. Den berättas propagandistiskt och för en besökare som jag provocerande. Mustafa Kemal beskrivs inte bara som en kraftfull riksbyggare utan också som en över hela världen beundrad fredsstiftare. På de mest avlägsna platser, som i Norge, ska invånarna flitigt tillgripa talesättet: "Vi måste lära oss att tänka som Mustafa Kemal!" Inte ett ord spills på det blod som riksbyggandet spillde.

KEMAL ATATÜRK FICK sitt hedersnamn för att han i första världskrigets efterdyningar inrättade en nationalstat med inga eller dåliga levnadsbetingelser för andra än turkar och muslimer. Minoriteter hade fördrivits eller förintats, så kristna armenier, assyrier och syrianer. En informationstavla i museet snuddar vid skeendet. Den berättar om den så kallade utskiftningen, när turkar bosatta i Grekland skeppades till Turkiet och greker bosatta i det som blev Turkiet skeppades till Grekland. Informationstavlan upplyser om att turkarna skeppades från hamnar som Pireus, Thessaloniki och Heraklion och grekerna från hamnar som Istanbul och Izmir. Vad som sägs om turkarna är sant men inte vad som sägs om grekerna. Turkarna skeppades mycket riktigt från grekiska städer som Pireus, Thessaloniki och Heraklion. Några turkiska städer som hette Istanbul och Izmir existerade däremot inte. Grekerna skeppades från grekiska städer som Konstantinopel och Smyrna. Med stormakternas hjälp – de stod bakom det fördrag som stadgade om utskiftning – kunde Kemal Atatürk fördriva (och vid motsträvhhet mörda) Mindre Asiens ursprungsbefolkning.

I MUSEET I Thessaloniki svärmar turkiska turister kring montrar med Kemal Atatürks lackskor, ridpiska och bestick. I en fätölj sitter den beundrade mannen som vaxdocka i fullformat och eleganta gångkläder. Det slår mig att dessa som svärmar signalerar något med sin klädsel. Endast en enda kvinna bär huvudduk och då en dekorativ, minimal sjal. Jag faller i tankar om vad dagens turkiske kultledare egentligen tycker om ett museum som det över gårdagens turkiske kultledare, alltså vad det postmoderna, mindre sekulära Turkiets iståndställare Recep Tayyip Erdoğan tycker. Förmodligen gillar han ändå nationalismen och historieförfalskningen. ✿

I korthet

Rättvisa som enda tröst

Ferdinand von Schirach fick ett väldigt genomslag med novellsamlingarna *Verbrechen* (2009) och *Schuld* (2010). De båda böckerna lutar sig tungt mot hans erfarenheter som brottmålsadvokat i Berlin men är allt annat än bekännande pratsamma. Stilen är kargaste möjliga och detsamma kan sägas om beskrivningen av berättelsernas gestalter. Såväl förövare som offer skildras med stramhet och svalka i alla fall vad gäller allt som bokstavligen utsägs.

Det finns inte mycket charm i dessa historier, men de bästa utövar en närmast hypnotisk dragningskraft.

Efter *Schuld* har von Schirach publicerat sig i blandade genrer med i min mening blandade resultat. Men nu är han tillbaka i sitt ursprungliga format. Den nya boken *Strafe* (Luchterhand) rymmer tolv korta historier och är inte mer uppsluppen än sina föregångare. Tillvaron är en gåta som inte låter sig formuleras och än mindre besvaras. Tanken på mening är en fåfång illusion. Ont och gott flätas in i vartannat och vem som blir offer respektive förövare kan ofta bestämmas av slumpen.

En advokat på dekis får hjälp att hitta ett försvar för sin klient genom att en torped, som han först försvarat och sedan fått stryk av, delar med sig av kunskap han fått genom sina ogärningar.

En barndomsvän till ett berättarjag begår självmord på grund av skuldskänslor över ett brott som han inte har någon skuld till.

En nämndeman bryter ihop under en rättegång, varvid den misstänkte går fri, men nämndemannen själv nekas befrielse från nämndemannaplikten.

Ferdinand von Schirach avslutar den sista novellen med en sorts programförklaring: "Det spelar ingen roll ifall vi är apotekare, snickare eller författare. Reglerna är alltid en smula annorlunda, men främlingskapet förblir liksom ensamheten."

Den fasta tro som författaren ändå röjer gäller inte rättvisan i existentiell bemärkelse men däremot i praktisk juridisk. Människor fallerar men rättsstaten gör det inte. En domare förkunnar med skärpa att friheten står över fördomarna. I andra fall frias förövare av grova brott på grund av juridiska formaliteter. Ifall man gläds eller grämer sig över detta är läsandes ensak, men von Schirach hyser inga betänkligheter om att systemet fungerar som det ska. Det är alltid något, kanske mer än man först vill tro.

PJ Anders Linder

Ingmar Bergman, Anna Maria Lenngren och Saddam Hussein. Finanskriser, färdigmat och Antarktis. Se där tre gestalter och tre ämnen som behandlas i den nya svenska facklitteraturen. Avdelningen *Recensioner* i *Axess* tar upp internationella fackböcker, men i detta nummer kompletterar vi med 16 av vårens mest intressanta inhemska titlar.

71 Erik Hedling om Ingmar Bergmans *Arbetsboken 1955-1974* och *Artiklar, essäer, föredrag* samt **Jan Holmbergs** *Författaren Ingmar Bergman*

73 Torbjörn Elensky om Thure Stenströms *Den bortglömde Gyllensten*

74 Mattias Svensson om Andreas Håkanssons *Det ängsliga matsamhället. Det fina med färdigmat*

74 Annika Borg om Susanne Wigorts Yngvessons *Övervakad. Människor, maskiner & Gud*

75 Bo Eriksson om Martin Neuding Skoogs *I rikets tjänst. Krig, stat och samhälle i Sverige 1450-1550*

76 Anna Victoria Hallberg om Gunnar Artéus *Anna Maria Lenngren. Ett kvinnoliv*

78 Ingemar Ottosson om Örjan Berners *I revolutionens Peking. Intriger, drömmar, stormaktspel*

79 Therese Larsson Hultin om Rolf Ekéus *Mellan två krig. Saddams fall och IS födelse*

80 Nils Uddenberg om Kenneth Pehrssons *William Harvey. En medicinsk revolutionär*

81 Sten Westerberg om Lars Magnussons *Finanskrascher. Från kapitalismens födelse till Lehman Brothers*

82 Martin Kragh om Magnus Ljunggrens *Mitt liv med Ryssland*

83 Lars Lönnroth om Kent Anderssons *Völvor, krigare och vanligt folk. Berättelser om järnåldern*

84 Erik Helmerson om Per Vesterlunds *Harry Schein. En biografi*

84 Nils Johan Tjärnlund om Fredric Bedoires *Adelcrantz och kärleken till konsterna*

85 Josefín Holmström om Anna Schytts *Med känsla för is*

86 Martin Lagerholm om Svante Nordins *Hitlers München*

Jarl Kulle leder ringdansen i Ingmar Bergmans *Fanny och Alexander* (1982).

FOTO: ALAMY

Hyllning till den outtömlige Bergman

DRAMATIK

Bokförlaget Norstedts har slagit på stort i samband med årets Ingmar Bergman-jubileum – det är trots allt 100 år sedan han föddes. Det handlar om sex digra volymer, mest bestående av tidigare icke bokatgivna skrifter av Bergman. Av dem som hittills kommit ut skall det här handla om *Arbetsboken 1955–1974* (uppföljaren publiceras till hösten) och *Artiklar, essäer, föredrag*. Till dessa kommer den digra vetenskapliga studien *Författaren Ingmar Bergman*, skriven av Stiftelsen Ingmar Bergmans verkställande direktör, filmvetaren Jan Holmberg.

Med arbetsböcker avses de anteckningsblock i vilka Bergman förde journal över sitt arbete, främst med alla de manuskript han skrev till de egna filmer-

na. De innehåller intrikata resonemang relaterade såväl till den komplexa konstnärliga processen som till diverse privata angelägenheter – de senare inte sällan av stort allmänintresse. När dessa arbetsböcker blev tillgängliga för lite mer än ett decennium sedan revolutionerade de forskningen om Bergman, framförallt här i Sverige. Här kom en synnerligen insatt kommentator till de världsberömda filmerna som man kunde ta spjörn emot i en fördjupad analys – om man kunde svenska, vilket alla Bergmanforskare inte kan. Ett problem som åtminstone jag hade med läsningen på Filminstitutet i Stockholm var dock den nästan ogenomträngliga handstilen, även om det var flera som med tiden lärde sig att tyda hieroglyferna, som till exempel Bergmans biograf Mikael Timm som frikostigt inkorporerade material från arbetsböckerna i sin *Lusten och dämonerna. Boken om Bergman* från 2008. Nu

finns dessa närmast ovärderliga originalkällor elegant tryckta och läsbara för alla. Och detta handlar om dokument som inte endast är intressanta för forskningen, utan som kan föra vilken läsare som helst närmare Bergman. Därtill är de författade med Bergmans utsökta känsla för språkets nyanser, vilken gör dem särdeles njutbara och upplysande att läsa.

Man har här valt att presentera dem i kronologisk ordning, år efter år. Årtalen inleds med förklarande inskott, där kontexten – vad Bergman ägnade sig åt just då, vilka teateruppsättningar som sysselsatte honom, eller vilka filmer han höll på med, vem han var tillsammans med och så vidare – presenteras kärnfullt och kortfattat. Detta skapar en fördömlig överblick över Bergmans karriär, även om det är en praktfull groda att hävda att Bergman 1963 utsågs till chef över Dramaten av "ecklesiastikminister Olof

>>

Palme". Palme skulle få denna post först några år senare. Den som i själva verket ringde det sedermera berömda samtalet med erbjudandet om chefsstolen till Bergman var Ragnar Edenman, som också kom att protegera demonregissören i samband med den skandal som uppstod kring filmen *Tystnaden* samma år. Palme skulle så småningom komma att spela en något mer sinister roll i Bergmans karriär på grund av den famösa skatteaffären 1976. Boken avslutas med en upplysande kommentar av Jan Holmberg, men jag är däremot inte lika överväldigad av den danska författarinnan Dorthe Nors lätt affekterade förord som har föga anknytning till bokens faktiska innehåll.

Den följande volymen *Artiklar, essäer, föredrag*, innehåller som sagt en mängd småskrifter av Bergman. Det handlar här om ofta citerade utsagor av mästaren, i stil med det estetiska manifestet *Ormskinnet*, ursprungligen ett tacktal i samband med ett av Bergmans många prestigefyllda priser under 1960-talet, *Det att göra film*, ett föredrag som Bergman höll inför Lunds Studenters Filmstudio 1954, eller *Varje film är min sista film*, ytterligare ett föredrag, nu hållet inför Københavns Studentförening i slutet av 1950-talet. Men även om bokens redaktör – vem som är det framgår inte, det hänvisas till ett redaktionsråd omfattande sex personer, de flesta Bergmanexperter – inte gör någon affär av det torde den mest genomslagskraftiga

skriften vara *Nu lämnar jag Sverige*, det avskedsbrev Bergman skrev i *Expressen* då han lämnade landet i raseri efter att ha anklagats för skattebrott, vilket han sedermera friades från. Denna sublimt formulerade hatskrift framhålls av Mikael Timm som "den artikel på tidningens kultursida som väckt mest uppmärksamhet någonsin" (sid 476).

Boken innehåller även andra små guld-korn, till exempel en akademisk uppsats författad av Bergman under hans tid som student i litteraturhistoria vid Stockholms högskola 1940. Uppsatsen är en studie i Strindbergs drama *Himmelrikets nycklar*. Enligt den lödiga kommentaren i slutet av boken, skriven av Bergmankännaren Christo Burman, gav examinatorn, docent Henry Olsson, sedermera professor och akademiledamot, uppsatsen betyget med beröm godkänt "och något därutöver". Bergmans biografiska läsart hade varit omodern för något decennium sedan, knappast idag där metoder av detta slag kommit tillbaka – exempelvis inom Bergmanforskningen, med tillgången till exempelvis arbetsböckerna. I stort sett är jag enig med Olssons vitsord. Bergman var en duktig student som dock hade kunnat fördjupa analysen ytterligare.

Medan *Arbetsboken 1955–1974* var disponerad kronologiskt, följer boken *Artiklar, essäer, föredrag* en tematisk ordning. Detta gör det hela faktiskt ganska otympligt, särskilt som innehållsförteckningen, med angivande av när skrifterna kom till och var de i så fall publicerades, kommer först i slutet. Jag hade föredragit en kronologisk ordning även här. Liksom med *Arbetsboken* har man försett också denna bok med ett litterärt inspirerat förord, denna gång av den franska författarinnan Nina Bouraoui. Vad gäller språkligt koketteri och bristande anknytning till vad boken handlar om är det här ännu värre än i *Arbetsboken*!

Båda dessa böcker är ytterst användbara som primärkällor för den hugade forskaren, men också som intressant läsning för gemene man. Den kanske mest imponerande av de böcker jag rada-
de upp inledningsvis är emellertid den nämnda monografin *Författaren Ingmar Bergman*, resultatet av åratals forskarmö-
dor från Jan Holmberg. Jag skrev i inledningen av denna recension att det rörde sig om en vetenskaplig studie, något som Holmberg själv delvis tar avstånd ifrån genom att poängtera att han här varit fri från vetenskapliga krav på metodredovisning, genomgång av tidigare forskning, källhänvisningar och så vidare. Dessa aspekter är emellertid bara tillräckliga kriterier för vetenskaplighet, knappast

Ingmar Bergman, Bibi Andersson och Victor Sjöström under en paus i inspelningarna av *Smultronstället* (1957).

FOTO: PEHR HASSELROT/TT

nödvändiga. Vetenskapligheten handlar i *Författaren Ingmar Bergman* istället om själva grundligheten i analyserna, ett för det förre epitetet nödvändigt kriterium. Och grundlig är just vad Holmberg är i denna bitvis briljanta studie, genomsyrad som den är av exakt klingande formuleringar, djupsinniga iakttagelser och avslöjanden av oväntade förbindelser.

Holmberg är precis som sitt studie-
objekt en skönskrivare, en belle-
trist som vänder och vrider på orden i sökandet efter gömda betydelselager. Kanske blir det ibland lite väl många fina uttryck, som exempelvis i de upprepade användningarna av fonetiska fackuttryck för att understödja den språkliga analysen. I min läsning av boken har jag förgäves sökt efter något att käbbla med, att någonstans kunna anlägga en annan synvinkel än den som presenteras, men det enda jag funnit är ett ynka litet faktafel att klaga på. Det är förvisso sant att Bergman utsattes för allehanda trakasserier från myndigheternas sida i samband med den nämnda skatteaffären, men så långt som till häktning, vilket Holmberg påstår (sid 53), gick det inte. Man skulle också kunna ifrågasätta konstaterandet att Olof Lagercrantz "på det hela taget avskydde Ingmar Bergman både som författare och regissör" (sid 64). Lagercrantz skulle som chefredaktör för *Dagens Nyheter* på ett kraftfullt sätt försvara Bergmans konstnärliga geni i samband med debatten om *Tystnaden*. Det skulle behövas en ordentlig studie av förhållandet mellan Bergman och hans förmente nemesis Lagercrantz

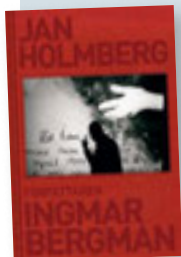

**ARBETSBOKEN
1955–1974**
INGMAR
BERGMAN
Norstedts

**ARTIKLAR,
ESSÄER,
FÖREDRAG**
INGMAR
BERGMAN
Norstedts

**FÖRFATTAREN
INGMAR
BERGMAN**
JAN HOLMBERG
Norstedts

för att reda ut begreppen, bortom den famösa recensionen av *Sommarnattens leende*: ”En finnisng ynglings dåliga fantasi...”

Holmbergs grundläggande tes är att Bergman var en stor författare, det vill säga en konstnär som skapade litteratur i sin egen rätt. Och vem skulle ifrågasätta det (mer än Bergman själv, som avsvor sig författarrollen)? Bergman var ju, som Holmberg så övertygande visar, verksam i många olika litterära genrer: allt från dagboksförfattande, essäistik, dramatik, memoar, roman och filmmanuskript; de senare betraktas här som litterära verk i och av sig själva, oavsett att de filmatiserats.

Holmberg studerar exempelvis Bergmans *Vargtimmen* i detalj, en berättelse som i denna studie framstår som ännu mer intressant som litteratur än som film – som film är den onekligen just lite intressant, snarare än något av Bergmans storverk. Mycket fokus ligger på de senare verken, där Holmberg ofrånkomligen tar spjörn mot den amerikansk-palestinske litteraturforskaren Edward W Saida sista bok, *On Late Style*. Alltså dissekteras Bergmans självbiografiska trilogi om föräldrarna från 1980- och 90-talet – *Den goda viljan*, *Söndagsbarn* och *Enskilda samtal* – vilka av Holmberg kategoriseras som romaner, trots att andra filmskapare också gjorde uppmärksammade filmer av dem.

De litterära analyserna varvas boken igenom med biografiska och litteratursociologiska utvecklingar. Bland annat får man ett gott grepp om Bergmans egen publiceringshistoria, hans inte alltid helt uppriktiga kontakter med bokförlag (såväl svenska som utländska) och hans ofta egensinniga samspel med det svenska språket – det senare uppenbart i minsta detalj av Holmberg.

Naturligtvis tar Holmberg också upp jagfixeringen hos Bergman, det faktum att hans författarskap var så ändlöst självbiografiskt att man precis som Frans G Bengtsson gjorde med Lord Byron kan påpeka att han hade ”endast ett ämne – sig själv – men detta ämne var outtömligt”. Holmbergs arbete är emellertid prickfritt och det är ingen tvekan om att han författat en strålande bok om Bergman, något som passar både för specialisten och för den bara allmänt intresserade. Till sist: heder åt bokförlaget Norstedts för publiceringen av dessa viktiga verk! ✨

Erik Hedling

Lars Gyllensten:
inte helt bortglömd.

FOTO: BJÖRN KARLIN/TT

Renässans för Gyllensten?

LITTERATUR

Lars Gyllensten (1921–2006) var redan under sin livstid en uppburaren författare. Rikt belönad, ledamot och ständigt sekreterare i Svenska Akademien. Under det begynnande 60-talet var han en av de radikala, vars nytolkning av de tio budorden är central för Lena Nyman i Vilgot Sjömans *Nyffiken gul*. Hans vantro, eller snarare provisoriska tro, hans öppenhet, frihetspatos och humanism var banbrytande, och han var central i sin samtid – ända till 1968 då han plötsligt blev dömd som alltför elitistisk och borgerlig, inte tillräckligt trosvis, ironiskt nog, fast det gällde *Revolutionen* och inte *Gud* då.

Efter strömkantringens år kom han aldrig riktigt igen, i allmänhetens ögon, och idag tillhör han knappast de mest lästa av våra svenska 1900-talsförfattare. Men han skrev vidare, trogen sina ämnen, intressen och ideal in i det sista.

Thure Stenström anser i sin nyligen utgivna *Den glömde Gyllensten* (Norma Bokförlag, 2018) att det är dags för en renässans för Gyllensten och hans författarskap. Det är svårt att inte instämma. I sin bok skildrar Stenström en pliktrogen, djupt beläst, läkare och författare, som på

något sätt hade forskarens kritiskt öppna sinnelag i allt han företog sig.

Gyllensten var i hela sitt författarskap upptagen av döden, vad den innebär, hur den tar plats redan i våra liv – och inte minst i vår litteratur. Stenström skriver med djup kunskap om såväl dödens plats som Guds icke-plats, i detta författarskap som nästan uteslutande kretsade kring de största och svåraste av livsfrågorna, med en både filosofisk och litterär, konstnärlig medvetenhet som gör att det alltid kommer att leva vidare, liksom exempelvis Gösta Oswalds få romaner eller Eyvind Johnssons sena verk.

Det är glädjande att en bok som denna kan komma ut och jag hoppas den bidrar till mer Gyllenstenläsning. Någon riktig renässans blir det nog aldrig för Gyllensten – för det är vår offentlighet och hela den litterära scenen alltför förändrad. Däremot tillhör han säkert dem, liksom Oswald och Johnson, som i kraft av sin litterära halt alltid finner nya läsare, i en rännil som fortsätter att porla vidare långt efter att andra sinat. ✨

Torbjörn Elensky

**DEN GLÖMDE
GYLLENSTEN**
THURE STENSTRÖM
Norma Bokförlag

Färdigmaten – inte så dum som du tror, argumenterar författaren Andreas Håkansson.

FOTO: ANNIKA AFKLERCKER/TT

Det fina med färdigmaten

LIVSMEDEL

Billig smörgåsskinka, falukorv och pulvermos är bra mat för den som vill vara en värdig och på många sätt överlägsen arvtogare till gamla tiders husmor som försökte ta allt tillvara. Skinkan tillverkas i vad som ser ut som en tvättmaskinstrumma där köttslam-sor i en saltlösning frigör proteiner som klistrar ihop köttmassan i ett stycke. Pulvermoset och den stärkelsefyllda falukorven görs istället av potatisar ur andra sorteringen – vips har rester blivit mat!

Andreas Håkanssons *Det ängsliga matsamhället. Det fina med färdigmaten* (Fri Tanke Förlag, 2018) är full av detaljerade berättelser om hur industrin gör god och billig mat genom att ta tillvara och spara resurser. Istället för att försöka dölja de tekniska processer som skiljer industrimaten från den traditionella och romantiska bild vi ofta har av hur mat blir till, så gläntar han på dörren till en värld av spännande maskiner.

Den billiga och arbetsbesparande industrimaten har också betytt mycket för yrkesarbetare och kvinnor, och gör kulinarisk variation möjlig också för den som inte rest jorden runt. Håkanssons försvar för mat som anses ful och simpel är välkommet. Mat får som bekant mening också av berättelserna kring den, och de har saknats kring modern mat.

Detta försvar är bara en av bokens dygder. Lika imponerande är Håkanssons behandling av meningsmotståndare. Han bemöter förvisso felaktigheter och

myter i sak, men försöker på allvar förstå invändningar. Ja, mer än förstå dem, ibland formulerar han motståndarnas poänger bättre än de själva gör. Anta att du var bjuden på middag och värden serverade en fullgod måltid av industrimat som krävt en rudimentär egen insats. Saknas inte då en ingrediens i form av den kärlek och omtanke som visas genom den egna arbetsinsatsen, viljan att göra något för sina vänner? Frågan har inget självklart svar, men den visar varför industrimaten, sina förtjänster till trots, fortsatt kommer att ha sina belackare.

Håkansson myntar också den vackra termen traditionsoptimist för dem som önskar att mat förvisso ska utvecklas, men organiskt och utan att tappa sin koppling till historien. Här menar han att industrin ibland är oärlig i sina försök att sälja maskintillverkad mat som "gammaldags" eller "enligt traditionellt recept".

Boken är i sig en illustration av problemet den beskriver: en synnerligen nyttig och läsvärd produkt, som dock är anmärkningsvärt illa korrläst (lite roligt när industrimatskritikern Marion Nestle påstås inneha "tre professorer"). Med lite mer kärlek och omtanke bakom produktionen hade den varit ännu lättare att tycka om. ✨

Mattias Svensson

**DET ÄNGSLIGA
MATSAMHÄLLET
DET FINA MED
FÄRDIGMATEN**
ANDREAS HÅKANSSON
Fri Tanke Förlag

Susanne Wigorts Yngvesson granskar det allseende övervakningssamhället.

FOTO: TIMBRO

Det allseende samhället

ETIK

Etikern Susanne Wigorts Yngvesson skriver i förordet till sin nya bok att den egentligen aldrig kommer att bli färdig, utan att den är en kommentar i ett flöde av nya kunskaper och erfarenheter. *Övervakad. Människor, maskiner & Gud* (Timbro förlag, 2018) innehåller författarens personliga reflektioner samt en rad associationer till konst och litteratur i sällskap med filosofiska och teologiska samtalspartner som bland andra Jeremy Bentham, Michel Foucault, Judith Butler, Slavoj Žižek och Augustinus. I samtidens akademiska diskurs inom humaniora har fortsatt och som regel, marxistiskt influerade tänkare ett stort inflytande, dock utan att deras politiska implikationer tydliggörs.

Riskerna med en övervakning vars tekniska utveckling rusar fram är ett angeläget tema att ta sig an. Kan mina fotografier, anteckningar och digitala sökningar användas mot mig som bevis i framtiden? Wigorts Yngvesson

för viktiga resonemang om den naivitet som präglar våra förhållningssätt till informationsspridande och vad som skulle hända om enbart en liten politisk vridning mot det mer auktoritära ägde rum. Hur kommersiella digitala jättar redan använder uppgifter om oss (information vi frivilligt sprider) har nyligen Facebook och Cambridge Analytica visat prov på.

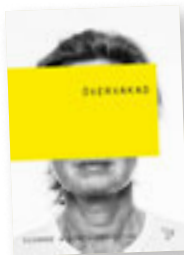
Wigorts Yngvesson grundfråga om hur det är att leva i övervakningssamhället är högaktuell och evig. Det sistnämnda lyfts fram genom referenser till bibeltexter och den judisk-kristna tankevärlden. Den uppenbarade och fördolde guden i kristen teologi ger upphov till en fördjupande reflektion om seende, makt och övervakning. Gud den allseende kan förknippas med en skala från rädsla till upplevelsen av att vara omsluten av en nådig Gud. Störst behållning har jag av de personliga reflektionerna, där Wigorts Yngvesson lyfter in dessa existentiella och andliga dimensioner.

Författaren har ett huvudärende: kriget mot terrorismen och toleransen för mer övervakning. Det hade varit önskvärt med en djupare analys på den punkten, istället för den politiska retoriken om västs misstänksamhet mot muslimer och svarta. Muslimer i världen är hårt drabbade av terrorism och mer säkerhet är givetvis efterfrågad även av dem. Och: som vit blir man lika rigoröst kontrollerad (av svarta säkerhetsanställda) som andra på exempelvis Nairobis flygplats. Den berättigade rädslan för terror har ingen hudfärg eller nationsgräns.

Övervakad är en bok som inte riktigt bestämt sig för vad den ska vara. Men de olika avsnitten ger bidrag till reflektionerna i och om en tid vi inte kan lyfta oss ur, utan måste förhålla oss till.

Illustrationerna, med konstverk och författarens egna fotografier, understryker på ett korsbefruktande vis bokens tema. ✨

Annika Borg

**ÖVERVAKAD
MÄNNISKOR,
MASKINER & GUD**
SUSANNE WIGORTS
YNGVESSON
Timbro förlag

Fortuné Dufaus (1770–1821) målning av Gustav Vasas tal till bönderna i Dalarna.

Från aristokratvälde till arvkungadöme

HISTORIA

Sveriges väg till reformationen och Vasaättens maktövertagande under 1500-talet handlar i mångt och mycket om statens framväxt. Det är en historia om hur den senmedeltida aristokratins (Stures) makt bröts när arvkungadömet (Vasa) konsoliderades under 1500-talet. Från att ha varit topp-

styrt av ett fåtal adelssläkter utvecklades samhället och en ny era där den politiska ordningen dominerades av att kungen tog vid. Om denna tid av statsbildning samt om krigets och militärens roll i omvandlingen har historikern Martin Neuding Skoog skrivit i den initierade och viktiga avhandlingen *I rikets tjänst. Krig, stat och samhälle i Sverige 1450–1550* (Bokförlaget Augusti, 2018).

För första gången ges en samlad bild av hur de militära institutionerna växte

>>

fram, fungerade och förändrades 1450–1550. Under den här tiden utgjorde samhällets militära resurser av frälsemän (det vi kallar adel), biskopar, borgare i form av expeditionskårer från städerna och bondeuppbåd. Till detta militära kapital kan även läggas regenternas krigarföljen samt alla värvade fotfolksförband. Någon stående armé fanns inte.

Neuding Skoog ändrar på flera sätt den tidigare bilden av de militära resursernas fördelning och funktion. För senmedeltidens vidkommande tonar han ned frälsemännens militära betydelse genom att istället lyfta fram biskoparna som ”militära nyckelpersoner” i ett Sverige i ständiga småkrig. Biskoparna var huvudmän för egna självständiga enheter. Biskopsborgarna var som militära garnisoner och biskoparna lade ofta kräklan undan för svärdet.

Biskoparnas starka militära förmåga förklarar också varför Gustav Vasa gick så hårt åt mot just biskoparna på reformationens riksdagen i Västerås 1527, genom att beröva dem rätten till sina militära följn.

Neuding Skoogs avhandling har många förtjänster: välskriven, kunnig och nydanande i sina slutsatser rörande en central period i Sveriges historia. Den har dock smärre brister. En sådan är omfånget – över 500 sidor militär organisation blir mycket även för en van akademisk läsare. Han hade kunnat skära ned i forskningsgenomgångarna som dessutom har en tendens att upprepa vad som redan är sagt. En annan är frånvaron av teoretiska slutsatser. Neuding Skoog har ju gett oss en sådan god empirisk grund, varför inte också använda den till att dra slutsatser rörande de tidigmoderna staternas framväxt? Men allt detta

är bara randanmärkingar. *I rikets tjänst* kommer att vara ett viktigt standardverk för lång tid framöver. Rekommenderas! ✨

Bo Eriksson

**I RIKETS TJÄNST
KRIG, STAT OCH
SAMHÄLLE I SVERIGE
1450–1550**

MARTIN NEUDING SKOOG
Bokförlaget Augusti

Gunnar Artéus skänker nytt liv åt Anna Maria Lenngren (1754–1817).

FOTO: TT

Lenngrens dolda liv

LITTERATUR

Vad innebär det att skriva en biografi över en människa? Finns det vissa frågor man alltid måste ställa eller betingar biografins objekt infallsvinklarna och ämnena? Funderingar som dessa blir centrala när Gunnar Artéus, professor emeritus i historia, nu kommer med biografen *Anna Maria Lenngren. Ett kvinnoliv* (Carlsson Bokförlag, 2018). Information och kunskap om Lenngrens (1754–1817) liv är mycket sparsamma; med dagens mått summariska. Många känner till hennes dikt *Några ord till min kära dotter ifall jag hade någon* samt att Lenngren, utöver dikterna, översatte och belönades av Gustav III, men vem var hon?

Anna Maria Lenngren föddes i Uppsala och utbildades i hemmet av sin far. Han var akademiker och hon lärde sig latin. Barndomen beskrivs som fattig och rörig, men lycklig och uppväxten

präglades av såväl lärdom som social nyfikenhet. Lenngren fick inga egna barn, men uppfostrade under en period en brorsdotter som efter några år blev psykiskt sjuk. Äktenskapet med Carl Peter Lenngren genererade intellektuell gemenskap och hemmet öppnades för dåtidens kulturpersonligheter. När Svenska Akademien suspenderades 1795 fortsatte många ledamöter att träffas i det Lenngrenska hemmet och kort därefter inträffar det som i samma tilldragelse blir hennes genombrott och tystnad som poet: *Ode till fru Lenngren* läses upp 1797 i Svenska Akademien av Gustaf Fredrik Gyllenborg och signalerar därmed offentligt den status Lenngren hade kommit att få. I samma stund sudas hennes anonymitet ut och kort därpå dör hennes far. Hon skriver nästan ingenting därefter.

Varför det förhåller sig så är det ingen som riktigt vet. I diskussionen kring av vilken anledning Lenngren skriver synbart lite efter 1798 visar Artéus varför hans prövande sätt att nalkas personen

och poeten Lenngren är så lyckat. Det som inte kan fastslås ska inte läsas in i tentativa förklaringsmodeller. Verkligheten utgör i sig en gåtfull materia som komplexa tolkningar i bästa fall endast lyckas tangera.

Boken innehåller vackra illustrationer av vännerna, äktenskapet, det svenska samhällets dåtida schatteringar och författarskapet. Det är bitvis flyktigt. Språket bär det putsade samtalets kännetecken och hela arbetet har något exklusivt opretentiöst över sig. Artéus etablerar från första början en alldeles särskild ton i sin bok, jag skulle vilja kalla den objektivt empatisk, när han låter Lenngren framträda i en elegant växelverkan med olika kontexter. Han konstaterar med regelbundenhet att vi vet lite om Lenngrens privata tankar, mycket i hennes liv är ovisst, något som attribueras tiden men också hennes personlighet: hon bar på något gåtfullt, beslöjat. Lenngrens vassa penna och integritet, som framträder i de satiriska dikterna inte minst, fångslar både Artéus och den läsare som kommer i kontakt med hennes poesi idag. Vem Anna Maria Lenngren var får sålunda inte ett sammanfattande "samtidssvar" – hon var såhär men inte sådär – utan jag uppfattar att Artéus vill teckna ett porträtt av en kvinna där just inramningen fördjupar vår förståelse av, men aldrig kan förklara, vem hon var.

I inledningen till sin skrift redogör Artéus för att han kommer att kalla Anna Maria Lenngren vid förnamn. Detta skapar först en skepsis hos mig, hållningen tycks för intim, men det blir verkningsfullt just eftersom så mycket är dunkelt och Lenngren är svårfångad. Att flera av hennes dikter återges frikostigt för att illustrera eller betona någon av Artéus iakttagelser uppfattar jag till en början som en föresats som liksom blir hängande lite i luften – varför går han inte in mer aktivt i dikterna och tolkar dem, tänker jag, är det en skillnad kanske mellan historikern och litteraturvetaren som gör sig påmind? Även här övertygas jag dock av hans arbetssätt, där Lenngren framträder genom skilda aspekter.

Det passar bokens format och tilltal att tidigare forskning inte har en framskjuten position. Trots detta undrar jag om inte Artéus egna reflektioner och benämningar på forskande kollegers olika positioner hade inneburit en större tydlighet. På lite drygt tio sidor (sid 95–106) återges den oenighet som finns mellan litteraturhistoriker rörande Lenngrens kvinnosyn. Texten består nästan uteslutande av citat, från Karl Warburg till Henrik Schück och Agneta Pleijel

samt flera viktiga namn däremellan. Jag sympatiserar med hållningen att direkta citat är den mest trovärdiga formen för att återge en ståndpunkt. I en måttlig inramning behövs dock en tydligare och mer handfast författarröst som kan ge mig som läser en vägledande sammanfattning, eftersom bladen annars fylls med så olika stämmor. Då Lenngren citeras frikostigt boken igenom kan jag också tänka att om en väsentlig del av de blott 124 sidor som boken utgör förfogas av andra åsiktsyttringar än Artéus egna behöver han kliva fram och visa sig. Det kan man göra på olika sätt och min önskan hade varit att just hans röst blev mer distinkt. Uttryck som "vi bör" och "jag tror" gör framställningen behaglig och texten ödmjuk, men Artéus behöver inte vara blygsam. Den bild av Lenngren som mejslas fram är angenämt befriad från teoretisk färgning och då är konklusioner som står självständigt särskilt välkomna. Trots att jag uppskattar att Artéus varken är kolerisk eller definitiv så menar jag att exempelvis uttrycket "betydande osäkerheter" som skjuts in emellanåt i tolkningarna kan få determinera attityden men inte slutsatserna.

Boken är rakt skriven, rakt berättad. Emellanåt hade jag önskat en strängare språkgranskning, en större variation. Jag exemplifierar med när Artéus vill klargöra varför Lenngren efter 1779 nästan undantagslöst publicerar sig anonymt:

"Därtill finns det ytterligare en möjlig förklaring, en som inte strider mot mitt försök till förklaring utan kompletterar det och kanske även bör tillmätas

Praktupplagan av Anna Maria Lenngrens verk utgavs 1884, med illustrationer av Carl Larsson och levnadsteckning av Karl Warburg.

större vikt. Agneta Pleijel förklarar anonymiteten så: 'hon har skrivit fräckt, rätt fram, äreröricht och grovkornigt. Det kunde hon inte göra som kvinna. Anonymiteten i Stockholms-Posten [...] var en nödvändig förutsättning för denna diktarfrihet.' Jag menar således att min förklaring är förenlig med Pleijels mycket plausibla förklaring, och att de tillsammans konstituerar hela förklaringen till den valda anonymiteten."

Det är gott att han lämnar den tradera förklaringen åt sidan och istället riktar ljuset mot en av sina teser, nämligen att Lenngren var överkänslig för kritik. Hans intressanta ståndpunkt hade dock kunnat uttryckas mindre omständligt.

Avslutningskapitlet, kallat *Människan*, vill trots avsaknaden av källmaterial framlägga en helhetsbild av Lenngrens personlighet och här trycker Artéus på godheten och hennes "ljusa förstånd". Relationen mellan intelligens och självkänsla, och sökandet efter glädje nämns, men även hur Lenngren ofta bar en mask som ett slags pansar i det offentliga. Även om det är ont om material att tillgå (inga dagböcker, få brev finns bevarade) så blir hans lite gestaltande metod, där litteraturen vävs in i de olika kapitlen, rimlig och understödjande där källorna saknas. Att Lenngren hade svårt att hantera sin publika persona och de till synes höga kraven på sig själv förmedlas och förstärks omdömesgillt i boken. Det finns ett fint avstånd till Lenngren, som aldrig blir distanserat utan snarare kongenialt – Artéus visar hela tiden prov på en lojalitet med biografins huvudperson.

Att läsa dikter av och om en författare som så synbart häcklade och drev med dåtidens axiom samt att hitta parallellerna till dagens sociala kotterier, är både uppfriskande och tankvärt. Boken är tillförlitlig och fri från spekulationer utan att för den skull bli allt för riskfri eller intetsägande. Det är en lärd personlig introduktion, från en engagerad forskare som har skrivit en bok med förnuft och känsla. ✨

Anna Victoria Hallberg

ANNA MARIA LENNGREN
ETT KVINNOLIV
GUNNAR ARTÉUS
Carlsson Bokförlag

Örjan Berner var en av få svenskar som fick bevittna Mao Zedongs revolutionära Kina.

FOTO: ALAMY

Kulturrevolutionen i backspegeln

KINA

Det har gått ett halvsekel sedan kulturrevolutionen svepte fram över Kina. Trots namnet var den ingen revolution i ordets vanliga bemärkelse. Ungdomarna som skanderade slagord var ingen olaglig opposition som störtade ett gammalt etablissemang. Tvärtom var det en politisk kampanj som drevs från maktens innersta centrum. Efter Maos död och arresteringen av de fyra gäng 1976 inleddes en kortvarig uppgörelse med kulturrevolutionen. Denna självprövning avstannade dock snart när ekonomisk tillväxt sattes främst på den kinesiska agendan. Idag nämns omvälvningen knappt i landets läroböcker – anmärkningsvärt med tanke på Kinas kritik mot Japan för historielöshet.

Kulturrevolutionen är inte bara ett kapitel i Kinas moderna historia: Mao hyllades av kinesiska röda garden, men också av Beatles, radikala europeiska journalister och svenska elevråd. Till dessa beundrare hörde inte Örjan Berner, en av de få svenskar som var på plats i Kina. 1968 var han ung ambassadanställd i Peking.

Den historia han berättar i boken *I revolutionens Peking. Intriger, drömmar, stormaktsspel* (Carlssons Bokförlag,

2018) är inte ny – den har redan skildrats av hans chef, ambassadör Lennart Petri, i dennes memoarer. Men här ägnas Kinavistelsen en hel bok. Det är välkänt att Sveriges roll var perifer. Landet var visserligen den första västnation som erkände Folkrepubliken, men det gav inte många pluspoäng i den konkreta situationen. Svenskarna fick nöja sig med att notera och observera. Med makthavarna i Peking hade de ingen nära kontakt – Mao fick i regel iaktas med kikare. Ambassadens arbete bestod mest av enstaka handelsärenden och någon turism till Kina existerade inte.

Berners bok gör sitt bästa för att ge läsaren en historisk bakgrund till kulturrevolutionens Kina. Ändå framhåller den inte tillräckligt tydligt själva utgångspunkten för landets senare utveckling: opiumkrigets trauma och de ojämlika fördragen. Detta skulle framtvinga en självprövning som ledde till kritik mot konfucianismen och beundran för oprövade radikala politiska filosofier från väst.

Författaren använder gärna det slitna begreppet ”främmande djävlar”, en term som på 1800-talet utgavs för att

vara kinesernas gängse beteckning på västerlänningar. Samtidigt understryker han helt riktigt att kulturrevolutionen inte primärt handlade om främlingsfientlighet. Den var snarare en strid mot inrikespolitiska fiender. Som mest läsvärd är boken när den visar på maoismens ursinniga ideologiska intolerans.

Boken har sin tyngdpunkt på kinesisk utrikespolitik och stormaktsdiplomati i skuggan av kulturrevolutionen och Vietnamkriget. Det är förstärkt men också synd, eftersom en hel del av det som berättas kan läsas i tillgängliga nutidshistorier, låt vara utan svensk synvinkel. Berner redogör för egna erfarenheter i det stora landet i öster, men för läsaren hade det varit spännande att få del av ännu fler personliga minnen. Och sådana torde förstahandskällan Berner ha i rikt mått. ✨

Ingemar Ottosson

**I REVOLUTIONENS PEKING
INTRIGER, DRÖMMAR,
STORMAKTSSPEL
ÖRJAN BERNER
Carlssons Bokförlag**

Rolf Ekéus, före detta chef för FN:s vapeninspektörer, diplomat och ambassadör.

FOTO: ROGER TURESSON/TT

Den svenska jakten på Saddams vapen

DIPLOMATI

Det hör inte till vanligheterna att man vill ha mindre information i en fackbok. Jag kan faktiskt inte påminna mig något annat tillfälle då jag helhjärtat uppskattat det jag läser, och samtidigt velat ta fram rödpennan och stryka ner lite här och var, men låt mig återkomma till det.

Rolf Ekéus är den svenske toppdiplomaten som 1991 fick ett av den internationella diplomatins mest prestigefyllda – och svåraste – uppdrag. Han skulle leda FN:s särskilda kommission med ansvar för Iraks nedrustning, UNSCOM. Det var en unik skapelse som skulle lyda direkt under FN:s säkerhetsråd och inte under generalsekreteraren som brukligt. Ekéus flyttade från Wien till Manhattan och byggde upp sin organisation från noll. Han fick göra allt själv: från att ständigt ragga finansiering och bygga upp ett team av vapeninspektörer, till att hitta rätt vägar i FN-byråkratin för att få fram fungerande lokaler.

Titeln *Mellan två krig. Saddams fall och*

IS födelse (Albert Bonniers Förlag, 2018) syftar givetvis på de två Irakkrigen. "Ett nödvändigt och ett onödigt", som Rolf Ekéus skriver redan i inledningen. Efter att Kuwait befriats från Iraks ockupation i vad som blev ett snabbt krig med USA i spetsen, så beslutade Säkerhetsrådet att Iraks innehav av massförstörelsevapen skulle förstöras. UNSCOM, med hjälp av ett team från det internationella atomenergiorganet IAEA, letade efter allt från kärnvapen till missiler, kemiska och biologiska vapen.

Här börjar en katt och råttalek mellan Saddam Hussein och Rolf Ekéus som ska vara under större delen av 1990-talet. Ekéus lämnade UNSCOM 1997 för att bli Sveriges ambassadör i Washington, vilket inte betydde att jakten på Iraks vapen upphörde.

Det är bitvis väldigt spännande. Som när vapeninspektörerna stoppas av beväpnad irakisk militär vid ingången till en anläggning som de ska granska. Samtidigt ser de hur ett 60-tal fordon i hög fart lämnar området. Ekéus

själv befinner sig just då i New York, men kan via satellittelefon följa utvecklingen mitt i natten. Inspektörerna tar upp jakten på kolonnen och fotograferar lastbilarna, varpå de irakiska soldaterna böjar skjuta med handeldvapen i riktning mot UNSCOM:s experter. Rolf Ekéus redovisar sedan samtliga telefonsamtal han förde under natten, vilka FN-ambassadörer han ringde och vid vilket klockslag.

Vid ett annat tillfälle besöker inspektörerna en lagerlokal i Bagdad. De hittar "kärnvapenrelaterade dokument" och väcker Ekéus klockan 03.00 på natten amerikansk tid. När inspektörerna försöker forsla bort dokumenten omringas anläggningen av irakisk militär. UNSCOM hindras lämna parkeringsplatsen och är instängda på området i flera dagar. Kolleger kastar mat över stängslet till parkeringen så att inspektörerna ska få något att äta. Upptäckten ger Ekéus bevis på att Irak faktiskt hade ett kärnvapenprogram, vilket de tidigare förnekade.

Det är alltså spännande läsning. Samtidigt kanske vi inte måste få vad som känns som samtliga rubriker i världens tidningar redovisade. Detaljerna tynger berättelsen. Jag förstår att informationen är viktig för forskare och andra med specialintresse av inspektionerna, men hade Ekéus bok haft lite mindre av doktorsavhandling över sig, hade den varit lättare för en bredare publik att ta till sig – för det här är en bok som många samhällsintrasserade borde läsa.

Det är också spännande att höra om alla Rolf Ekéus träffar. Det är lunch med USA:s utrikesminister Madeleine Albright ena dagen, förtroliga samtal med Jordaniens kung Hussein den nästa och ständiga besök i Vita huset. Men trots allt namndroppande så upplevs det ändå inte som skrytsamt. Det här var den verklighet Ekéus levde i och han drar sig inte för att skildra dem han träffar kritiskt, vilket gör att boken känns både ärlig och personlig.

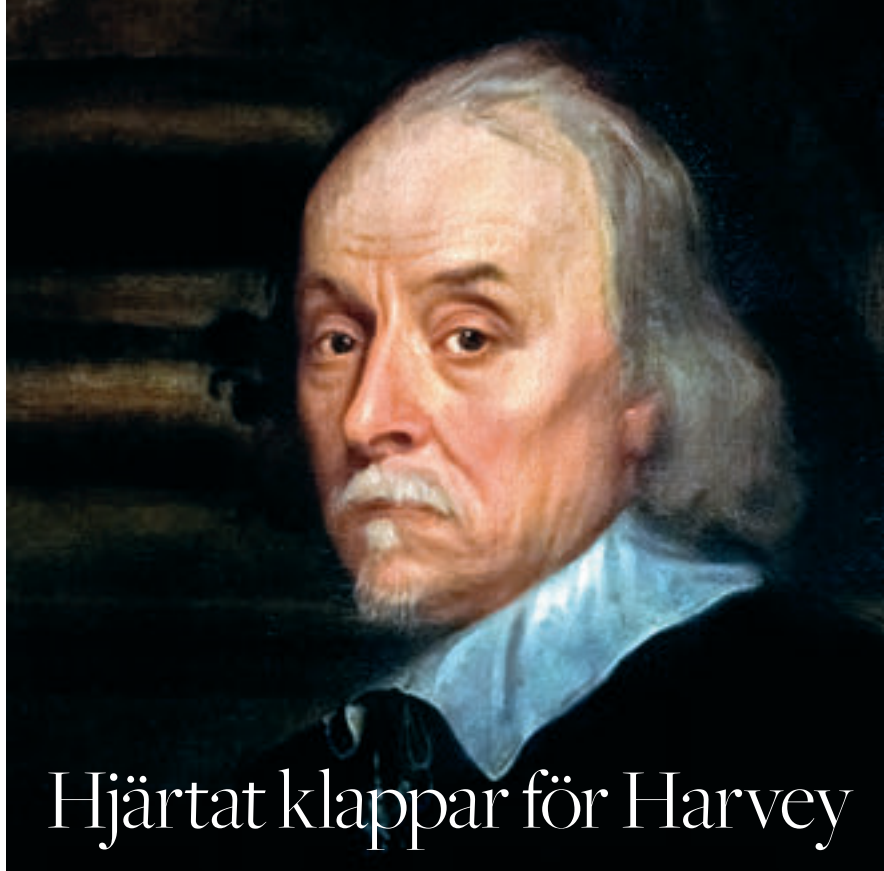
Pikant nog kan Ekéus inte hålla sig från att ge Hans Blix några nålstick, IAEA:s generaldirektör. De båda herrarna hade ett nära samarbete, men verkar inte alltid ha dragit jämt. Mer avslöjar jag inte, det får ni läsa om själva. ✨

Therese Larsson Hultin

**MELLAN TVÅ KRIG
SADDAMS FALL
OCH IS FÖDELSE**
ROLF EKÉUS

Albert Bonniers Förlag

Hjärtat klappar för Harvey

MEDICIN

Att hjärtat är en pump som driver blodet runt i kroppen är självklart för varje modern västerlänning. Betydligt färre är medvetna om att dessa kunskaper bara har knappt 400 år på nacken. Dessförinnan hade den antike läkaren Galenos teorier dominerat medicinen och han uppfattade artärer och vener – pulsådror och blodådror – som fullständigt olika organsystem. Men år 1628 publicerades en bara 72 sidor lång skrift, vars betydelse för den biologiska vetenskapen kan jämföras med Darwins *Om arternas uppkomst* samt Watsons och Cricks *Molecular Structure of the Nucleic Acids* som beskrev det biologiska arvets kemiska grund. Den lilla boken hade titeln *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus* – ”Anatomisk undersökning av hjärtats och blodets rörelse hos djuren” och var den första korrekta beskrivningen av blodomloppet. Hjärtat – känsloernas säte – kunde bäst förstås som en hydraul-

lisk pump. Författare var William Harvey, utbildad i Cambridge och Padua och kunglig livläkare.

Harveys latinska text överfördes senare till engelska och nu har den vetenskapshistoriskt intresserade hjärtspecialisten Kenneth Pehrsson för första gången översatt Harveys text från engelska till svenska i boken *William Harvey. En medicinsk revolutionär* (Fri Tanke Förlag, 2018). Det är en vacker och välskriven liten bok, översiktligt disponerad och försedd med välvalda illustrationer. En första del presenterar Harveys livslopp och sätter in hans text i ett vetenskapshistoriskt sammanhang, något som är en förutsättning för att man överhuvudtaget ska kunna förstå bokens andra avsnitt, som består av Harveys text. Ett tredje avsnitt tar upp reaktionen på Harvey.

Att översätta en 400-årig vetenskaplig text är inte bara en fråga om att överföra ord från ett språk till ett annat, det handlar också om att översätta från en vetenskaplig kontext – ett paradigm om man så vill – till en helt annan. Begrepp som kan tyckas oss självklara är det inte längre när de överflyttas från de antikt inspirerade teorier som dominerade läkekonsten i början av 1600-talet till vår tids naturvetenskapliga syn på kroppen. Pehrsson har lyckats tämligen väl med denna grannliga uppgift, men visst får man ibland tänka efter ordentligt för att förstå hur Harvey resonerade. Det är bara bra.

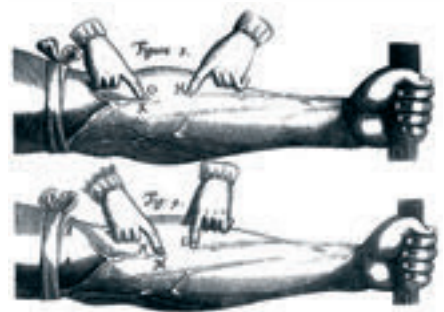
Innan Harvey publicerade sin bok hade han skaffat sig goda argument för sin sak.

William Harvey (1578–1657).

FOTO: ALAMY

Han var pionjär när det gällde att använda sig av experiment och hade bundit av kärl, skurit upp ådror och studerat förhållandet mellan hjärtats kontraktioner och pulsen. Inspiratör var hans lärare i Padua, Fabricius de Aquapendente, som hade beskrivit klaffarna i venerna men aldrig förstått deras funktion. Den enda illustrationen i Harveys skrift är hämtad från Fabricius och föreställer just dessa klaffar.

Harveys avhandling kan läsas som en vetenskapshistorisk moralitet och jag skulle önska att många forskare tog del av den. Hur kunde det komma sig att Galenos tankar kunde dominera medicinen i 1500 år? Till och med sedan 1500-talets banbrytande anatomer hade visat att hans uppfattning av hjärtats anatomi var grovt felaktig behöll han sin auktoritet; lungkretsloppet beskrevs vid mitten av 1500-talet, men det dröjde ytterligare 75 år innan någon äntligen insåg att blodet också cirkulerade i kroppen. Bättre exempel på paradigmatets makt över tanken är svåra att finna och paradoxalt nog bugar sig Harvey själv djupt för Galenos. Det är nog inte bara konvention.

William Harvey revolutionerade vår syn på blodets kretslopp.

FOTO: ALAMY

Inte heller fick Harveys insikter någon omedelbar effekt på den kliniska praktiken. Man fortsatte att åderlåta och ordnara kräkmiddel ungefär som tidigare. Det främsta resultatet av Harveys bok blev i stället att man började uppfatta kroppen mer mekaniskt; René Descartes var en förespråkare för ett sådant synsätt. I Sverige introducerades Harvey av Olof Rudbeck den äldre som år 1652 disputerade på en avhandling om Harveys beskrivning av blodomloppet och med tiden blev en stridbar företrädare för den cartesianska filosofin i Uppsala. Så tag och läs! Harveys och Pehrssons bok är både lärorik och tankeväckande. ✨

Nils Uddenberg

**WILLIAM HARVEY
EN MEDICINSK
REVOLUTIONÄR
KENNETH PEHRSSON
Fri Tanke Förlag**

Alicia Vikander upplever finanskraschernas konsekvenser i filmen *Tulpanfeber* (2017).

FOTO: TT

Med finanskraschen som följeslagare

EKONOMI

I Oscar Wildes pjäs *The importance of being Earnest* uppmanar Miss Prism sin adept att sätta sig in i nationalekonomins grunder men hoppa över kapitlet om rupiens fall – det är lite för sensationellt för unga sinnen. Den som har en mindre viktorsyn på tillvaron kommer däremot att ha stor glädje av Lars Magnussons *Finanskrascher. Från kapitalismens födelse till Lehman Brothers* (Natur & Kultur, 2018).

Finanskrascher har alltid skrämt därför att följderna kan bli förfärliga för hela mänskligheten, likt 1929 års kris som banade väg för Adolf Hitlers maktövertagande och därmed för andra världskriget. De har också fascinerat för det färgstarka persongalleri som kännetecknat dem, samt de många "from-rags-to-riches and back"-historierna.

Finanskrascher har allt: mänskliga passioner, ofta med fatal utgång, ränker och skurkstreck, giriga spekulanter och korrupta politiker. Inte att undra på att författare från Shakespeare, Defoe, Balzac, Zola och Mann till Thomas Wolfe fördjupat sig i ämnet. Mest känd är väl

Shylock men finansmännen framställs överlag i ogynnsam dager: längst gick Balzac som ansåg att de var lierade med Fan själv. Även om romanförfattare tecknar en schematiserad bild av finansvärlden har de ofta bättre känsla för vad som driver bubblor än vad ekonomiska modeller tillhandahåller.

Finansiella kriser har varit följeslagare till kapitalismen sedan den började växa fram i Västeuropa under medeltiden. Lars Magnusson tar med läsaren på en tidsresa från tulpanmanin i Holland 1636 till Lehmankraschen 2008. Han skriver lärt och medryckande om hur finansiella kriser uppstår. De stora perspektiven tryfferas med "la petite histoire" som ger färg och must åt skildringen.

Magnusson är mestadels opartisk, men ibland skymtar hans sympatier fram. Exempelvis "rafsar Greenspan ihop" ett möte med G7-gruppen – det ger onekligen ett annorlunda intryck än om Greenspan hade, säg, snabbinkallat ett möte.

I ett intresseväckande sista kapitel diskuteras huruvida finansiella kriser kan förutses och förhindras. En svårighet

är att även om gemensamma drag ofta kan identifieras inför en förestående kris – till exempel finansiella innovationer, gärna med inbyggd hävstång, lättsinnig kreditgivning och hög skuldsättning – så spricker inte alltid bubblan. Man frestas att travestera Lev Tolstoj: alla kriser har sin egen historia. Magnusson motiverar också sin omfattande historiska exposé med att varje kris har något att lära oss.

Författarens pragmatiska slutsats är att även om man inte kan förutse bubblor, får man göra så gott det går och i första hand inrikta sig på att begränsa skadorna. Med tuffare regler och bättre övervakning kan man komma en bit på väg. En svårighet är att marknaderna är globala medan tillsynen huvudsakligen är nationell. Magnussons bok slutar i moll: för att minska riskerna för globala bubblor måste vi samarbeta mer, men under Trump går utvecklingen i motsatt riktning.

Det rör sig – kan man tillägga – om starka krafter. Här finns både opinionsmässiga och faktiska problem. Trump- och brexitanhängarna vann valen på att respektive nation ska återta makten från internationella organ. En annan svårighet är att reglerna blir så tungrodda att det går ut över verksamheten. De som haft det tvivelaktiga nöjet att sätta sig in i EU:s senaste ukaser – Mifid II – kan vittna om detta. Det är också slående att många amerikanska företagsledare motiverade sin optimism efter presidentvalet med att nu blir regelverket åtminstone inte värre.

De avgörande faktorerna återfinns kanske i människans natur. När John Laws Mississippibolag kraschade 1720 urskuldade sig huvudpersonen, ganska avväpnande, med att han bara var människa "och sådana gör alltid misstag". Magnusson menar att eufori, social efterrapning, girighet och andra krafter är inbäddade i vårt psyke. Hans namnkunnige företrädare, Charles P Kindleberger, uttryckte den grundläggande drivkraften: "Det finns inget som så stort det egna välbefinnandet och omdömet som att se grannen bli rik."

Den mänskliga naturen kan varken EU-kommissionen eller Finansinspektionen göra mycket åt. ✨

Sten Westerberg

**FINANSKRASCHER
FRÅN KAPITALISMENS
FÖDELSE TILL
LEHMAN BROTHERS**
LARS MAGNUSSON
Natur & Kultur

Magnus Ljunggren gläntar på portarna till Ryssland.

FOTO: ALEXEY DRUZHININ/TT

Med öga för Ryssland

RYSSLAND

Sovjetunionen var en för Sverige central angelägenhet under kalla kriget och vid Försvarets tolkskola i Uppsala utbildades från slutet av 1950-talet varje år värnpliktiga soldater till förhørsledare med kompetens i det ryska språket. Magnus Ljunggren, professor emeritus i ryska med litteraturvetenskaplig inriktning vid Göteborgs universitet, ingick i en av skolans första årskullar. "Mitt liv tog med det en ny vändning", skriver Ljunggren i inledningen till sina memoarer *Mitt liv med Ryssland* (Carlssons Bokförlag, 2018).

Ljunggrens gärning som slavist, översättare och journalist sträcker sig över mer än ett halvt sekel. Han var en av de första svenskar som stiftade bekantskap med människorna som bidrog till att forma den sovjetiska efterkrigstidens intellektuella miljöer, däribland forskare, dissidenter, konstnärer och författare som Nina Berberova, Joseph Brodsky, Jevgenij Jevtusjenko, Lev Kopolev och Viktor Sjklovskij. I många fall var det också Ljunggren som introducerade deras verk för en svensk publik.

Ljunggren är en av de internationellt ledande experterna på symbolisten Andrej Belyj, ett ämne han egentligen aldrig lämnat sedan det 1965 föreslogs honom av den legendariske slavisten och Rysslandsskildraren Nils Åke Nilsson och som han slutligen disputerade på för doktorsgraden 1982. Tidsspan-

net mellan datumen kan förklaras av att det var alltför många aspekter av världen bakom järnridån som däremellan upptog värdefull tid.

En röd tråd för Ljunggren är att forskningen aldrig ensam står i centrum, utan även de många människor och människoöden han mött under sin resas gång. Mer specifikt handlar det om inblickar i hur ett totalitärt Sovjetsamhälle kom att prägla ett folk, och hur denna erfarenhet reflekteras i kulturen och kampen för mänskliga rättigheter. För Ljunggren blev det tidigt uppenbart att den ryska litteraturen inte kunde separeras från detta vidare sammanhang – det politiska engagemanget var därtill inte sällan en dörröppnare till den sovjetiska intelligentian.

Intresset för människorättsfrågorna förde Ljunggren tidigt in i en annan domän av det akademiska livet: polemiken. Vurmandet för kommunistdiktaturerna i delar av den svenska debatten, konstaterade han tidigt, var stötande men framförallt okunnigt. Motangreppen publicerades återkommande i *Expressen*, under pseudonymen "Arvid Falk" för att inte skada chanserna till förnyad inresa i Sovjet. Att svenska debattörer kunde sympatisera med fängslandet av oppositionella i östblocket är kanske inte helt nytt; sämre belyst är det upplysta motstånd som trots allt också existerade och som Ljunggren var en del av.

Läst med backspegeln

som kompass kan Ljunggrens intryck från Sovjetsamhället ses som ett förebådande om förändring: en döende ideologi, dissidentrörelsen, den utbredda apatin och korruptionen. Inte alla sidor av det sovjetiska civilsamhället, kan man konstatera, var nödvändigtvis vackra. En viktig strömning som Ljunggren tidigt belyste, den gryende nationalismen ibland förklädd till stalinism, har sedan 90-talet inte bara klivit ut i ljuset utan även skakat hand med bundsförvanter i övriga Europa.

Den politiska utvecklingen i Ryssland under 2000-talet, skriver Ljunggren, är uttryck för en nation som förefaller förlorad i sig själv och sin historia: krigföringen mot Ukraina, flörtandet med högerradikala krafter, rehabiliteringen av Josef Stalin. Erfarenheten från den sovjetiska eran är emellertid en åminnelse om att ingenting med Ryssland någonsin är entydigt, och som Ljunggren konstaterar har han åter funnit sin plats i "det intellektuella motståndet". Det är min starka förhoppning att hans gärning kan bli en källa till inspiration och lärdom även för andra, som är förlorade i intresset för Ryssland och det ryska samhällslivet. ✨

Martin Kragh

MITT LIV MED RYSSLAND
MAGNUS LJUNGGREN
Carlssons Bokförlag

Den stora halskragen av guld från Älleberg är ett av de praktföremål som läsaren får lära känna.

FOTO: BOKFÖRLAGET ATLANTIS

På arkeologisk antikrunda

ARKEOLOGI

När arkeologer skriver populärvetenskapliga böcker brukar det handla om någon äldre historisk period som vikingatiden eller också om större utgrävningar på en bestämd plats. Problemet med sådana böcker är att de gärna blir ensidigt föremålsinriktade eller också onödigt spekulativa, såvida inte beskrivningen av de arkeologiska fynden kan sättas in i ett större historiskt sammanhang med hjälp av skriftliga källor. Arkeologen Kent Andersson, verksam vid Statens historiska museum, har valt en annan och mer attraktiv framställningsform som verkar inspirerad av tv-programmet *Antikrundan*.

I boken *Völvor, krigare och vanligt folk. Berättelser om järnåldern* (Atlantis, 2018) har han valt ut ett antal spektakulära och ofta gåtfulla föremål som påträffats i Sverige och daterats till förhistorisk tid, framförallt romersk järnålder (tiden mellan Kristi födelse fram till cirka 400 efter Kristus). Vart och ett av föremålen

skildras i såväl ord som bild i ett eget kapitel där Kent Andersson försöker bestämma föremålets ålder, ursprung, funktion och sociala betydelse som exempelvis statusmarkering, religiös symbol eller något annat. Det har blivit en kunskapsrik och mycket läsvärd serie essäer i miniformat med vackra foton och funderingar som lockar läsaren att tänka vidare.

Den romerska järnåldern var uppenbarligen en tid då Romarrikets mynt, smycken, dryckeskärl och praktfulla lyxföremål av guld, silver och andra ädla metaller fann vägen till vårt land från södra Europa, ibland hemförda av svenska krigare som tjänstgjort i den romerska armén, ibland inhandlade av rika stormän i utbyte mot hudar, pälsdjur, trälar eller andra varor. De importerade dyrgriparna inspirerade i sin tur svenska hantverkare att skapa egna lyxföremål anpassade för den inhemska stormannaklassen och dess hedniska

ideologi. Kejsarporträtt på de romerska mynten omvandlades sålunda till nordiska gudabilder och fick därmed en ny betydelse. Dryckeskärl som smitts för patriarkiska romares ädla druvor fick göra tjänst också för törstiga slagskämpar i nordiska mjödhallar och ölstugor. Smycken som skapats för Söderns kurtisaner och aristokratiska matronor imiterades i skandinaviska smedjor till glädje inte bara för sköldmör och valkyrior utan också för manliga nordiska krigare, som gärna uppträdde med präktiga halsband och armbåringar.

Lyxföremålen pryds ofta av groteska gestalter i form av djur eller mänskliga gestalter, som förmodligen har någon symbolisk innebörd, men exakt vilken är inte lätt att veta, eftersom skriftliga dokument i stort sett saknas från denna tid. Kent Andersson gör tappra försök att tolka figurerna med hjälp av långt senare nedskrivna myter i Eddan och de isländska sagorna, men tolkningarna är ibland osäkra. På en så kallad guldrakteat – ett runt hängsmycke från folkvandringstiden – ser han exempelvis en långhårig man som stoppar handen i munnen på ett litet djur, och han vill då tolka bilden som en illustration till Snorre Sturlassons berättelse från 1200-talet om hur den leda Fenrisulven biter handen av den tappra guden Tyr. Men kan denna ynliga varelse, stor som en kanin, verkligen föreställa det fasansfulla odjuret som Snorre skildrat? Jag känner mig tveksam.

Kent Anderssons är trots allt rätt försiktig i sina gissningar och hans tolkningsförslag gör nästan alltid framställningen mer spännande att följa, även när man har skäl att tvivla. Den utförliga bildokumentationen gör det också möjligt för läsaren att själv följa honom i spåren.

Att det i huvudsak handlar om praktföremål innebär givetvis att Kent Andersson knappast ger någon föreställning om hur "vanligt folk" levde i Sverige under förhistorisk tid, trots att titeln på hans bok förespeglar läsaren detta. Precis som *Antikrundans* Knut Knutsson visar han snarare fram rester och fragment ur överklassens liv. Men accepterar man den begränsningen kan man få stor glädje av hans framställning. ✨

Lars Lönnroth

**VÖLVOR, KRIGARE
OCH VANLIGT FOLK
BERÄTTELSE OM
JÄRNÅLDERN**
KENT ANDERSSON
Atlantis

Harry Schein (1924–2006)
kontrollerade svensk
filmindustri under stora
delar av 1900-talet.

Filmens grå eminens

FILM

Jag rör mig i kretsar vars intresse för Harry Schein knappast är representativt. I flera år var jag filmreporter och kritiker – nu skriver jag ledare på samma sidor som länge fick regelbunden sälta av Schein. I den svenska filmens, kulturens och politikens värld tycks han odödlig. Min Facebookvägg är tapetserad av människor som kan redogöra för Filmavtalet, som givetvis känner märket på hans cigaretter och whisky, som får en särskild glans i ögonen när de får syn på en av de ikoniska, svartvita bilderna: Schein med hustrun/stjärnan Ingrid Thulin i Venedig. Schein behagfullt uthåll i en av de tidstypiska "Ox chair"-fåtöljerna, Schein i vit Lacoste på tennisbanan med Olof Palme på andra sidan nätet.

"Han kan betraktas som en av den moderna svenska mediehistoriens mest inflytelserika personer", konstaterar filmvetaren Per Vesterlund tidigt i *Schein. En biografi* (Albert Bonniers förlag, 2018). Stora ord, men ingen skulle bestrida dem och likväl täcker de bara knappt ramen på det komplexa verk som var Schein. En sorts grå eminens var han, med en slev i smeten överallt där det socialdemokratiska kulturpolitiska miljöprogrammet tog form på 1960-talet. Men sådana tenderar att verka i skuggan, och Schein syntes överallt: som makthavare och stridbar debattör ägde han ledar- och kultursidorna, som leebemannen "herr Thulin" med lyxvilla, filmfestivalnärvaro och Hollywoodsejourer vandrade

han obekymrat över till skvallersektionen.

Per Vesterlunds biografi är faktsprängd, tjock och grundlig. Här har vi fått standardverket om Harry Leonard Schein, österrikisk judisk flykting som kom att bli en av dem som formade och formulerade det moderna Sverige.

Scheinns egen eleganta prosa är inte Vesterlunds, läsglädjen är sällan sprudlande. Frågan är om författaren, trots sin noggrannhet, lyckats fånga fenomenet Schein. Frågan är också om det alls är görligt.

"Bilderna av Wien (mellan krigen) är i många avseenden kongenial med bilden av Harry Schein", skriver Vesterlund i en minnesvärd observation. "Vördsnaden för den goda kulturen eller bildningen och den socialdemokratiska övertygelsen, men också den gåtfulla dubbelheten." Men Vesterlund noterar också att det som Schein ogillade med Socialdemokraternas kulturpolitik var synen att kulturen skulle göras nyttig i samhällets tjänst. Jag hade velat se honom idag, fortfarande med ett glas Cutty Sark och en Kent i vardera hand, leende formulera träffsäkra cynismer mot dagens kulturella småpåvar som tror att film, musik och konst är redskap för uppfostran av nya generationer rosiga miljöpartister. ✨

Erik Helmersson

SCHEIN
EN BIOGRAFI
Per Vesterlund
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Endast brottstycken finns kvar av
Carl Fredrik Adelcrantz Stockholm.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

En kostsam kärlek till konsterna

ARKITEKTUR

En stor förlust i Stockholms stadsbild är rivningen av kung Gustav III:s operahus år 1892. Operan var den gustavianska tidens främsta monumentalbyggnad och bildade i samspel med Gustaf Adolfs torg och Norrbro en ståtlig inramning till Kungliga Slottet.

Om detta påminns vi i Fredric Bedoires nya bok *Adelcrantz och kärleken till konsterna* (Bokförlaget Langenskiöld, 2018) om arkitekten och hovmannen Carl Fredrik Adelcrantz (1716–1796). Han skapade några av 1700-talets mest uppskattade byggnadsverk i en övergångstid som spände från rokokon till en stramare klassicism, till exempel: Drottningholms-teatern, Kina slott, Confidencen vid Ulriksdal, Adolf Fredriks kyrka, inredningar på Kungliga Slottet och Operan. Adelcrantz hade förmånen att få leva i en konsternas guldålder och

utvecklade en nära relation till drottning Lovisa Ulrika och kung Gustav III. Som överintendent och högsta chef för bygghusen i riket var hans uppgift att skapa en storslagen arkitektur som behagade uppdragsgivarna (vilket inte alltid var så lätt) och samtidigt hade en fostrande patriotisk roll.

Höjdpunkten blev den nya Operan, med sin väldiga salong i vitt och guld. Vid invigningen 1782 hyllades Adelcrantz med rungande applåder och Gustav III krönt honom med en lagerkrans med bär av diamanter – en ära som sällan vederfars vår tids arkitekter!

Det rikliga bildmaterialet visar även ritningar till orealiserade projekt, som en utbyggnad av Operan mot öster samt ett praktfullt universitetsbibliotek i Uppsala. Ett annat exempel är Fredrikshov, ett vinterpalats för änkedrottning Lovisa Ulrika på nuvarande Östermalm.

Adelcrantz passion för konsten hade en baksida. Fast besluten att genomföra sina idéer gjorde han stora utlägg för kronans räkning och gröpte ur sin privata ekonomi. På älderns höst tvingades han sälja sin sommarbostad Trångsund och dog utfattig i ett enkelt hem på Götgatan.

Standardverket om Adelcrantz är Stig Fogelmarcks doktorsavhandling med över 60 år på nacken. Med Bedoires flödande penna får både människa och tiden nytt liv och Adelcrantz placeras in i de stora sammanhangen på ett sätt som inte gjorts tidigare. Bedoire har en förmåga att vaska fram guldkornen och infoga de rön som gjorts i nyare forskning. Här beskrivs bland annat Adelcrantz insatser som grundare av Konstakademien samt hans roll som konstsamlare och konsteoretiker.

Idag återstår bara brottstycken av den huvudstad som Adelcrantz ville iscensätta. Den gustavianska tidens skimmer tonar dock fram i Arvfurstens palats, nuvarande UD, byggt som en spegelbild av den tju-siga och försvunna Operan. ❄️

Nils Johan Tjärnlund

**ADELCRANTZ OCH
KÄRLEKEN TILL
KONSTNA**
FREDRIC BEDOIRE
Bokförlaget Langenskiöld

Valter Schytt (1919–1985) – glaciolog
och en av klimatforskningens pionjärer.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Expedition Antarktis

ARKTIS

Anna Schytt, geolog och mångårig vetenskapsjournalist, har skrivit en annorlunda variant av den populära genren "pappabiografi" titulerad *Med känsla för is* (Fri Tanke Förlag, 2018). Där skönlitterära författare ofta repar upp familjens trassliga väv av kärlek, hat och medberoende skriver Schytt istället en faktabok om sin far Valter Schytt (1919–1985), den unge geografen som for på Antarktisexpedition ombord på en sälfångare och blev en viktig röst i 1900-talets tidiga klimatforskning. Sverige har ju som bekant en del celebriteter inom polarforskningen, kanske främst Andrée med sin tragiska ballongfärd över nordpolen och finlandssvensken Nordenskiöld som både fann och genomsegade den beryktade Nordostpassagen mellan Atlanten och Stilla havet, den som idag ligger ovanligt öppen till följd av den globala uppvärmningen men som då var närmast mytisk. Valter Schytt deltog i en av efterkrigstidens kamratliga,

internationellt sinnade expeditioner, där Sverige, Norge och Storbritannien 1949 gick samman för att "med främst geofysiska metoder vinna ökad kunskap om isen, atmosfären och de blottade partierna av den fasta jordskorpan". Schytt blev chefsglaciolog med 1 000 kronor i månaden och fri tobak, men utan rätt att själv göra anspråk på några landområden (jo, det stod faktiskt så i kontraktet).

Ungång och sydpolsvidder har alltid hört ihop: Antarktis är en kontinent lika vit som döden och övermodet, lika stilla som en kyrkogård efter atomvintern. När nittonhundratalets piprökande polarfararpoeter försvann tog klimatforskarna över, och de predikar ett lika illavarslande budskap. Antarktis är idag högtintressant för studier i global uppvärmning. Shelfsforskning har fått ett uppsving sedan man insett att shelfisens smältning skulle leda till att havsytan höjdes med flera meter, med påföljande globala katastrofscenarier. Anna Schyts vetenskapliga bakgrund (hon är bland annat chef på SVT:s vetenskapsredaktion) gör henne väl lämpad

>>

att skissa en historik över Antarktis från klimatsynpunkt. Hon berättar pedagogiskt om forna tiders koldioxidforskning och upptäckten av växthusgaser, samt de olika teorierna man på 1800-talet hade om jordens klimat. Detta blandas med ett generöst bildmaterial från polarregionerna. Det finns ett oerhört sug i de där svartvita 1900-talsfotografier av Antarktis: de sirligt bräckliga skeppen mot en fond av isberg, vita barriärer, bländande sprickor; de lekfulla slädhundarna; de skäggiga, leende nordmännen i sina skogshuggarskjortor.

Med känsla för is är en ganska klassisk expeditonsberättelse, full av sådant man vill ha i en sådan: utrustningslistor, fysiska umbäranden, kamratskap och upptäckter, arbete och fritid i norsk-lägrat Maudheim. Men genren är svår, eftersom föregångarna är så många och så illustra: tänk till exempel på Apsley Cherry-Garrards förkrossande berättelse *The Worst Journey in the World* (1922), om en vinterexpedition på Antarktis i juli 1911. Cherry-Garrard var den yngste medlemmen av Robert Falcon Scotts famösa expedition, och gav sig tillsammans med kamraten "Birdie" Bowers ut i den antarktiska mörkret för att leta rätt på ett intakt kejsarpingvinägg. Det var mellan -40 och -70 grader kallt och Cherry-Garrard var extremt närsynt men kunde inte använda sina glasögon för att det blåste så mycket. Få expeditioner kan jämföra sig med sådana även-tyr. Och det är väl egentligen tur.

Anna Schytt har ändå skrivit en mycket fin bok, vackert illustrerad, tålmodig och lättfattlig även för en lekman. Många av bilderna har hon själv tagit under sina Antarktisresor, och dessa foton har jag som läsare stor behållning av. De väcker reslust men också vördnad. Det är närmast ett under att världens stormakter lyckats enas om att ingen har rätt att äga Antarktis. Det är bara att hoppas att det fortsätter så. ✨

Josefin Holmström

**MED KÄNSLA FÖR IS
OM POLARFORSKAREN
VALTER SCHYTT OCH
GÅTORNA HANS
ANTARKTISEXPEDITION
BIDROG TILL ATT LÖSA**
ANNA SCHYTT
Fri Tanke Förlag

Adolf Hitler talar i Hofbräuhaus, München.

FOTO: GETTY IMAGES

Dekadensens och diktatorernas München

KULTUR

När jag som ung språkstudent vid mitten av 80-talet var ny i München ingick som ett slags introduktion till staden ett (flera) besök på några av de mest berömda ölhallen, en stadsvandring med den imponanta loggian Feldherrnhalle vid Odeonsplatz som slutmål, och en obligatorisk studieutflykt till den närliggande lilla staden Dachau och dess beryktade koncentrationsläger. Efter att ha läst Svanthe Nordins senaste bok *Hitlers München* (Natur & Kultur, 2018) påminns jag om att just Hitler kan kopplas till samtliga nämnda besöksstationer. Bürgerbräukeller var platsen för det misslyckade kupp-försöket 1923, ölkällarkuppen, som efter en intensiv eldstrid vid just Odeonsplatz slogs ned av stadens polisstyrkor. Efter sin därpå följande fängelsevistelse kunde Hitler åter mobilisera sin nationalsocialistiska organisation och det alltmer inflytelserika partiet NSDAP sedermera ta makten i landet och bygga Nazi-Tysklands första koncentrationsläger i Dachau 1933.

Nordin följer Hitlers tid i München,

från att denne som fattig och misslyckad konstnär stiger av tåget från Wien 1913 till det sista besöket i staden mitt under brinnande krig 1944. Men boken behandlar i lika hög grad den bayerska huvudstaden som sådan: de turbulenta åren under och strax efter första världskriget, via den oroliga mellankrigstiden, till det nazistiska maktövertagandet och sex nya världskrigsår. Vid det laget hade terrorväldet även i München eskalerat till den grad att det snart bara var kardinal Faulhaber och syskonen Scholl som öppet vågade opponera mot regimen. Fler än Nordin har frågat sig hur det var möjligt för en gemytlig och konstälskande stad som München, med dess uppslupna karnevaler, bohemiska kretsar och *Biergärten*, att samtidigt utgöra den nationalsocialistiska rörelsens vagga. Liknade motstridiga element brukar tillskrivas Weimar: Goethe och koncentrationslägret Buchenwald, klassicism och nazism, förfining och förintelse.

Den djupt rotade misstro som österrikaren Hitler hyste mot Berlin och det gamla Preussen var uttryck för en antagonism som i München graserat mycket längre än så. I över 700 år hade huset Wittelsbach regerat över det

mäktiga kungariket Bayern, som vid grundandet av kejsardömet Tyskland 1871 högst motvilligt införlivades med den nybildade staten, och detta först efter att man lyckats tillförsäkra sig en viss grad av autonomi och ett bibehållit kungahus. Än idag fnyser Münchenborna, bara halvt på skoj, åt det Tyskland "norr om Nürnberg" som de med krökt läpp avfärdar som "Preussen", med allt vad det må associera till.

När de stora europeiska monarkierna i samband med första världskrigets slut störtade samman – husen Romanov (Ryssland), Hohenzollern (Preussen), Wittelsbach (Bayern) och Habsburg (Österrike) – efterlämnade de ett politiskt kaos som resulterade i såväl lyckade och misslyckade kommunistiska revolutionsförsök som högnationalistiska kupper. Mot detta stod i Tyskland från och med 1919 Weimarrepublikens bräckliga parlamentarism, tills Tyskland som ett direkt resultat av Hitlers kuppertade maktövertagande upphörde som en officiellt demokratisk stat. Vägen dit beskriver ett efter första världskriget traumatiserat Tyskland, i hög grad genomsyrat av hat gentemot den huvudsakligen anglosaxiskt (och i nazismens ögon judiskt) styrda krämarkapitalismen och av en också befogad rädsla för nya vänsterrevolutionära inbrytningar.

Nordins rundmålningar av den internationella politikens huvudlinjer vid den aktuella tiden hör generellt till var mans kunskap, men är nödvändiga att rekapitulera för att placera Bayern och München i rätt politisk och kulturell kontext. Hur som helst är han en mästare på att för den allmänintresserade läsaren begripliggöra också komplexa historiska processer och intrikata tendenser inom den politiska filosofin. Nära källorna, pedagogiskt och med dramatisk inlevelse återger han de centrala händelseförloppen, inte sällan med hjälp av väl valda tidsvittnen som Thomas Mann, Oswald Spengler, Victor Klemperer och den under 1920-talet i München bosatte författaren Bertil Malmberg. Det var ju här i den bayerska huvudstaden allt började, här som de nazistiska koryféerna först träffades – Hitler, Hess, Himmler, Heydrich, Rosenberg.

Hitlerkuppen 1923, på dagen fem år efter socialisten Kurt Eisners utropanande av den mycket kortlivade Bayerska rådsrepubliken, var ett resultat av den stora inflationen och Tysklands enorma krigsskadestånd efter första världskriget. Initierat beskriver Nordin Hitlers och hans kumpaners politiska visioner under Weimarrepublikens villerval, och poängterar också det faktum att

många av revolutionärerna bakom tyska novemberrevolutionen var judar, en trolig delförklaring till nationalsocialisternas tilltagande antisemitiska agitation och till föresatsen att "München skulle bli judefritt snabbare än någon annan tysk stad". Hitlers relativt korta fängelsestraff i Landsberg efter kuppörsöket innebar framförallt ett politiskt martyrskap som han utnyttjade genom att under interneringen författa självbiografien, det famösa manifestet och "nazistiska bibeln" *Mein Kampf*. Nordin besläkrar Hitler med en lång rad lögner, och som en tjänst till alla oss som varken vill eller orkar läsa den lynniga luntan, gör han en resumé av dess huvudsakliga idéer utifrån rubriker som "Antisemitism", "Antiliberalism" och "Nationell diktatur".

Litteraturen om Centraleuropas intellektuella och politiska historia under 1900-talets första decennier är i det närmaste oöverskådlig, och Nordin är generös med litteraturhänvisningar. Som den idéhistoriker han är åberopar han i förordet särskilt Stephen Toulmins och Allan Janiks numera klassiska *Wittgensteins Wien* som en viktig inspirationskälla. Han hade möjligen också kunnat nämna Frederic Mortons *I elfte timmen. Wien 1913–1914*, som i likhet med Nordins bok elegant varvar mikro- och makrohistoriska perspektiv och låter enskilda öden återspeglas i breda panoramor över periodens ideologiska strider. Jag saknar också någon referens till Wolfgang Martynkewicz *Salon Deutschland. Geist und Macht 1900–1945*, som tematiskt tangerar en del av Nordins egna frågeställningar. På vilka grunder vilade den fascination för totalitära ideologier som florerade bland den bildningsborgerliga, konstnärliga och intellektuella eliten i Tyskland under förra seklets första fyra decennier? Martynkewicz åskådliggör fenomenet med det mondäna förläggarparet Hugo och Elsa Bruckmanns fashionabla salong vid den än idag lika snofsiga Karolinenplatz i München. Gästlistans i grunden oförenliga typer – demonfilosofer och poeter, furstinnor och bohemer, forskare och finansmän, judar och antisemiter, och slutligen också Hitler själv – vittnar om tidens politiska förvirring och ideologiskt oheligallianser. Nordin är förvisso inne på samma spår – han nämner Bruckmanns salong och lägger ut texten om Hitlers strategiska drag att åren efter fängelsevistelsen mingla runt i den högborgerliga societetsvärld han egentligen föraktade, i akt och mening att på sikt tillskansas

Münchens ölhallar inrymmer såväl dekadensens som diktatorernas historia.

FOTO: TOBIAS HASE/TT

sig välvilliga industrimagnaters finansiella stöd. Om inte annat sågs Hitlers rörelse som ett effektivt bålverk mot den ännu hotande "bolsjevismen".

Efter kapitlet om Nazi-Tyskland under krigsåren 1939–1945 – om tilldragelser och möten mellan en rad bemärkta figurer i den bayerska huvudstaden – reflekterar Nordin över den omedelbara efterkrigstidens München. En av dess forna invånare, Thomas Mann, försöker i sin sista stora roman *Doktor Faustus* "komma till rätta med den rörelse som förstört grunderna för hans tillvaro och drivit honom i landsflykt", medan Bertil Malmberg flera år efter kriget går runt i staden och talar med folk som nu hävdar att Hitler aldrig hade varit en riktig Münchenbo: "Hans rike hade varit preussiskt, det hade med våld påtvingats det motvilliga Bayern." Trots riktigheten i Nordins påpekande att Hitlerörelsen visserligen föddes i München, men att den aldrig segrade där, påminner ovan nämnda citat om den seglivade myten att Österrike var "Hitlers första offer". Vad som däremot inte är en myt är att dagens

München i allt väsentligt lyckats återerövra sitt forna jag som en trivsamt, tolerant och konstälskande stad där ölen flödar, och inte bara i oktober. 🍷

Martin Lagerholm

HITLERS MÜNCHEN
SVANTE NORDIN
Natur & Kultur

Detta nummers recensioner:

Lars Åke Augustsson söker kommunismens vision;
Eli Göndör utreder religiöst våld; **Göran Frankel** pusslar
 med ande och materia; **Peter Gärdenfors** pejar djurens
 själsdjup; **Håkan Arvidsson** ansluter till frihetskampen;
Ann-Sofie Dahl befarar kollaps; **Peter Landelius** räds
 ryska troll; **Hans Hederberg** ger oss historien om en
 historisk historiker; **Erik W Larsson** nagelfar mygel
 och slarv; **Håkan Tribell** uthärdar gruppträck;
Kristina Adolfsson möter ett monstrosöst ego.

De evighetslånga köerna: ett ryskt naturfenomen.

FOTO: GETTY IMAGES

Vardagen som undantagstillstånd

Sovjetunionen finns inte längre på kartan men fortsätter att färga det kollektiva medvetandet i dagens Ryssland. Lars Åke Augustsson slår följe med tysken Karl Schlögel på en arkeologisk utgrävning.

HISTORIA

Kommunismen samexisterade länge med cynismen. *Kommintern*, Sovjetjargong för den 1919–1943 existerande Kommunistiska internationalen, sade sig kämpa för jordens förtryckta men var väsentligen ett redskap för Stalin och partiets maktintressen. I vad som kallades socialism under Lenin, Stalin, Chrusjtjov och Brezjnev kunde Vladimir Putin växa sig stark och i senaste ”valet”, i mars 2018, bärga hem nära 77 procent av rösterna. I cynismens internationa enar sig Putin med sådana som Egyptens Abd al-Fattah al-Sisi och USA:s Donald Trump kring det budskapet som säger att alla ljuger och makt är rätt.

Men var kommunismen bara cynisk

maktpolitik? Diskussionen förs i verk av bland andra Richard Pipes och Anne Applebaum och i den ström av kritiska men inte demoniserande biografier över systemets ledare som har kommit sedan Sovjetunionens fall. Robert Service har skrivit om såväl Lenin och Stalin som Trotskij; Simon Sebag Montefiore och Oleg Chlevnjuk har skrivit om Stalin, ifjol kom Victor Sebestyens värdefulla *Lenin the Dictator*, Stephen Kotkin har hittills kommit ut med två delar av en stor biografi över Stalin som lovar att bli standardverket för en lång tid framöver.

Tysken Karl Schlögel går djupt in i frågan om det också fanns en vision i det brutala kommunistiska experimentet. Viktiga titlar är *Moskau lesen* (1984, reviderad utgåva 2011), där författaren promenerar runt i huvudstaden och iakttar

dess många fasader: *Jenseits des Grossen Oktober. Petersburg 1909–1921. Ein Laboratorium der Moderne* (1988) och en stor studie av den ryska diasporan på 1920-talet: *Das Russische Berlin. Ostbahnhof Europas* (1998).

I en essä i volymen *Grenzland Europa. Unterwegs auf einem neuen Kontinent* (2013) karaktäriserar han sin metod: ”Detaljer, tätta beskrivningar, fenomenologiska studier är ibland till större hjälp än statistiska uppgifter, som man inte vet om de är falska. Tillståndet på de offentliga toaletterna kan säga lika mycket om tillståndet i ett land som dess handelsstatistik och en förändring i detta avseende säger kanske mer än en uppgående eller nedåtgående kurva i statistikernas grafik.”

Schlögel fick ett internationellt genombrott med den både faktiska och

>>

fantastiska *Terror und Traum. Moskau 1937*. (2008, svensk översättning av Peter Handberg: *Terror och dröm*, 2011.) Det är som utgör Stalinterrorns höjdpunkt rör han sig genom huvudstaden och bland dess innevånare, från Michail Bulgakov som skriver *Mästaren och Margarita*, till gropan efter en riven katedral där man ska bygga det storslagna Sovjetpalatset (som aldrig blir byggt), och vidare till avrättningsplatsen där bödlarna styrker sig med vodka och stänker på sig eau-de-cologne mot blodlukten.

Hans senaste bok rör sig också mellan terror och dröm men handlar inte om ett särskilt år, utan om hundra: *Das sowjetische Jahrhundert. Archäologie einer untergegangenen Welt* är ett storverk på drygt 900 sidor. Visserligen varade Sovjetunionen bara i 74 år. Men den har ändå "präglat landets medborgare för flera generationer med sin praxis, sina värderingar och rutiner". Jämför med de långa efterverkningarna av det brittiska imperiet eller det osmanska riket.

Schlögel ser sig alltså som en arkeolog. Han säkrar sina spår och företar utgrävningar i form av ett sextiotial enskilda studier av olika längd, grupperade i ett tjugotal avdelningar. Han tar fenomen som är typiska för Sovjetunionen, från köerna till den hemliga polisen, från medaljerna till mausoleet, och ger dem djupare dimensioner. Men med ett personligt engagemang: han utgår från egna erfarenheter ända sedan 1966 och han reagerar starkt på aktuella händelser: "Den påskyndande och avgörande impulsen var Putins annektering av Krim och det utan krigsförklaring förda kriget mot Ukraina sedan dess, som – så såg jag det – tvingade mig att kasta ännu en blick på det imperium som hade gått under."

Fascinerad rör sig Schlögel på vad han kallar *Chaussee der Enthusiasten*, entusiasternas landsväg, när han skildrar de

"Schlögel tar fenomen som är typiska för Sovjetunionen, från köerna till den hemliga polisen, från medaljerna till mausoleet, och ger dem djupare dimensioner."

stora byggprojekten. *Dnjeproges*, det jättelika kraftverket vid Dnjepir som byggdes under senare delen av 1920-talet, med betydande insatser av amerikansk expertis, ett exempel på fenomenet *sovjetiskj amerikanism*. Inte nog med att amerikanska filmstjärnor var oerhört populära, USA sågs som ett föregångsland vad gällde att avskaffa klassgränser och ståndsskrankor. "Det är inte svårt att se kärnfrågan i den sovjetisk-amerikanska lidelsen. Det handlar framförallt om övertygelsen att alla problem går att

renodla till tekniska problem och att tekniken också innebär en lösning på samhälleliga problem."

Ett annat uttryck för samma övertygelse var industristaden Magnitogorsk i Uralbergen, anlagd efter modell från amerikanska industristäder men förbjudet område för utlänningar under Sovjetåren. När Schlögel till sist får se den, år 1993, känner han till den ohyggliga statistiken över sot och giftiga gaser från alla de skorstenar som spyr rök i alla tänk-

Ohygglig statistik: industristaden Magnitogorsk.

FOTO: ALAMY

bara färger och vet under vilka förhållanden staden anlades: "Med tusentals ända hit deporterade 'kulaker', 'kriminella' stadsmänniskor, präster, som i 40 minusgrader och under bevakning av NKVD-trupper och sida vid sida med frivilliga ungkommunister grävde upp myllan, sköt på malmvagnar, störtade från byggnadsställningar och omkom i anonymitet. Allt detta visste jag, men det förändrade ingenting i blandningen av skräck och fascination då jag från flygplansfönst-

har kommit i olag. Aggregaten har slagits av men det är alltför tidigt att förklara faran över. [...] Att med naturens hjälp ta den av människor förhärjade och förbrända jorden åter vore en lycka. Djungeln blev Angkor Wat och Maya-städerna övermäktig, men för att skaffa undan jorden från Tjernobyl förslår inte all världens djungler, tundror och isöknar. Så vi måste leva med kvarlätenskapen från århundradet."

Schlögel har en grundläggande sympati för den enskilda människan i Sovjetsystemet, hennes uppfinningsrikedom och överlevnadskonster. Sovjetmedborgaren omgavs av stanken av industriernas utsläpp men kände också doften av *Krasnaja Moskva*. Röda Moskva, som Schlögel skildrar i ett inspirerat kapitel. Där det var fest låg denna parfym i luften: på konsert eller teater, på familjehögtider eller internationella kvinnodagen 8 mars, "till och med utanför imperiets gränser, överallt där sovjetiska stridskrafter var stationerade och officersfruarna i garnisonsstäderna tillsammans med sina män representerade vänskapen mellan Sovjetunionen och dess bundsförvanter."

Doften har ett sextiotial komponenter, bland dem apelsinblomma, bergamott,

grapefrukt, koriander, men också jasmin, rosor och en aning muskot. Den började säljas 1927 och tillverkades av en statlig parfymkoncern som hade bildats av nationaliserade privatföretag, av vilka flera en gång hade startats av personer som hade flytt från franska revolutionen år 1789. En av dessa fransktalningar, Genrich (Henri) Brokar, var under 1800-talet leverantör till tsarens hov och lanserade år 1913 en ny parfym till 300-årsjubileet av Romanovdynastin: *Le Bouquet Favori*

inspirerat kapitel) avspeglar landets politiska förändringar från kommunism till konsumism. Sista upplagan utkom 1985, samma år som den första McDonald's-restaurangen öppnades i Moskva.

De som köade för hamburgare hade köat i många år dessförinnan. Att stå i kö var en så självskriven del av den sovjetiska verkligheten att det uppfattades som ett naturfenomen: "Den var närvarande liksom det oändligt stora riket, dess topografi var imperiets." Men skälet var

bundna till sitt 'rum' och kan inte överge det." Trots ett forcerat bostadsbyggande som inleddes sedan Nikita Chrusjtjov hade gripit makten efter Stalins död, bodde ännu år 1970 40 procent av Moskvaborna i delade lägenheter; så sent som år 1989 bodde nära 24 procent av Leningradborna i sådana. Med ett kök som delades av alla, ibland med flera spisar och flera köksbord, med en enda toalett som delades med alla – även om en del hade med sig en privat toalettering.

Leninmausoleet: byggt för evigheten.

FOTO: ALAMY

de l'Imperatrice Catherine la Grande. Från denna "Kejsarinnan Katarina den storas favoritbukett" steg den doft som, efter att Romanov-dynastin hade fördrivits eller mördats, återkom under namnet *Krasnaja Moskva*.

Och historien är inte slut där. Den som hade skapat parfymen var en annan fransktalning, Ernest Beaux, kallad "Parfymernas Napoleon". Efter förstärkt stöd av de privata parfymerierna gav han sig av till Frankrike där han utifrån samma doftrecept skapade en produkt som han presenterade för modedesignern Coco Chanel – under namnet Chanel No. 5 blev den världsberömd.

Sådan är Schlögel's bok: en mosaik av dofter, smaker och andra sensationer. Som kapitlet med titeln "Stalins kokbok" eller med dess officiella titel: "Boken om att äta smakligt och sunt" som utkom första gången 1939 och som inleddes med citat från Stalin: "Den karaktäristiska sär egenheten hos vår revolution består i att den inte bara gett folket frihet, utan också materiella tillgångar och möjligheten till ett liv i välstånd och kultur." Sedan följer 400 sidor med råd och recept och bilder. Kokboken utkom i åtta upplagor vilka (liksom de olika upplagorna av Sovjetencyklopedin, som Schlögel också ägnar ett

en planekonomi som dock saknade plan, det vill säga rationalitet. 1939–40 bodde 2 procent av Sovjets befolkning i Moskva, men till dem gick 40 procent av ägg- och köttproduktionen, mer än en fjärdedel av produktionen av fetter, ost och ullbaserade textilier. Folk skulle inte ha överlevt utan den skuggekonomi – i själva verket en marknadsekonomi – som bedrevs i systemets ytterkanter, på loppmarknader, på marknader där man sålde hantverk eller färskvaror odlade på små privata lotter, en handel som ofta bedrevs av

"Är boken hoppfull? Nja. Den avslutas i alla fall med en idé om hur det Ryssland som Schlögel trots allt älskar skulle kunna ta hand om sin historia."

en landsbygdsbefolkning som var rotlös, ständigt ambulerande.

Medan man i städerna också bodde i ett slags kö. *Kommunalka* kallades de stora före detta privatlägenheter som efter revolutionen delades upp i rum för flera familjer, inte som en tillfällig nödfallsåtgärd utan "vardagen som undantagstillstånd". Nadjezda Mandelstam skriver om: "Män och hustrur som hatar varandra, styvmödrar och styvsöner, tidigare tjänstefolk, som klamrade sig fast i sin kammare nära köket, de är alla

Allra minst för de mest privilegierade var hemmet en borg. 1929–1931 uppfördes vad som kallades "Regeringens hus" intill Bersenjevskajen nära Kreml, för övrigt på samma plats där Ivan den förskräckliga bödeln hade haft sitt gods. Huset var en stad i staden, där bodde 5 000 människor i drygt 500 lägenheter med daghem, bibliotek, bokhandlare, teater och biografer, tennisbanor på taket, tvättinrättningar, frisörer, livsmedelsbutiker, ett varuhus med lyxartiklar. Under en tid då vem som helst i det styrande skiktet när som helst kunde utnämnas till föräldare, är det också en skräckens bostad. Dottern till Sovjets före detta Berlinambassadör öppnade gaskranen sedan polisen hade hämtat hennes far; August Kork, kommandant i Röda armén, brände i badkaret alla sina papper. Varje lägenhet har haft minst tio familjer som hyresgäster. Under senare hälften av 1930-talet drabbades 345 av lägenheterna av utrensningar, för något mera än hälften av de utrensade vet man var och hur de dog.

En del av de utrensade hamnade i Kolyma, komplexet av fångläger i den asiatiska delen av Sibirien. Kungen av Kolyma hette under några år Eduard Petrovitj Bersin. Han såg till att det byggdes baracker och järnvägslinjer. Med tvångsarbetskraft såg han till att ständigt utvinna mer guld: 1931 ett halvt ton, 1934 14 ton, 1936 33 ton guld, tillgångar

som var oundgängliga för Stalins industrialiseringsprojekt. För detta tilldelades Bersin den militära säkerhetstjänstens högsta orden 1934, och han tilldelades Leninorden 1936. Hösten 1937 reste han tillsammans med familjen på kulturresa till Rom, Venedig och Florens, han hann också med avstickare till Paris och Berlin. I december samma år greps han på ett förortståg i Moskva och anklagades för spionage, omstörtande verksamhet, trotskism och avrättades augusti 1938.

Vad Schlögel kallar "Köldpolen

>>

Kolyma” har fått sin stora skildrare i Varlam Sjalamov, som överlevde 17 år där borta och som 1954 började skriva sina *Berättelser från Kolyma*, som till slut kom att omfatta sju band. (Ett par urval har tidigare utkommit på svenska; förlaget Ersatz ger våren 2018 ut *Genom snön* i översättning av Ola Wallin, del 1 av vad som avses bli en samlad svensk utgåva av hela verket.) För Sjalamov är frågan om lägren existentiell. ”Är då inte förintelsen av människan med hjälp av staten kärnfrågan för vår tid, vår moral, som lämnat avtryck i varje familjs psykologiska tillstånd?” Men också frågan om kylan är existentiell. Den kan man bara bemästra genom att ge upp allt hopp. ”Hopp är alltid ofrihet. En människa som hoppas på något, ändrar sitt beteende och förställer sig oftare än en människa som saknar hopp.”

Hopplösheten tecknas på huden på de otaliga förbrytare som har inrättat hela sitt liv på att leva utanför lagen, på att vara en så kallad *vor v zakone*, ”tjuv i lagen”. De politiska fångarna fruktade deras våldsamhet och för att många av dem samarbetade med de politiska förtryckarna. Men deras tatueringar är ett hemligt språk som har använts av miljontals människor (det finns tjocka encyklopediska verk om dessa tecken) som bestämmer förhållningsregler och hierarkiska ordningar. Den som bär tatueringar utan att ha gjort ”rätt” för dem, kan straffas med allt från amputation av den ”ögnaktiga” kroppsdelen till att hans kropp görs till de andra fångarnas allmänna egendom.

Bland de viktigaste tecknen är spelkortssymboler som klöver och spader – ruter symboliserar spion. Vidare katten, som betecknar skicklighet och skojarrens tursamhet, kniven står för makt och hänsynslöshet, erotiska symboler som ett hjärta, ibland genomborrat av en pil, ett kvinnonamn behöver inte ha några sexuella innebörder utan kan också syfta på spelskulder. *Bljad*, hora, är den värsta förödmjukelsen, men kan samtidigt vara ett slags ”yrkesbeteckning” som befriar bäraren från annan arbetsplikt i lägret.

Karl Schlögel inspireras ofta av större former, av såväl landskap som topografi och arkitektur. Kommunismens försök att rationalisera döden exemplifieras med ett krematorium i konstruktivistisk stil, egentligen en ombyggd kyrka, Donskojkyrkogården. Det invigdes med kremeringen av en 53-årig arbetare i oktober 1927 – lagom till revolutionens tioårsjubileum. Under kommande årtionden kremerades här såväl namnkunniga författare som Maxim Gorkij och Vladimir Majakovskij som namnlösa offer för den

Röda Moskva: parfymade proletariatet.

stora terrorn, innan det 1992 återlämnades till ortodoxa kyrkan som demonterade ugnarna och ersatte det fyrkantiga tornet med en kupol.

Överhuvudtaget var det en av revolutionärernas tidigaste åtgärder att ge sig på kyrkogårdar och att använda de många gravstenarna som ett stenbrott. Pedagogen Kornej Tjukovskij beskriver i sin dagbok från 1921 en modernt revolutionär begravning: ”Allt är naket och obeslajat. Ingen religion, ingen poesi, inte ens den enklaste formen av pietet omgav platsen för förbränningen. Revolutionen har avskaffat ritualerna från förr, men har inte ersatt dem med nya. Alla står med mössan på, röker och talar om de döda som om de vore hundar.”

En sådan nonchalans inför döden tyder på en monumental bortträngning av livets yttersta villkor. Hur monumentalt visade det sig bara några år efter Tjukovskijs anteckning, i den groteska sakraliseringen av Lenins lik. Det första provisoriska mausoleet var av trä och stod färdigt till bisättningsceremonierna för Lenin den 24 januari 1924. Under åren 1929–30 ersattes det med den nuvarande marmorsarkofagen, formgiven av Aleksej Sjtjusev som motiverade dess kubistiska formspråk: ”Vladimir Iljitj är evig. Hans namn har för alltid en plats i Rysslands historia och i mänsklighetens historia. Hur ska man hedra hans minne och adla hans gravplats? För oss som arbetar med arkitektur är kuben evig.”

Ingen evighet, men åtminstone en vecka eller två krävs för att läsa *Das Sowjetische Jahrhundert*, inte därför att den är svår utan därför att den ständigt tar med läsaren runt hörnet till ännu en dimension,

ännu en utsikt. Det går lika bra att läsa den från början till slutet som att genomströva den på längden och tvären. Är den hoppfull? Nja. Den avslutas i alla fall med en idé om hur det Ryssland som Schlögel trots allt älskar skulle kunna ta hand om sin historia.

Bättre plats för ett museum kan inte tänkas än Lubjanka, Moskvas väldiga fängelse och högkvarter för den hemliga polisen, där tusentals har torterats och mördats. Under 1990-talet, då man påbörjade en granskning av det förflutna, restes framför Lubjanka ett minnesmärke över offren för terrorn, ett stenblock från fängelset Solovetskij, och under mängdens jubel avlägsnades en staty över Feliks Dzerzjinskij, mannen som grundade bolsjevikernas hemliga polis. Men ännu har grenar av säkerhetstjänsten, som numera heter FSB, kontor härinne, ännu fungerar ett fängelse här och vi vet var Putins tänkande har sina rötter.

Karl Schlögel drömmer ändå trotsigt om att göra om denna labyrinthiska byggnad i sju våningar till ett museum där besökaren kan röra sig utan logiska eller teleologiska hänsyn mellan decennierna, från filmstjärnor till kolchoskvinnor och vidare till bilder av dem som häktades i utrensningarna. Mellan namn som Malevitj, Sjostakovitj, Sacharov och Achmatova. Astronauten Jurij Gagarin, vars leende lyste upp en generation, men också stridsvagnarna i Prag. Och på Lubjankas fasad ska man då sätta upp minnestavlor över alla dem som har lidit härinne, men inne i de otaliga rummen där de en gång led ska man inrätta forskarplatser, kaféer och en bokhandel med världens största sortiment av böcker i ämnet ”Kommunism”.

Säkert kommer i så fall flera av Schlögels böcker att finnas med där, om hans dröm nu någonsin går i uppfyllelse. Det förtjänar de både för deras aldrig sviktande intresse för hur vardagsmänniskan levde och dog under kommunismen och för de utopiska dragen i det kommunistiska experimentet – och för författarens insikt om att denna idealism inte förringar den sovjetiska och ryska tragedin, utan tvärtom fördjupar den. ✿

Lars Åke Augustsson

**DAS SOWJETISCHE
JAHRHUNDERT
ARCHÄOLOGIE EINER
UNTERGEGANGENEN
WELT
KARL SCHLÖGEL
C H Beck 2017**

Terror på Drottninggatan.

FOTO: TOMAS ONEBORG/TT

Våld är enda lösningen

TERRORISM

Den 7 april 2017 stal Rakhmat Akilov en lastbil för att köra över och döda så många människor som möjligt på Drottninggatan i Stockholm. Hans redogörelse under rättegången för hur han planerade och genomförde sitt dåd visar att han uppfattade sin handling inte bara som nödvändig men också som moraliskt berättigad. Orsaken till att han körde in i Åhléns huvudentré ska ha varit att han inte ville köra över en mamma med en barnvagn. Därför uppnådde han heller inte sin dröm att få dö som martyr. I ett svep formade Akilov en moralisk berättelse där han ur alla tänkbara perspektiv presenterade sig som en god människa och ett offer för omständigheter som dessutom hindrade honom från att uppnå vad som i hans föreställningsvärld skulle vara en ädel handling – att dö som martyr för en god sak.

Inget i Akilovs liv eller i hans personliga berättelse tyder på att han skulle tillhöra det mer sofistikerade skiktet av den globala salafi-jihadrörelsen. Snarare tillhör han den del som ganska långt ner i rangordningen är mottagare för ett budskap som utvecklats av andra. Men genom förenklingar av idén kunde Akilov skapa en egen berättelse som gav honom mening med livet. Genom krypterade meddelanden kommunicerade han med personer som tillhörde IS. Han fick ett för honom viktigt uppdrag men också stöd och uppmuntran. I kraft av den berättelse

som gör muslimer till offer för västvärldens övergrepp kunde Akilov liera sig med dem som han upplevde som utsatta och förföljda. Han blev en av dem som till och med var villiga att offra sitt liv för att upprätta en ny värld, styrd av islam och rättvis för alla. Från att vara en andra klassens västerlänning gjorde han en blixtkarriär och blev vad han själv ansåg vara en första klassens muslim. Med Akilovs uppenbara begränsningar kunde en hel ideologi kokas ner till fyra punkter: 1. Väst är ont och omoraliskt. 2. Därför måste väst bekämpas. 3. Den som bekämpar det onda är god och utvald. 4. Våld är enda lösningen.

En stor del av forskningen om vad som går under beteckningen salafi-jihadistisk terror eller IS-inspirerad terror har dels engagerat sig i att finna förklaringar till varför människor väljer att ta till sig budskapet, dels utröna huruvida det går att ta fram en profil på människor som kan anses vara speciellt mottagliga för budskapet. Naturligtvis är denna forskning viktig eftersom den kan göra det möjligt att spåra upp potentiella förövare och vidta förebyggande insatser.

Men vad som samtidigt ägnats mindre intresse är hur det religiösa meningsskapandet är utformat hos dem som väljer att urskillningslöst döda människor och som ser det som en moraliskt berättigad gärning. Oavsett vad det kan bero på, är förståelsen för ideologins idéhistoriska utveckling av stor betydelse. Det är nämligen helt omöjligt att bekämpa en farlig ideologi utan att sätta sig in i hur ideologin ifråga är formad och

hur ideologins anhängare tänker. Tidigare har framförallt William McCants lyckas beskriva det i sin utmärkta bok *ISIS the Apocalypse* (recenserad i Axess nr 1/2016). Men nu har Shiraz Mahers med sin bok *Salafi-Jihadism. The History of an Idea*, gått på djupet och benat upp hur det religiösa meningsskapandet har formulerats över tid. Maher har tidigare varit aktiv i den icke-väldsutövande men uttalat demokratiska och västfientliga rörelsen Hizbut Tahrir, som han lämnade efter terrordådet i London 2005. Idag leder han forskningen kring eskatologiska frälsningsideologier vid Centre for the Study of Radicalisation vid King's College London.

Mahers bok är briljant och förtjänar alla lovord. Den kan dock vara svår att ta sig igenom för den som är helt okunnig i ämnet. Boken är nämligen fylld av islamiska begrepp, och på grund av ämnets komplexitet kan vissa delar kanske upplevas som onödigt snåriga och detaljerade. Men samtidigt är det den kanske första boken i sitt slag som med bred och djup kunskap granskar salafi-jihadismens religiösa meningsskapande i detalj.

Shiraz Maher inleder boken med att definiera salafism och tydliggör att idén inte i första hand är militant eller våldsutövande genom att hänvisa till Quintan Wiktorowicz klassiska indelning av tre salafistiska kategorier: 1. den inåtvända, puritanska som tar avstånd från både våld och politik, 2. den politiskt aktiva som tar avstånd från våld, och 3. den våldsutövande som ser våldet som enda lösning.

Den idéhistoriska genomgången börjar >>

Salafism: en enda sanning.

FOTO: WIKIPEDIA

med alliansen mellan Muhammad Ibn Hanbal (1703–1792) och Muhammad bin Saud (?–1765). Därifrån led Maher läsaren genom ideologins olika utvecklingsfaser; han förklarar varför just salafismen har kunnat anpassas till sin samtid av rörelser som al-Qaida och IS. Men också varför den har varit så användbar för den som vill pussla ihop en föreställningsvärld som Akilov kunde förstå och som han ville bli en del av. Maher visar hur den salafistiska rörelsens ambition att bland annat hålla sig ren från kättare och opassande idéer utvecklade en begreppsapparatur som tydliggjorde vem som tillhörde de rättrogna och vem som inte gjorde det. Maher liknar förhållningssättet till Katolska kyrkans exkommuniceringsprocesser med reservationen för att den inom salafismen förs mindre formellt, mer subjektivt och inte alltid tas på allvar.

Maher tar fram inte mer än fem begrepp eller idéer som han menar att hela den salafi-jihadistiska rörelsen är byggd på. *Al-wala' wa-l-bara'* betyder förenklat lojalitet och förkastelse eller avståndstagande. Idén är tagen ur bland annat Koranen 3:28, där Gud uppmanar de troende till att inte beblanda sig med förnekare, att vara lojal med dem som har den sanna tron och förkasta dem som tror fel. *Takfir* innebär att döma ut någon som avfalling. *Tawhid* är en deklaration om att Gud är en och den enda och har sitt ursprung bland annat i Koranen 7:59 och *Hakimyya* innebär att upprätthålla Guds ordning i sin skapelse. Idén härstammar bland annat från Koranen 12:40 som uppmanar till att inte dyrka andra Gudar än den enda Guden. Och så naturligtvis *jihad*, det heliga kriget som muslimer är skyldiga att delta i för att försvara sig om de är hotade.

Dessa fem begrepp, påpekar Maher, fyller först och främst två grundläggande behov – skydd och mission. Genom ett ideologiskt renhållningsarbete skyddas den inre kretsen mot yttre hot och irr-läror, samtidigt som det som anses vara den enda sanningen sprids även till andra.

Vidare förklarar Maher hur *Al-wala' wa-l-bara'* sätter gränsen för lojalitet och svek, medan *Takfir* definierar islam som en enad gemenskap mot allt annat och skyddar gemenskapen från förrädiska försök till att korrumpera den inifrån. *Tawhid* och *Hakimyya* definierar eller förklarar hur den legitima auktoriteten ska vara utformad och vem ska kunna dra nytta av den. Slutligen beskrivs *jihad* som metoden för hur det hela ska genomföras.

Naturligtvis finns det en rad olika alternativ för hur de olika texterna ur Koranen kan tolkas. Men det är just den snäva, kompromisslösa och enkla tolkningen som definierar ett ”vi” mot en fiende som ger salafijihadismen kraft. Maher påpekar att det blir ett budskap som många mycket lätt kan identifiera sig med och känna sig trygga i. När den egna gruppens profil är skarp och tydlig blir också fienden lätt att identifiera.

Som många andra forskare pekar Maher på hur en rad händelser under 1970- och 1980-talet skapade ett utrymme för salafi-jihadismens idé. Samtidigt som de revolutionära och våldsutövande krafterna lyckades etablera stater styrda av islam, misslyckades de som genom politiska åtgärder ville uppnå det samma. Muslimska brödraskapet (MB) krossades i Egypten och rensades effek-

”När den egna gruppens profil är skarp och tydlig blir också fienden lätt att identifiera.”

tivt ut i Syrien samtidigt som det tunisiska Brödraskapet Ennahda förlorade alla förutsättningar att uppnå makten i Tunisien. I Saudiarabien skickades MB:s anhängare till livslånga fängelsestraff. Endast talibanerna i Afghanistan visade resultat genom att jaga en förnedrad sovjetisk armé på flykt. Det verkade helt enkelt som om den fredliga islamismen inte lyckades uppnå sina mål. Den salafijihadistiska framfarten tog vid där de politiska islamisterna misslyckades.

Men för att göra berättelsen tillräckligt övertygande behövde man också anknyta till religiösa idéer som kan sammanbinda människor med mening och med en världsbild som är större än dessa och som ger ett tydligt sammanhang.

Genom att förklara hur hela den muslimska världen på ett eller annat sätt kontrolleras av väst, hittade man också orsaken till att islamistiska maktövertaganden hade misslyckats i Egypten, Libyen och Syrien trots försök under många år. Medan tidigare religiösa ledare

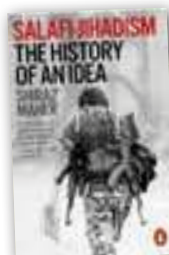
enligt Maher hade förespråkat en direkt konflikt med lokala arabiska ledare, valde den nya jihadistiska rörelsen att istället konfrontera makten bakom tronen. al-Qaida formade en berättelse om att väst är orsaken till att arabiska tyranner har kunnat sitta kvar vid makten, och väst utpekades därför också som orsaken till allt förtryck och lidande som muslimer i världen utsätts för. Det västerländska demokratiska systemet gjorde, enligt al-Qaidas ledning, varje medborgare som gick till val medskyldig till att västvärldens och USA:s regeringar kunde fortsätta att förpesta tillvaron för världens muslimer. Därmed hade också väst i sin helhet och alla dess medborgare, vare sig dessa är muslimer eller något annat, definierats som den muslimska gemenskapens fiende.

Genom hela boken visar Maher hur elastiska eller formbara religiösa idéer är och hur enkelt de anpassas till nya omständigheter. Det är också något han är mån om att påpeka. Varje begrepp och idé får läsaren följa genom olika tolkningar av en rad olika religiösa auktoriteter i olika politiska och sociala sammanhang.

I människans natur finns ett behov av att söka gemenskaper. För varje gemenskap som formas tydliggörs också vem

som inte tillhör gemenskapen. Även människor som inte riktigt kan förklara för sig själva varför det blir så, kan utan några problem inte bara känna det utan också finna glädje och tillfredsställelse i att tillhöra en tydligt definierad gemenskap. Därför är det inte svårt att förstå varför just denna tolkning av islam så lätt drabbar så många. Med en religiös förklaringsmodell blir plötsligt det personliga misslyckandet någon annans fel och förvandlas samtidigt dessutom till utvaldhet för en själv. Med det som Akilov klarade av att förstå av budskapet förändrade också hans liv för stunden. Under en tid av sitt liv kunde han förflytta sig från sin förlorarroll och istället se sig själv som en del av en globalt utvald, moraliskt överlägsen elit som gjorde det som Gud önskade. ✨

Eli Göndör

SALAFI-JIHADISM
THE HISTORY OF AN IDEA
SHIRAZ MAHER
Penguin 2017

Outgrundliga processer: upplevelser upplevs bara inifrån (målning av René Magritte).

FOTO: ALAMY

Det hemlösa subjektet

FILOSOFI

Det finns alla skäl att vara skeptisk till vad mina sinnen rapporterar om världen; om världen har jag ingen direkt och omedelbar kunskap. Den enda del av verkligheten som jag inte kan betvivla därför att jag har direkt tillgång till den är mina *upplevelser* av omvärlden. För en fysikalist är en upplevelse detsamma som en konfiguration av nervsignaler. Fysikalisten kan studera vad som händer i min hjärna. Men det han ser är inte vad jag i samma stund upplever. Det är något privat och för alla andra medvetanden oåtkomligt. Hade det varit tillgängligt för en utomstående observatör, vore det rimligt att hävda att upplevelsen och motsvarande neurologiska process är en och samma sak. Upplevelsen är helt enkelt den neurologiska processen "sedd inifrån". Tyvärr har forskarna bara tillgång till ett tredje-person-perspektiv. Den subjektiva världen förblir oåtkomlig för ett naturvetenskapligt studium. I en sådan världsbild är subjektet hemlöst.

Materiella skeenden kan bara ha materiella orsaker; detta är känt som principen om den kausala slutenheten. Den har

konsekvenser som rimmar illa med vårt sätt att uppfatta världen och oss själva. Varför lyfter jag min hand? Därför att jag ville göra det – och sedan gjorde det. För en naturalist är detta ingen tillfredsställande förklaring. Istället beror handlingen på att en serie urladdningar i mitt centrala nervsystem resulterar i en nervsignal till mina muskler som då drar sig samman. Min önskan att lyfta armen förklarar inte handlingen; den kan rentav vara en efterkonstruktion.

Det är få utanför det neurofilosofiska skräret som ägnar sådana frågor någon uppmärksamhet. Vi har levt så länge med en fysikalistisk världsbild att vi inte ens är medvetna om dem. Naturvetenskapen levererar ju ständigt i form av nya tekniska tillämpningar, något som lätt tas till intäkt på dess ofelbarhet. Ingen kommer längre med den typ av invändningar J B S Haldane, en av evolutionsbiologins pionjärer, gjorde. "Om materialismen är sann", sade Haldane, "tycks det mig att vi inte kan veta att den är sann. Om mina åsikter är resultatet av de kemiska processer som pågår i min hjärna bestäms de av kemins lagar, inte av logikens."

Var kommer medvetenhet och subjektivitet ifrån? Hur uppstår sådana fenomen

från något så till synes väsensskilt från död materia? Är det bara sken och villa, ett epifenomen, ett kraftlöst eko av fysikaliska processer? Ett radikalt svar presenteras i Godehard Brüntrups och Ludwig Jaskollas antologi *Panpsychism. Contemporary perspectives*. Panpsykismens tongivande namn finns i författarlistan. Men det är ingen lättsmält anrättning som serveras. Det är fackfilosofer som skriver och därför blir texterna ganska tekniska. Tyvärr måste detta också sägas om Brüntrups och Jaskollas introduktion. Den kunde gott ha haft ett lättare anslag så att den utifrån kommande läsaren landar mjukt och får en bättre översikt över fältet. Det visar sig nämligen att det finns många varianter av panpsykism.

Ett klassiskt svar på frågorna om medvetenhetens plats i vår världsbild är dualismen. Världen består av två substanser: ande och materia. René Descartes var dualist. Vad han lämnade efter sig var just problemet med den kausala slutenheten. Hur kan två så väsensskilda substanser som ande och materia påverka varandra? Det är en fråga som har råddrats av generationer av filosofer. Vad panpsykismen erbjuder är ett tredje alternativ mellan fysikalism och dualism.

Vi tycker oss veta mer om materien än om medvetenheten. Men kanske är det så att vi fortfarande vet mindre än vi tror om materiens natur. Dagens panpsykister är vanligen fysikalister. Men de kan inte acceptera att medvetenhet framspringer som ett emergent fenomen på någon viss punkt i materiens och livets evolution. Det psykiska är en fundamental del av materien; det har funnits med från början. Man slipper därför ifrån att söka förklara varifrån det psykiska kommer och hur det uppstår. Problemet med emergens är ju att detta på ett nästintill magiskt sätt tycks dyka upp ur tomma intet och trollar fram egenskaper som inte kan härledas ur substratet. Om det psykiska är ouplösligt förbundet med materien kan det, enligt somliga panpsykister, också förklara hur det mentala kan verka på det materiella. Någon kausal slutenhet föreligger således inte.

Det är inte underligt att panpsykismen stöter bort många. Det känns som en filosofisk vålnad som går igen från Giordano Brunos dagar. Man måste kunna reducera medvetenhet på samma sätt som materien – ända ner till elementarpartiklarnas nivå. Vad får vi då? Vi får mikrosubjekt och mikroupplevelser. Det är mycket >>

svårt att föreställa sig vad en kvark eller en elektron upplever och hur det finns utrymme för en upplevare. Hur är det att vara en kvark? Om döda ting inte är medvetna måste de på något sätt ha potentialen att bli det. Det måste finnas någon form av protopsykiska element, även de svåra att föreställa sig...

Vad suckar häcken? Vad menlös vilja har dalens lilja? Stagnelius var en romantisk idealist men kanske också en gnutta panpsykist. Det är lätt att göra sig lustig över panpsykismen. Men den är ett uttryck för vår totala okunskap om hur en grårosa köttklump på knappa två kilo kan producera inre bilder, känslor och önskningsar. Vi befinner oss mellan Skylla och Karybdis; hur man än försöker förklara medvetenhetens gåta, hamnar man i orimligheter. Det hade varit intressant med några röster från det naturvetenskapliga lägret. Det finns ju faktiskt tunga neuroforskare som är panpsykister, till exempel Christof Koch. Men förmodligen skyggar många av dem från ett alltför nära umgänge med spekulativa filosofer.

Den för närvarande mest populära varianten av panpsykism är "den russelianska monismen". Den bygger på tankar framkastade av Bertrand Russell i boken *Analysis of Matter* från 1927. Som fysikalist och kunskapsteoretiker gjorde sig Russell känd som kritiker av såväl dualism som idealism. Och i *Principia Mathe-*

"Det är mycket svårt att föreställa sig vad en kvark eller en elektron upplever. Hur är det att vara en kvark?"

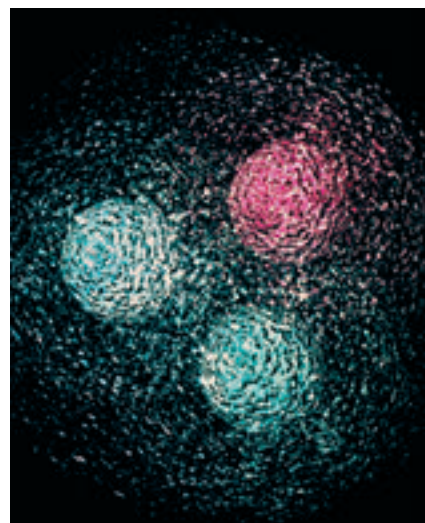
matica, författad tillsammans med Alfred North Whitehead, försökte han härleda matematiken ur logikens lagar. Om förhållandet mellan matematik och fysik skrev han att fysiken inte är matematisk därför att vi vet så mycket om den fysikaliska världen, utan därför att vi vet så litet. Det vi kan upptäcka är just dess matematiska egenskaper, och det ger oss en ofullständig bild. Fysiken beskriver inte vad saker och ting är utan vad de gör. Vi känner dem genom deras beteenden. Vad är massa? Det är något som verkar genom sin gravitation och genom sin tröghet, vilket motverkar acceleration. Och vad är en elektron? Det är en negativ laddad partikel som attraherar positiva laddningar och repellerar negativa. Vi vet hur den relaterar till andra partiklar men vi vet inget om dess *inre natur*, vad den i sig är. Vi har för närvarande ingen metod för att utröna vari denna inre natur består. Detta *das Ding an sich* skulle kunna vara psykiskt. Det verkar ju som om åtminstone ett slags materia – hjärnmateria – är medveten.

Men det visar sig att filosoferna i *Panpsychism* inte är riktigt ense om vad Russell egentligen menade. Var han fysikalist som ansåg att allt som finns är materia och att det psykiska är ett materiellt fenomen? Eller var han en neutral monist som ansåg att varken det materiella eller det psykiska är realiteter utan ett tredje något som i vissa sammanhang uppfattas som fysiskt och i andra sammanhang som psykiskt?

Som bekant finns det inga gratisluncher, inte ens i filosofins värld. Om panpsykisterna menar sig ha sluppit undan vissa problem har de fått minst ett nytt sådant. Det är känt som kombinationsproblemet. En hel sektion av boken ägnas åt detta. Den som först pekade på det var William James. Om man har 100 människor som var och en går och bär på ett visst sinnestillstånd, spelar det ingen roll på vilket sätt man blandar eller packar ihop dem; de förblir ändå 100 individuella medvetanden. Problemet för panpsykisterna är att de atomiserade medvetandena på något sätt måste kunna sammansmälta till helheter som exempelvis mänskliga medvetanden. Ett antal mikroupplevelser och ett antal subjekt ska bygga upp en mental värld. Hur är det möjligt? Vi har kunskap om vår inre värld genom introspektion. Men vi kan inte med hjälp av introspektion veta något om andra subjekt och vad dessa upplever.

Det finns också en underliggande homogenitet i vår mentala värld trots att den borde vara ett lappverk av fragment. Panpsykisterna visar upp en bred provkarta på responser. Somliga förnekar helt enkelt att det finns ett kombinationsproblem. Några menar att det bara finns mikroupplevelser men inga mikrosubjekt (upplevelser utan något som upplever?). Andra förespråkar någon form av sammansmältning där de ursprungliga entiteterna upplöses och uppgår i varandra. Inget av detta känns särskilt övertygande.

Det finns några kritiker i *Panpsychism* som menar att man har övervärderat panpsykismens förklaringskraft i förhållande till emergensen – tanken att medvetenhet uppstår som något radikalt nytt ur icke-medveten materia vid en viss grad av komplexitet. En av kritikerna, Achim Stephan, kallar panpsykismen för "ett metafysiskt piller mot magi – det introducerar miljarder medvetna fast livlösa

Kvarkar: oklart vad de upplever.

FOTO: ARSCIMED/SPL/IBL BILDBYRÅ

partiklar för att möblera universum. För mig verkar det alltför kostsamt när man beaktar panpsykismens marginella landvinningar. Detta är vad som händer när metafysiken ställer till med kalas utan att bjuda in vetenskapen."

Själv tycker jag att det finns ett problem som man borde ta itu med innan man ens funderar på kombinationsproblemet, nämligen att klargöra vad ett "mikrosubjekt" och en "mikroupplevelse" är för något. Men det kan idag ingen göra. Om vi inte ens kan förklara makromedvetandets natur hur ska vi då kunna förklara mikromedvetanden? En variant som prövats är panprotopsykismen. Man tänker sig ett primitivt "förstadium" till medvetenhet. Det måste tydligen till något slags emergens för att komma från denna gåtfulla protomentaltet till medvetenhet. För övrigt är väl frågan om man inte också måste ta till emergensens trollstav för att överbygga kombinationsproblemet.

Panpsykiska filosofer har en hel del att bita i och behöver med andra ord inte vara sysslolösa. Och deras mödor är inte förspilda. Ska medvetenheten någon gång få hemortsrätt i universum, kan man inte väja för något. Det krävs att man prövar den ena drastiska hypotesen efter den andra. 🌸

Göran Frankel

**PANPSYCHISM
CONTEMPORARY
PERSPECTIVES**
GODEHARD BRÜNTRUP
& LUDWIG JASKOLLA
Oxford University Press 2016

Så gör djur

Den retsamma kråkan: mobbar även rävar.

FOTO: WIKIPEDIA

ETOLOGI

Jag har ett rikt inre liv. Jag kan ha ont, jag kan drömma, jag kan luras, jag kan skämmas. Jag är övertygad om att samma sak gäller för alla människor. Men vad gäller om djuren? Kan en häst skämmas? Kan en kråka luras? Kan en fisk ha ont? Kan en bläckfisk drömma?

Filosofen René Descartes skulle svarat nej på alla dessa frågor eftersom han ansåg att djuren bara är mekaniska automater och därmed att de inte har något inre liv alls. Han intog denna extrema hållning eftersom han ville skapa en särskällning för människan som den enda varelsen med en själ. Han hade förmodligen liten erfarenhet av djur. I fabler och

sagor blir svaren tvärtom – där har djuren högst mänskliga egenskaper. Överflödet av tecknade filmer med djurfigurer gör att vi blir inställda på att djuren har ett rikare sällsliv än vad de faktiskt har. Det finns skräckhistorier om turister på safari i Afrika som råkat illa ut eftersom de vilda djuren inte beter sig som i Disneyfilmerna.

Vad är överhuvudtaget möjligt att veta om djurens inre liv? Man kan grovt skilja mellan två forskningstraditioner. Bertrand Russell har gjort en karikatyr av dem när han påstår att råttor som studeras av amerikanska psykologer irrar runt och finner lösningen på ett problem av en tillfällighet, medan råttor som studeras av tyska psykologer sitter ner och tänker ut svaret.

Den första traditionen är behaviorismen, som har som utgångspunkt att

vetenskapen inte kan säga något säkert om inre processer hos människor och djur. Den skall bara studera beteenden och sträva efter att finna samband mellan iakttaga stimuli och responser. Enligt behaviorismen hör varken djurens eller människans inre liv till vetenskapens domäner. Denna inriktning ger ett snävt svar på vad frågan om vad som är forskningsbart.

Den andra traditionen representeras främst av djurforskarna och Nobelpristagarna Konrad Lorenz, Nikolaas Tinbergen och Karl von Frisch. De grundade etologin som vetenskap. En grundprincip för denna forskning är att det inte räcker med begränsade försök i laboratorier för att förstå djurens inre världar, utan man måste studera dem i många olika sammanhang i deras naturliga miljöer. En grundläggande skillnad mellan de båda traditionerna är att behavioristerna utgick ifrån att allt beteende är inlärt medan etologerna ansåg att mycket är medfött. Lorenz är mest känd för sina studier av prägling hos fåglar som gör att exempelvis en nyfödd gässling direkt följer sina föräldrar. När han skrev sina böcker och tolkade djurens beteenden, tillät han sig att leva sig in i deras känslor och tankar.

Människor som lever med djur i vardagen har inte samma krav på vetenskaplig stringens när de tolkar djurens inre liv. För en bonde eller en djurskötare är Descartes idé om djuren som automater bara löjlig. Men hur skall man väga deras erfarenheter av djur och deras inlevelseförmåga mot vetenskapens krav på kontrollerade experiment?

En bonde, skogvaktare eller djurskötare vet förmodligen åtskilligt om djurens inre världar som forskarna inte kan eller vill uttala sig om. Ytterst innebär skillnaden ett ställningstagande till vad man menar med kunskap – en fråga som filosoferna brottats med åtminstone sedan Platons tid. Forskningen har högre krav på evidens.

Frågor om hur man kan veta något om djurens inre liv dyker upp i två nya böcker: den ena är Frans de Waals *Are We Smart Enough to Know How Smart Animals Are?*. Den andra – Djurens gåtfulla liv – är skriven av Peter Wohlleben, som är skogvaktare och har stor erfarenhet av djur i skogen och av många egna husdjur. Samtidigt är han väl påläst om den vetenskapliga forskningen. Båda tillhör den etologiska traditionen. Liksom Lorenz tillåter de Waal och Wohlleben sig inlevande tolkningar av djurens inre världar. Samtidigt varnar de för antropomorfism. De Waal skriver att vi skall försöka se världen >>

ur djurens synvinkel. Han ger flera exempel på experiment som apor har svårt att klara av därför att experimenten utgår från människans sätt att tänka.

En princip som kallas Morgans kanon har kommit att bli ett rättesnöre för forskningen. Den har fått sitt namn efter Lloyd Morgan, en brittisk djurforskare och psykolog som levde i slutet av 1800- och i början av 1900-talet. Principen kräver att när man skall förklara ett visst beteende, får man inte tillskriva ett djur mer avancerade kognitiva processer än vad som är rimligt.

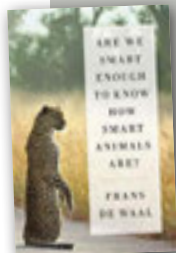
Et exempel på hur principen tillämpas kan man hämta från Lloyd Morgans egen terrier, som hade lärt sig att öppna trädgårdsgrinden. Någon som bara ser hunden utföra konststycket kan tro att den har tänkt ut hur man gör och att den därmed uppvisar intelligens. Men Morgan hade själv observerat hur terriern genom ett antal misslyckade försök alltmer närmat sig tekniken att öppna grinden och han kunde därmed förstå att det lyckade resultatet inte förutsatte någon större intelligens hos hunden. Däremot kräver det naturligtvis att hundar har en förmåga att lära sig av sina misstag.

Principen har framför allt till syfte att undvika antropomorfism och den har tillämpats flitigt inom forskningen om djurs inre världar. De Waal betonar att Morgan avsåg att den inte skall användas för att utesluta att djur har olika mentala förmågor utan bara att man skall leta efter den enklaste hypotesen som kan förklara ett djurs beteende.

Descartes tanke om en väsensskillnad mellan människan och djuren har levt kvar länge, men forskningen har flyttat fram gränserna för djurens tankeförmågor och deras inre liv. Många beteenden som ansågs unikt mänskliga har nu kun-
nat påvisas hos olika djurarter. En stor del av den nutida

**DJURENS
GÅTFULLA LIV**
PETER WOHLLEBEN
Norstedts 2017

**ARE WE SMART
ENOUGH
TO KNOW
HOW SMART
ANIMALS ARE?**
FRANS DE WAAL
Norton 2016

Fast på kroken: visst gör det ont.

FOTO: ALAMY

forskningen handlar om djurens förmåga att leva sig in i vad andra artfränder (men även människor) tänker och känner.

En grundläggande form av inlevelse är medkänsla eller empati. De djurexperiment som gjorts för att bedöma djurens förmåga till medkänsla tycks visa att den finns hos alla däggdjur och åtminstone en del fåglar. Ett typiskt experiment är att man först lär en hungrig råtta i en bur att

Motsatsen till empati är att kunna retas. Kråkor mobbar ofta rovfåglar. De kan också smyga på en hund bakifrån för att hugga den i svansen med näbben (det finns flera Youtubefilmer som visar detta). En behaviorist skulle kunna hävda att beteendet är instinktivt, men kråornas flexibilitet och varierande strategier tyder på att de avsiktligt planerar att reta hunden.

"Alla tecken i Victoria Braithwaites omfattande experimentserie tyder på att fiskar kan ha ont."

trycka på en spak för att få en belöning i form av en foderpellet. I nästa fas placerar man en ny bur med annan råtta bredvid den första och kopplar spaken så att när den första råtta trycker ner den får råtta i andra buren en lätt elektrisk stöt från golvet. Den första råtta fortsätter först att trycka på spaken för att få belöningen, men det krävs inte mer än ett fåtal tryckningar innan den inser att grannen samtidigt får en obehaglig upplevelse. Den första råtta, som fortfarande är hungrig, slutar då att trycka på spaken trots att den går miste om sin belöning. Medkänslan med den andra rattans lidande väger tyngre än den egna vinningen.

Ett annat exempel, som de Waal beskriver, är den japanske primatologen Yuko Hattoris studier av hur kapucinapor delar med sig av mat. Till skillnad från många andra arter av apor gör de gärna detta. Om en apa i en bur får mat, medan grannen i buren intill inte får någon, så skickar den första apan över en del av maten till den andra. Men detta händer bara om den första apan inte har sett den andra äta nyligen. De har tydligt en förståelse av om grannen är hungrig eller inte.

En annan fråga rörande inlevelseförmåga är om djur kan luras. Det finns många beteenden i djurvärlden som ser ut som bedrägerier, exempelvis en raphöna som låtsas ha en skadad vinge för att locka bort räven från sina kycklingar. Fågeln har emellertid ingen föreställning om vad räven tror eller inte tror – beteendet är rent instinktivt. Här är Morgans kanon högst relevant.

Wohlleben berättar om rävar som spelar döda och därmed lockar korpar till det som ser ut att vara ett färskt lik. När en korp är tillräckligt nära hoppar räven upp och hugger den. Wohlleben ser detta som ett medvetet bedrägeri från rävens sida. Men hur skall man veta att det inte bara är instinktivt som hos raphönan? Ett kriterium som brukar användas för att stödja att det handlar om medvetet bedrägeri är att beteendet är flexibelt och att djuret därmed kan anpassa sig till situationen. I fallet med räven tycks detta vara fallet.

Wohlleben utfordrar sina hästar med korn. Han presenterar ett övertygande exempel från sin vardag om en häst som skäms när hon har trängt sig före vid utfordringen. Ibland brukar några kråkor dyka upp för att picka till sig en del. En

gång kom en kråka flygande med ett ekollon, som i sig innehöll mer föda än hon skulle kunna få från sådeskornen. Kråkan försöker nu gömma ekollonet genom att hacka ett hål i marken och stoppa ner ekollonet. Men eftersom det står en människa och tittar på, litar inte kråkan på att ollonet är tillräckligt säkert utan hon hackar ett nytt hål och flyttar det dit. Detta upprepas ett par gånger till innan kråkan tror att människan inte kan veta var ekollonet är gömt. Först därefter ger hon sig iväg för att plocka korn.

Wohlleben inser att han har bevittnat två avancerade kognitiva förmågor. För det första bedrägeri. Kråkan försöker vilseleda människan om var ekollonet finns (fast hon kan inte förstå att människan inte är intresserad av att äta ollonet). För det andra planerar kråkan för framtida behov. Hon kunde äta upp det näringsrika ollonet nu och strunta i de magrare kornen. Men hon inser att hon kan spara ekollonet till senare och därmed får hon i sig mer näring totalt. Wohllebens tolkning om planering för framtida behov stämmer väl överens med resultaten från en serie experiment med korpar som nyligen utförts av Can Kabadayi och Mathias Osvath vid avdelningen för kognitionsvetenskap i Lund.

Behavioristerna studerar hur djur, framförallt råttor och duvor, kan betingas att göra det ena eller andra. Forskningen om betingning har gett oss mycket kunskap om hur djur lär sig. Behavioristernas misstag var att tro att all inlärning kan förklaras med betingning, de Waal berättar om ett av sina experiment där rhesusapor och schimpanser fick se en bild av ett föremål och fick sen sticka in sin hand i ett hål och känna på två föremål som de inte kunde se. Apornas uppgift var att välja det föremål som svarade mot bilden. Rhesusaporna utförde tålmodigt uppgiften ett stort antal gånger, medan schimpanserna snabbt tröttnade och gjorde allt möjligt annat – bankade på fönstret och gjorde grimaser – och de klarade därmed uppgiften sämre än rhesusaporna. Schimpanserna blev helt enkelt uttråkade eftersom uppgiften var för lätt för dem.

Betingningen i laboratoriet kan ha varit ömsesidig. Det finns ett klassiskt skämt om en laboratorierätta som säger till en annan: "Om du springer så här i labyrinten kan du betinga människorna i de vita rockarna att ge dig mängder med mat."

Den här historien är relevant när det gäller människans benägenhet att lita på sin medkänsla. Hundar har skamfyllda blickar som många hundägare finner rörande. Japanska forskare har visat att hundars blickar höjer nivån av oxytocin

– ett hormon för välbefinnande – hos människor och att även oxytocinhalten hos hundar ökar när de ser sin matte eller husse i ögonen. Wohlleben påpekar att den speciella hundblicken har selekterats fram under de årtusenden som hundar och människor har levt tillsammans – den finns inte hos hundens anfauder vargen. De hundar som haft en tendens till en ångerfull blick har betraktats som mer sympatiska av sina hussar och mattar och därmed valts för avel. På detta sätt är människan själv orsak till hundarnas blick. Det är inte säkert att en hund med ångerfulla ögon verkligen känner på ett annat sätt än en hund utan en sådan blick. Detta är ett exempel på faran med att lita på sin inlevelse i studiet av djur.

Förutom att analysera djurens beteenden har forskningen numera flera andra metoder att få kunskap om djurens inre liv. Ett sätt är att jämföra fysiologiska mekanismer hos människor och djur. Man har exempelvis upptäckt att när människor drömmar, så gör de snabba rörelser med ögonen. Sådana ögonrörelser finns hos däggdjur och fåglar, så det tas som belägg för att de också drömmar. Med nya metoder att mäta hjärnaktiviteter kan man komma ännu längre. Kenway Louie och Matthew Wilson vid MIT studerade hur hippocampus i en rattas hjärna registrerade rörelsesekvenser när rattan lärde sig hitta i en labyrint. När man sedan fortsatte att följa aktiviteten i hjärnan under rattans sömn kunde man se att den drömde om labyrinten genom att hippocampus då gick igenom samma sekvenser. Man kunde till och med se var i labyrinten den befann sig i drömmen. Med liknande metoder har Amish Dave och Daniel Margoliash vid University of Chicago funnit belägg för att zebrafinkar repeterar sina sånger i sömnen.

En omstridd fråga är om fiskar kan känna smärta. Många sportfiskare och fiskodlare vill inte acceptera detta men djurrättsaktivister argumenterar för. Hur kan frågan avgöras? Victoria Braithwaite vid Penn State University har ägnat sin karriär åt en mängd experiment med fiskar som belyser problemet. Hon har ingen politisk agenda utan är som forskare genuint intresserad av frågan. En av hennes tidiga upptäckter är att fiskar har smärtreceptorer – nociceptorer – framförallt i området kring munnen. Men räcker detta för att visa att fiskar verkligen upplever smärta? Det går inte att komma åt deras upplevelser direkt, men man kan jämföra fiskarnas beteenden i olika situationer. Braithwaite har visat att om man injicerar en liten mängd syra eller bigift i fiskarnas mun får det flera följder för

deras beteende: De är inte intresserade av föda längre, de gnider munnen mot botten, deras gälrörelser ökar markant, de gungar fram och tillbaka när de vilar sig mot botten och de får svårare att hitta. Alla tecken i hennes omfattande experimentserie tyder på att fiskar kan ha ont.

Denna typ av forskning är viktig eftersom den bör påverka vilka etiska principer vi skall följa i förhållande till djuren. Den svenska lagstiftningen är omfattande och strängare än i många andra länder. Forskningen kring fiskars smärta kommer sannolikt att leda till ett ändrat regelverk för fiske och fiskodling. (Beräkningar visar att år 2020 kommer 80 procent av den fisk vi konsumerar att vara odlad.) För experiment som innebär potentiellt lidande för djur måste man nästan alltid ansöka om tillstånd. Längre behövde man inte ha tillstånd för ryggradslösa djur, men sedan 2013 omfattas även bläckfiskar av kraven på etisk prövning.

Det finns goda skäl till detta: För att vara mollusker har bläckfiskar komplicerade nervsystem. De har totalt 2 000 sugkoppar på sina åtta armar. Varje arm styrs självständigt av en halv miljon nervceller som tillsammans med 65 miljoner nervceller i hjärnan ger bläckfisken stora möjligheter att lära sig och att lösa problem. de Waal beskriver deras förvånansvärt rika kognitiva förmågor. En bläckfisk kan exempelvis lära sig att öppna en burk med ett barnsäkert lock där locket först måste tryckas ner innan det kan vridas runt. Den kanadensiska biologen Jennifer Mather har visat att om man ger en bläckfisk ett nytt föremål så undersöker den det först noga, men övergår sedan till att testa vad man gör med det. Får den exempelvis en plastflaska som flyter använder den sin kropp till att skapa vattenströmmar som den kan köra runt flaskan med. Beteendet påminner starkt om lek. Hon har också visat att bläckfiskar sover och att de förmodligen drömmar då. Hon ser detta som ett argument för att de har en form av medvetande. Eftersom deras biologiska system är så annorlunda jämfört med vårt gäller det för forskarna att vara öppna för nya former av upplevelser.

Svaren på de inledande frågorna verkar alltså vara jakande: En häst kan skämmas, en kråka kan luras, en fisk kan ha ont och en bläckfisk kan drömma. Men när vi använder dessa ord om de mentala förmågorna utgår vi från människans sätt att uppleva. Språket är antropocentriskt och man måste använda andra metoder än de vanliga upplevelseorden för att mer precist beskriva djurens inre liv. ✿

Peter Gärdenfors

Orwell & Churchill: hatade gemensamt både nazism och kommunism.

FOTO: SASHA MORDOVETS/GETTY IMAGES

fot, gärna på större fot än han hade råd till. Han ansåg sig ha rätt till ett bekvämt liv och han unnade sig det vare sig det fanns pengar eller inte. Hans hustru förtvivlade när familjen befann sig i största penningnöd och han fått ett arv, men spenderade hela summan på en ny och svindyr Rolls-Royce.

Orwell var hans raka motsats, en asket som sökte leva som vanligt fattigt folk. I en av sina böcker, *Nere för räkning i Paris och London* (*Down and Out in Paris and London*), skildrade han livet på samhällets botten efter att under ett års tid ha levt medellös i båda dessa städer, tiggat sitt dagliga bröd, sovit på gatan och överhuvud levt i yttersta armod. För det experimentet fick han betala med sin hälsa och förmodligen grundlades då den tbc som till sist skulle kosta honom livet. Han gjorde delvis om experimentet inför boken om gruvarbetarnas villkor i England, *Vägen till Wigan Pier* (*The Road to Wigan Pier*).

Orwell var förvisso envis och kompromisslös, men hade samtidigt en mer problematiserande intellektuell läggning. Hans politiska sympatier låg alltid i ett eller annat avseende åt vänster, men han var aldrig någon enögd vänsteranhängare. Men bortsett från deras skilda politiska sympatier finns också en del slående likheter. Båda kom från välbärgade hem. Churchill tillhörde den brittiska aristrokratin. Det gjorde visserligen inte Orwell, men han var ändå född in i den engelska övre medelklassen. Båda gick på förnämsta privatskolor och vantrivdes där. Ingen av dem visade någon fallenhet för studier under skoltiden, men skulle under sitt vuxna liv göra ett bestående avtryck på 1900-talets politiska tänkande – ja, på hela dess politiska klimat och kultur. Såväl Churchill som Orwell hade en hög uppskattning av ordet och ordets övertygande kraft. Båda två skrev kolossalt mycket, men Churchill var ändå framförallt det talade ordets mästare. Under krigsåren utvecklade han en talarkonst som förmådde hålla modet uppe hos ett svårt prövat engelskt folk. Orwell däremot var det skrivna ordets virtuos, som talare gjorde han ingen särskild lycka. Hans korta sejour som journalist vid BBC var ingen succé och han vantrivdes vid mikrofonen. Men när det gällde att skriva ägde Orwell en inlevelseförmåga och gestaltande kraft som Churchill aldrig nådde upp till. Orwells båda böcker *Djurfarmen* (*Animal Farm*) och 1984, båda skrivna mot slutet av hans liv, är de mest lysande exemplen på Orwells visionära realism.

Frihet är det bästa ting

POLITISK HISTORIA

Två av det engelska 1900-talets mest ikoniska gestalter, Winston Churchill och Eric Blair (mer känd under sitt författarnamn George Orwell) har ägnats en studie som behandlar såväl deras personligheter som deras livsverk. Författare till boken är den amerikanske journalisten Thomas E Ricks, som vid två tillfällen har vunnit Pulitzerpriset för sin politiska journalistik. Ricks har en brokig bakgrund, född i New York tillbringade han sin barndom och tidiga skolgång i Afghanistan. Han har som yrkesman rapporterat från snart sagt alla världens oroliga hörn, från länder som Somalia, Korea, Bosnien, Kuwait och naturligtvis Afghanistan, för att nu nämna bara att axplock. Han är en god iakttagare, väl hemma-stadd inom såväl det militära som politik, och följaktligen väl skickad att skriva om dessa bägge journalister och krigare.

Vid en omedelbar blick på studiens båda huvudpersoner slås man knappast av att de hade särskilt mycket gemensamt. Ytligt sett skilde de sig närmast diametralt åt. Churchills karriär utspelade sig inom den etablerade politiska sfären och då framförallt inom den borgerligt kon-

servativa miljön, även om han under en tid tillhörde det liberala partiet. Han hyste aldrig någon sympati för Labour eller för vänstern i någon som helst mening. Han var en typisk handlingsmänniska, en man som var inriktad på att få saker gjorda. Han hade lätt att komma till beslut och såg sedan till att med närmast omänsklig energi genomföra vad han hade beslutat. Han var envis, ansåg sig alltid ha rätt och väjde knappast för några svårigheter. Hans livsföring var livsnjutarens. Hans förtjusning i god mat och ädla drycker är väl omvittnad av alla hans biografer. Han drack sålunda sällan något annat än champagne till lunch och hans konsumtion av whisky överskred med god marginal alla kostråd som syftar till långt liv och god hälsa. Likväl levde han tills han blev 91 år gammal. Han var född 15 år före George Orwell och överlevde honom med 28 år.

Om Churchill var en fysiskt robust livsnjutare, så var Orwell hans raka motsats, en asket med en vek och vanskött fysik. Märkligt nog älskade båda det folkliga livet men på mycket olika sätt. Churchill älskade folket, men på distans, om än med stor inlevelse. Det finns många vittnesmål om hur han grätande besökte de mest drabbade områdena under Blitzten, men själv levde han på stor

Det som emellertid definitivt förenade de båda männen var deras kompromisslösa avståndstagande från den totalitarism som hänförde stora delar av Europas folk under en stor del av förra århundradet. De hatade djupt och innerligt

”Det som förenade de båda var deras kompromisslösa avståndstagande från den totalitarism som hänförde stora delar av Europas folk.”

såväl den tyska nazismen som den ryska kommunismen. För Orwells del föddes avskyn för den totalitära kommunismen under spanska inbördeskriget, där han som frivillig stred på den republikanska sidan. I Spanien blev Orwell träffad av en kula när han en morgon oförsiktigt nog gick upp på en höjd där hans gängliga gestalt blev en perfekt träffbild mot den uppstigande solen. Orwell föll men kunde inte omedelbart förstå eller känna var skottet träffat. När bårbärarna kom hörde han dem nämna att skottet träffat nacken, och Orwell förberedde sig att dö, eftersom han trodde sig veta att ingen kunde överleva ett nackskott. Han hade emellertid haft en enorm tur. Kulan hade passerat genom icke livsviktiga organ och missat den artär som förser hjärnan med blod med en knapp centimeter.

Varken Orwell eller Churchill var främmande för kriget, dess fasor och vedermödor, men båda ansåg att det fanns krig som måste utkämpas och genomlidas. Under andra världskriget växte Churchill till en statsman av titaniska proportioner. Han kom att förkroppsliga det mänskliga mod som aldrig böjer sig för hot, hur farliga och närgångna dessa än tycks vara. Under ett par års tid stod England ensamt mot den tyska krigsmakt som krossade allt motstånd och som likt en ångvält körde över det kontinentala Europas stater såväl stora som små. Både Churchill och Orwell var beredda att uthärda fara och umbäranden för den sak de trodde på, och på en rad väsentliga punkter kom de trots skilda politiska utgångspunkter att enas om vad som var det centrala, nämligen kampen för den individuella demokratiska friheten.

Det var också kriget som kom att forma George Orwell och hans högst personliga vänsterhållning. Under kriget i Spanien kunde han med fasa se hur den stalinistiska kommunismen undergrävde Spaniens frihetskamp genom att systematiskt likvidera varje misstänkt anhängare till anarkismen eller trotskismen. Med extrem blodtörst mördades tusentals så kallade ideologiska avvikare i Barcelona och andra frontavsnitt, och därmed försvagades kampen mot general Francos styrkor. Självt slapp Orwell och

hans hustru undan med en hårsman och kunde i nederlagets stund återvända till England. Denna personliga upplevelse av oförsonligt politiskt hat tycks ha satt djupa spår hos Orwell och utgjorde i hög grad bakgrunden till *Djurfarmen* och 1984.

Djurfarmen är skriven som en fabel och följer denna genres mycket effektiva metod att teckna människor i djurs skepnad. Intrigen är enkel men mycket slagkraftig. Den börjar med att den äldsta och visaste grisen på en misskött engelsk gård samlar alla gårdens djur strax före sin död och delger dem sitt perspektiv på livet och på gårdens skötsel. Han uttrycker sin övertygelse att om djuren skall få frihet måste de förjaga de människor som håller dem i slaveri och tar hela vinsten av deras slit och förlösar denna. Den gamla grisen är säker på att djuren själva är förmögna att på egen hand sköta gården. Efter gammalgrisens död organiserar djuren under grisarnas ledning ett uppror och lyckas faktiskt jaga de mänskliga ägarna på flykten. De lyckas också avvärja ett försök från ett uppbåd av människor som försöker återta gården och gården blir mer slutgiltigt deras egendom.

Arbetet på gården blir emellertid inte mindre slitsamt och grisarna avskiljer sig alltmer från de övriga djuren. De kommer att bilda en ny aristokrati och det gamla slagordet att ”alla djur är jämlika” får tillägget ”men vissa djur är mer jämlika än andra”. Därmed har djurens revolution gått in i en återvändsgränd och djuren tvingas att arbeta hårdare än någonsin. Grisarna skapar dessutom en säkerhetsstyrka bestående av blodtörstiga hundar, som utan att tveka kastar sig över varje djur med en annan åsikt och biter honom till döds. Det behövs inte mycket fantasi för att i *Djurfarmen* se en bild av det nya Sovjetsamhälle som Stalin skapade, knappast någon alls.

1984 är en mycket annorlunda bok men med ett tangerande tema. Den är en djupt pessimistisk beskrivning av det samhälle som i Orwells ögon måste bli den oundvikliga följden av ett sammanbrott för demokratin och med den också den individuella friheten, rätten att tänka själv och fritt. 1984 är inte bara en dystopi, den är en veritabel skräckroman, men inte av den vanliga typen där övernaturliga monster förhärjar människans värld. Den är tvärtom en politisk skräckroman där det är människorna själva som står för en omänskligt intolerant förföljelse

av allt oliktankande. I centrum för skildringen av det sociala och politiska helvete som ett demokratiskt sammanbrott ofrånkomligen måste ge upphov till står en man som trots allt har en hårdnackad motståndskraft och en säregen karaktärsstyrka. Hans namn är Winston och det är ingen tillfällighet. Under andra världskriget kom Orwell, trots alla deras politiska meningsskiljaktigheter, att högakta och beundra Churchill för den kompromisslösa viljan att stå det onda emot. Churchill lär ha läst boken två gånger och beundrat den. Men Winston i 1984 är inget porträtt av Churchill. Han bär istället nästan alla sina drag från Orwell själv. Han röker exempelvis starka och billiga cigaretter, inte cigarrer. Men namnet är ett otvivelaktigt uttryck för en uppskattning av krigsårens oböjliga Winston Churchill.

Dessa båda män med sina rika men inbördes mycket olika utförsägor blev förgrundsgestalter i 1900-talets kamp för demokratin. Churchills kamp var andra världskrigets väpnade uppgörelse med nazismen, och även hans mot-

1984: totalitär skräckvision.

stånd och alarmerande tal om den kommunistiska totalitarismen. Hans insats fick ett omedelbart och genomgripande resultat och många av hans fantastiska tal under krigsåren är fortfarande välkända, även om än fler är bortglömda. Han skrev oerhört mycket, men inget av det han skrev har fått den ständiga aktualitet och långsiktiga genomslagskraft som Orwells *Djurfarmen* och 1984 fick och fortfarande har. Ändå var det Churchill som fick Nobelpriset i litteratur 1953. Då hade George Orwell varit död i fyra år. Han tillbringade sina sista år, dödligt sjuk och fysiskt försvagad, under miserabla förhållanden i en primitiv liten stuga, isolerad på ön Jura i norra Skottland. Han hade 25 kilometers promenad till närmaste telefon, men det var så han valde att leva under slutet av sitt liv, ständigt plågad av en fortskridande tuberkulos. Det var här och under dessa omständigheter han skrev den odödliga politiska skräckvisionen 1984. Det borde nog ha varit Orwell som belönades med ett Nobelpris. Han

>>

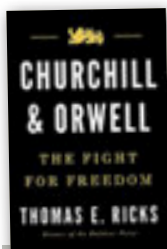
tillhör utan tvivel 1900-talets största, mest särpräglade författare och finaste stilister, men under sitt asketiska liv var inte framgången George Orwells bästa gren. Framgången kom efter döden och nästan allt han skrev har blivit oförglömliga texter. Det gäller såväl hans omfattande journalistik och essäistik som hans romaner.

Ricks bok ger ett delvis nytt perspektiv på såväl Churchill som Orwell, framförallt genom att sammanställa deras på många punkter aparta personligheter, samtidigt som han påvisar de många beröringspunkter som fanns mellan dem. Det är en intressant och viktig bok i en tid när demokratin åter är utsatt för kritik från hotfulla konkurrerande idéer. Då liksom nu angrips den demokratiska samhällsformen för att den låter idéer och perspektiv brytas mot varandra i öppen och tolerant diskussion. Därigenom beskylls den för att skapa splittring och oenighet inom folket och mellan folken.

Den totalitära och antidemokratiska synen på folket ser detta som en metafysisk enhet. På ett nästan magiskt sätt hör folken av naturen samman, och de kan bara bli en ny, vital och handlande kraft i samhället och i historien genom att svetsas samman av en stark och allsmäktig ledare. En ledare som förmår sätta punkt för demokratiens "pratiga och tjatiga" idédebatt. Det var då och är även idag inget annat än nonsens, en politiskt omoget och barnslig dröm om endräkt genom enfald. Det boken om Churchill och Orwell visar är att människor trots, eller kanske till och med just på grund av brytningen mellan skilda perspektiv och åsikter kan enas om väsentliga hållningar och framförallt om den mest väsentliga av alla, nämligen att få tala fritt och öppet om livets stora politiska, kulturella och existentiella frågor och besvärigheter. Kort

sagt de problem livet alltid måste ställa oss inför och som vi aldrig kan undvika. ✱

Håkan Arvidsson

CHURCHILL & ORWELL
THE FIGHT FOR FREEDOM
THOMAS E. RICKS
Gerald Duckworth & Co 2017

**Dålig stämning:
Trump gör trumpen
min på Natomöte.**

FOTO: MATT DUNHAM/TT

Västerlandets undergång

POLITIK

Anne Applebaum sade det kanske inte först, men hon sade det bäst: Var vi, undrade hon i en uppmärksam krönika i *The Washington Post*, på väg mot "the end of the West as we know it"? För visst har västvärlden gått igenom många kriser tidigare, men aldrig att det har varit riktigt så illa som under 2016, menade Applebaum. Kanske befann vi oss bara ett par val från en kollaps.

Ett par månader senare gick det som hon befarade. Britterna röstade sig ut ur EU med brexit och bara drygt fyra månader senare hände det om möjligt än mer obegripliga när Donald Trump valdes till amerikansk president. Trump, som kapade det republikanska partiet för sina högst privata syften och inte skäms det minsta för sina grunda kunskaper i för en statschef tämligen basala frågor, som till exempel landets författning.

Och som varken då eller senare har gett intryck av att i någon större utsträckning omfatta de västliga värderingar som hans supermakt i årtionden setts som ett slags yttersta representant och garant för: demokrati och individens frihet, frihandel, rättsstatens principer som grund för samhällsbygget. Trump föredrar att umgås med andra starka män, och sådana är definitionsmässigt sällan särskilt entusiastiska demokrater.

2016, när Applebaum skrev sin krönika, var ett år när västvärlden befann

sig i krisläge, under samfällad attack från antivästliga krafter både internt och externt. Lite till mans vaknade vi upp med insikten om att den demokrati och den frihet som hade byggts upp under generationer måhända inte skulle betraktas som för alla tider självklar och given – och att dessa till råga på allt kunde vara på väg att röstas bort genom demokratiska handlingar i allmänna val.

Nu gick inte alla val populisternas väg: Marine Le Pen blev till exempel inte fransk president 2017, och den allra mest akuta känslan av krigstillstånd har upphört vid det här laget. De enorma flyktingströmmarna in i Europa har hejats, Nato har inte fallit samman i sina beståndsdelar, och britternas farväl till den europeiska gemenskapen har ännu inte upprepats på andra håll i unionen.

Detta ska dock inte tolkas som att västvärldens kris är över än, på långa vägar. Fortfarande lever vi i allra högsta grad i ett tidevarv av *transatlantiska trauma*, med det snärtiga uttryck som statsvetarprofessorn Stanley Sloan använder som titel till sin nya bok. I ett behändigt – kanske väl behändigt med tanke på de snåriga och stora frågeställningarna – format på drygt 130 sidor analyserar Sloan i Applebaums anda de destruktiva, antiliberala – "illiberal" på engelska – krafter som sammantaget kan skapa en "perfekt storm" och få hela vår västliga civilisation att blåsa omkull.

Brexit, Trump, flyktingströmmar, Turkiet, Ryssland och islamistisk terrorism är ämnen som vart och ett skulle kunna

motivera ett större självständigt verk med ett omfång som de många tidigare böcker som Sloan har producerat i ämnet internationell politik; ingen har tidigare kunnat anklaga honom för färdighet. Nu är det mycket som ska hinnas med på rätt få sidor, och denna gång verkar uppdraget mer missionerande, som en hetsig kamp mot populismen, än strikt akademiskt.

Bäst är Sloan utan tvekan när han rör sig på hemmaplan, alltså Nato – som han skrivit tjugio av bastanta verk om – och USA. Ingen är väl heller mer kapabel att skapa transatlantiska och andra trauman än hans eget lands president. Stanley Sloan gör det dock lite enkelt för sig när han skyller valet av Trump – liksom egentligen det mesta annat – på det som han benämner den ”populist radical right”, PRR, trots att det inte är så särskilt mycket höger över dessa rörelser.

Hillary Clinton drog förvisso in tre miljoner fler röster än den vinnande Trump, men de många miljoner som gav honom segern kom näppeligen allihop från obskyra alt right- och white supremacist-grupper. Sloan, som tydligt föredrar det demokratiska framför det republikanska partiet – som många i hans bransch – bortser passande från Hillaryfaktorn i valrörelsen 2016, och det ansvar som demokraterna faktiskt också har, genom att ha nominerat en så kontroversiell och djupt impopulär kandidat, för att valet gick som det gick.

Men vald blev ju Trump, och han har alltsedan dess uppenbarligen sett det som sin främsta uppgift att agera trans-

”Trump är inte den ende som har skapat dålig stämning på Natomöten på sistone. Turkiet har excellerat i den grenen under många år.”

atlantisk festsabotör. Om brexit var en chock, så var Trump en tsunami, som redan under valkampanjen avfärdade Nato som ”obsolet” och som därefter inte har talat om så mycket annat i Nato-sammanhang än de europeiska allierades alltför blygsamma bidrag till det gemensamma försvaret. Nu är Trump långtifrån den förste amerikanske presidenten att klaga över obalansen i *burdensharing* när det handlar om transatlantisk militärallians, men att försvarsutgifterna nu stiger bland medlemsländerna är mer ett resultat av hans gode vän Putins framfart i grannskapet än av Trumps eget tjtande.

Donald Trump gillar bilaterala avtal betydligt bättre än multilaterala arrangemang, som Nato och kärnvapenavtalet med Iran, där han är övertygad om att USA trots sin tunga supermaktsposition hamnar i underläge på andras bekostnad.

Möjligen var det också en ren tillfällighet att Montenegros premiärminister – vars land har utsatts för en intensiv rysk kampanj föranledd av dess kandidatur till att bli Natos 29:e medlem – drabbades av en brysk Trumpsk tackling när presidenten intog sin plats för familjefotot efter Natos mini-toppmöte den 25 maj förra året.

President Trumps utskällning av de gamla allierade vännerna i Bryssel var ett lågvattenmärke för både honom och Alliansen. Bara några veckor senare framhöll han dock sitt och USA:s fortsatta stöd för Nato och de kollektiva försvarsgaran-

Erdoğan & Putin: pressar väst gemensamt.

FOTO: MIKHAIL METZEL/GETTY IMAGES

tierna i Artikel 5 vid ett besök i Warszawa, där publiken var påtagligt mer uppskattande än på andra håll i Europa. Men på nästan ingen tid alls lyckades han sätta allvarliga frågetecken kring USA:s fortsatta engagemang för Europas säkerhet.

När USA ger intryck av att abdikera – som när Obama retirerade från sina löften om en ”röd linje” i Syrien, där Trump har varit betydligt piggare på att gripa in med snabba bombinsatser mot IS – står

andra aktörer och trampar ivrigt i kuliserna, redo att kliva in på scenen och, i Rysslands fall, dessutom alltid lika redo att utnyttja och skapa splittring i västvärldens olika gemenskaper.

Nu är Donald Trump inte den ende i sällskapet som har skapat dålig stämning på Natomöten på sistone. Turkiet har excellerat i den grenen under många år, långt innan Trump gjorde entré, men med president Erdoğan har landet utsatt den västliga gemenskapen för dubbel press; dels genom hans beslutssamma förflyttning i auktoritär och icke-demokratisk riktning, dels genom agerandet i Syrien, mot USA:s kurdiska allierade, och genom närmandet på flera fronter mot Ryssland.

När Stanley Sloan flyttar perspektivet från USA och Nato till Europa beger han sig genast ut på svagare is. Att en amerikansk professor analyserar brexit på en oceans avstånd för en brittisk publik, som väl boken vänder sig till – den är utgiven av Manchester University Press – kan tyckas en smula övermaga. Men framförallt landar Sloan fel när han ger sig i kast med den europeiska flyktingfrågan som ett av de problem som har splittrat och försvagat västvärlden under de senaste traumatiska åren och genererat ett uppsving för främlingsfientligheten och diverse PRR-rörelser på olika håll.

Sloan gör snabbt rätt summariska genomgångar av det politiska läget i en räkka europeiska länder. När han kommer till Sverige blir det emellertid på tok för översiktligt och rentav missvisande. Att 80 000 flyktingar – eller snarare en mix av migranter och flyktingar – kom till Sverige 2014 är av klart mindre intresse när antalet året därpå var det dubbla. Från sitt amerikanska perspektiv har Sloan tyvärr inte greppat vidden av det – ja, det *trauma* som de stora flyktingsströmmarna har orsakat och som fortsätter att plåga Europa. Här verkar han återigen skriva mer för i första hand en amerikansk publik, trots förlagets hemvist i Europa.

Hans förslag till lösning ger inte heller intryck av någon djup förståelse av den komplexa situationen. Det enda raka, skriver Sloan, är att isolera de främlingsfientliga ”höger”-partierna med en ”non-cooperation strategy” där center-mitten partierna undviker att ta i de här grupperna med tång. Jo tack, det vet vi ju hur bra det har gått med det.

Att Stanley Sloan hamnar så gålet i sin analys här är trist, för hans lilla bok är i övrigt både välskriven och viktig, om än i kortaste laget för att hantera en sådan mängd av problemområden. Och dessa transatlantiska trauman kommer vi, dessvärre, att få dras med under ett bra tag framöver; det lär den unika kombinationen av Trump, Putin och Erdoğan om inte annat att se till. ✨

Ann-Sofie Dahl

**TRANSATLANTIC TRAUMAS
HAS ILLIBERALISM
BROUGHT THE WEST TO
THE BRINK OF COLLAPSE?**
STANLEY R SLOAN
Manchester University
Press 2018

Krim: Annekteringen är härmed ett faktum.

FOTO: SASHA MORDOVETS/GETTY IMAGES

vits i tidsföljd och tillsammans. Det kan vara svårt nog ändå att hänga med i alla turerna av litauisk, polsk, rysk, österrikisk, tysk och återigen rysk överhöghet med tillhörande förskjutningar i geografisk omfattning och befolkningsunderlag. Till det senare hör en hel del andra inslag, först sefardiska och med tiden allt fler ashkenaziska judar och dessutom muslimer från olika håll, framförallt krimtatarerna men också inflyttade från Turkiet. Att Ukraina har upplevt åtskilliga regim- och nationalitetsbeteckningar under seklernas gång har landet dock gemensamt med hela Europa och större delen av världen. Snyder fokuserar på Europas skifte från imperier till nationalstater och menar sig härvidlag finna gemensamma drag i Europa alltifrån Portugal och till Ryssland. Det är ett paradigmskifte som ännu inte är färdigt men som resulterat i två alternativa imperier, menar han: EU och Ryssland.

Trollfar på krigsstigen

HISTORIA

Timothy Snyder har låtit tala mycket om sig de senaste tre åren. Han är professor i historia vid Yale och talar fem eller sex språk, av vilka de flesta är slaviska. Det är också Östeuropa som är hans huvudsakliga forskningsområde. 2016 blev han den döende Tony Judt till ovärderlig hjälp med att skriva *Thinking the Twentieth Century*. Året därpå publicerade Snyder sin lilla bok *On Tyranny*, där han ger goda råd för försvaret av en liberal demokrati som han på goda grunder ser saknas eller hotas i stora delar av världen. På sätt och vis är det samtidigt ett slags modern katekes om individ och samhälle för flera generationer som inte alltid har fått med sig folkvett och uppförandenormer från vare sig hem eller skola. Och nyss publicerades hans senaste opus, *The Road to Unfreedom*, som redan har väckt uppmärksamhet på båda sidor om Atlanten. Även historiker kan ha starka känslor, och Snyders sympati för de företeelserna överträffas bara av hans avsky för Sovjetunionen och dess arvtagare. Det gör den senaste boken till livlig, tankeväckande och stimulerande läsning, men det medför också några svagheter.

Boken innehåller sex kapitel som har beröringspunkter sinsemellan. Den är i princip tänkt som undertiteln tredelning (*Russia, Europe, America*) anger, men egentligen är dess centrala ämne

Ryssland: Ryssland som produkt av sin historia och som motspelare till Europa och Förenta staterna. Snyders genomgång av den äldre historien är på sätt och vis intressantast, eftersom den behandlar tider som är kända bara för den som redan tidigare haft anledning att intressera sig för landet: i likhet med den ryska traditionen börjar han redan på vikingatiden. Det är Kievstaten som intresserar honom mest, och det med all rätt med tanke på bokens huvudämne, eftersom de geopolitiska turerna kring detta viktiga område fick sådan betydelse. Ukraina har flera gånger stått i centrum för en skiftande historia som för Snyder blir ett implicit stöd för den nationalitet som erkändes först när bolsjevikerna installerade Sovjetunionen. Krim hörde dock inte dit förrän Chrusjtjov överlämnade ön till den ukrainska Sovjetrepubliken och samtidigt med hjälp av en broförbindelse gjorde den till halvvärd.

Svenska läsare får leta förgäves över referenser till Novgorodstatens grundare, rospiggen Rurik, det svenska väldet i Finland och Baltikum, de "svenska" kungarna Sigismund och Stanislas i Polen eller Karl XII:s misslyckade försök att erövra Ukraina. Kosackerna som hjälpte svenskarna vid Poltava har sedermera blivit ryska nationalsymboler och mer än en gång ryckt in till moder Rysslands försvar.

Den livfulla redogörelsen stöds av flera kartor från olika tider, fast det kunde ha varit mer pedagogiskt om de hade återgi-

Ett språk är en dialekt med armé, sägs det, och det ligger något i det. Att bakas ihop med andra länder sud-dar inte alltid ut etniska samhörigheter; minst lika ofta är det tvärtom. Till EU:s nuvarande problem hör de många etniska grupper som sedan länge har mobiliserats mot varandra av politiska orsaker och med kulturella svepskäl. Under en stor del av sin existens tycks dock det mångnationella Ukraina ha haft ryska som huvudspråk (inklusive dess ukrainska dialekt, det fanns många slags ryska i imperiet). Snyder berättar att språkfrågan blev ett problem relativt nyligen och aldrig varit politiskt instrumentaliserad annat än av Moskva, också det på senare år. Dessförinnan talade ukrainarna utan besvär både ryska och ukrainska och gör det än idag. Själv minns jag dock hur kvickt landets alla ortsnamn byttes ut mot motsvarande dialektala ord efter Sovjetunionens sammanbrott, precis som i Vitryssland.

Det ligger nära till hands att associera till Katalonien, där Franco undertryckte katalanskan med våld under hela sitt regemente. Ändå förblev katalanska ett privat vardagsspråk som utan svårighet fick status när demokratin återinfördes och båda språken fick samexistera öppet. Först de senaste årens självständighetskampanjer förmådde katalanerna att i sin tur bannlysa kastilianskan från skolorna. I Baskien försvann baskiskan från städerna efter de misslyckade Carlistupproren; språket talas fortfarande

mest på landsbygden och återkom till skolundervisningen först sedan ETA:s kampanjer kommit med ”ett erbjudande som inte kunde avvisas”.

Ukrainas lott blev inte så olik ”moder Rysslands” under de första åren efter Sovjetunionens sönderfall. Båda föll i händerna på inkompetenta och/eller korrupta ledare, och näringslivet slukades snabbt av spekulativa oligarker. Men när Kiev blev självständigt gick det som i Moskva: någon inhemsk företagarklass med kunskap om produktionen fanns inte, medborgarna fick andelskuponger som gjorde dem till delägare i statsföretagen tills de hann sälja dem för att få mat för dagen. Det var denna raska anslutning till den fria marknaden som hyllades av västliga ekonomer men som snabbt gick i baklås eftersom den nya oligarkin med hjälp av klientelism, valfusk och muskelkraft kunde förhindra tillkomsten av nya institutioner och fri konkurrens mellan seriösa politiska partier. Det är inte förvånande att både tyskar och ryssar ville äga denna väldiga kornbod med den bördiga svarta jorden. Hitler skickade rentav ett elitförband under kriget för att lägga beslag på vad som på den tiden var världens mest fullständiga samling av växtfrön. De lyckades, och sedan försvann den ovärderliga samlingen, enligt några källor till Sydamerika. Att Ukraina kunde förbli självständigt var ändå ett slags seger, och Moskvans annektering av Krim och infiltrering av Donbassområdet ett tröstpris för Moskva, som lade stor vikt vid flottbasen på Krim och industriområdet vid Volgograd/Stalingrad.

Ett fenomen som Snyder förbigår med tystnad är att Putin dessförinnan hade gjort en lång och föga framgångsrik charmoffensiv västerut – dels militärt via Nato, dels ekonomiskt via Tyskland. I Västeuropa var tyskar och frans-

Tittut: ryska hackare lägger näsor i blöt.

FOTO: CARTOONSTOCK

mer av tanken att Sovjetunionens sönderfall kunde öppna för ett nytt Great Game av det slag som engelsmän och ryssar under 1800-talet bedrev mot varandra i Centralasien. Närmare Europa blev Georgien ett för alla parter lärorikt kraftprov som Moskva vann. När EU sedan på britiskt initiativ släppte in de gamla satellitstaterna relativt snabbt efter deras Natointräde var det ett betydligt krångligare och mer tidsödande företag än att integrera några små nationella krigsmakter.

Det var nu som Vladimir Putin inledde sin nya västpolitik. Istället för tysk-rysk förbrödring skulle han eftersträva eurasisk enighet. Vid toppmöten i sin tanke-media Valdai beskrev Putin Eurasien och den nya Sidenvägen som historiska löften om enighet från Portugal till Vladivostok. Den retoriken vänder sig framförallt till hans ryska åhörare; den vill mildra invånarnas och numera även oligarkernas missnöje med den dåliga ekonomin och stärka hans egen prestige. I nordamerikanska öron lät det hotfullt och väckte minnen av 1800-talets tyska geopolitik och Hitlers tusenårsrike. Inte minst Sydeuropa uppfattar dock redan den kommande Sidenvägen som viktig stimulans för sina ekonomier. Både till

manipulera opinionen, konsumtionen och politiken. Hackare kan gå in i nätet och skada produktion, kommunikation, elförsörjning och försvarsanläggningar. Det var inte ryssarna som uppfann Internet och dess stormakter Facebook, Twitter, Telegram och allt vad de heter. En av de första offentligt kända fientliga datormanipulationerna utfördes på 1990-talet av USA mot Iran och lär ha åstadkommit stora skador. Samtidigt ligger det i sakens natur att man får veta mer om vad motståndare gör än det egna landet eller dess sympatisörer. I likhet med de flesta västliga presskommentatorer lägger Snyder en stor, kanske den största skulden på ryska troll som har invaderat via internet. Ryska hackare ska också ha lyckats påverka en del valresultat med direkta ingripanden i rösträkningen. Snyder är samtidigt medveten om att många hot mot demokratin i så många stater ska sökas i länderna själva. Till saken hör att antalet demokratier har minskat medan antalet stater växer av skäl som har föga med folkviljan att göra.

Man kan rimligen vänta vittgående reformer i syfte att mobilisera skydd mot sådana övergrepp, reformer som samtidigt inskränker ”nätets” möjligheter att sprida korrekt information till de många länder där den är en bristvara. Vi har redan sett defensiva ingrepp från regimer som inte vill att deras invånare ska ha tillgång till oönskad information. Men hittills har den militära användningen av cyberkrigföring mot andra varit begränsad, vilket ger en antydning om den ojämna styrkefördelningen. Snyder säger ingenting om stormakternas relativa militära styrka, men i det här sammanhanget bör man hålla i minnet att Rysslands ekonomiska och militära makt bara är en tiondel av USA:s. Dess försvarsutgifter kan inte ens mäta sig med EU:s av Donald Trump så förtalade gränsförsvaret, som dessutom redan är i tillväxt och föremål för bättre samordning. Det är fler stater än Sverige som tänker återinföra värnplikten och koncentrera sig på försvar av territoriet. Ryssland beskrivs sedan länge som ett råvaruexporterande u-land med kärnvapen. För den som ville erövra det tätbefolkade Europa vore dessa bortkastade – och framförallt vore det självmord för vilken kärnvapenmakt som helst, stor eller liten, erkänd eller inte, ”laglig” eller olaglig. Enligt fjolårets med stor majoritet antagna FN-resolution är de som bekant alla olagliga.

Bokens filosofiska teman vidgas till historiefilosofiska reflektioner kring begreppen *inevitability* (oundviklighet) och *eternity* (evighet), som Snyder utvecklade i anslutning till sitt arbete vid en föreläsning som han höll i höstas för Yalestudenterna. Vägen till ofrihet går

”I likhet med de flesta västliga presskommentatorer lägger Snyder den största skulden på ryska troll som har invaderat via internet.”

män de mest intresserade av nyttiga förbindelser med det tidigare Sovjet, så även Storbritannien som dock satte de militära intressena i främsta rummet. George Bush d ä förde en taktfull politik inför det nya Rysslands födslovändor men gjorde inga försök att agera barnmorska i ett läge då något slags efterföljare av Marshallhjälpen kunde ha varit ett konstruktivt bidrag. USA:s egna erfarenheter av de första generationernas hungriga kapitalister skulle ha varit till nytta här. Men presidenterna Clinton och Bush jr tilltalades

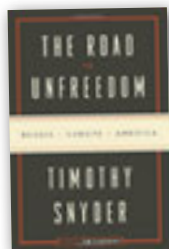
lands och sjöss är ”Sidenvägen” framförallt ett kinesiskt projekt, men även Kina har en bra bit kvar till supermaktstatus.

Snyders beskrivning av cyberkrigföringen är desto mer övertygande. Vad som för mindre än 20 år sedan var ett löfte om ett fritt och öppet internationellt kontaktnät för en alltmer framgångsrik globalisering, håller nu på att bli ett svårt problem på just den punkten. Nästan alla webbtjänster från Google till senaste streamingmetoder kan skicka *big data* till företag och stater för att användas till att

via de här två begreppen, menar han: först bibringas man uppfattningen att utvecklingen är oundviklig ("den enda vägen", sade en svensk statsminister på 1990-talet), och därifrån är det inte långt till att uppfatta historien som evig eller snarare cyklisk. Fenomenet finns sedan länge i USA vars nygamla självbild – "The City on the Hill" – aldrig har motsvarat verkligheten. "Allt går igen", "det eviga Ryssland", är inget som Putin har hittat på; för Rysslands del ingår det i ett nationellt självmedvetande som inte blir svagare för att det är illusoriskt, och som existerar i alla länder. I dess förlängning visar sig rasismen och den polymorfa fascism som alltid väntar på sin chans.

Det som går förlorat i en sådan process är framtidstron. Demokratin måste försvaras och utvecklas för att överleva. President Trump har redan skadat den amerikanska demokratis principer och institutioner, som redan hade farit illa av kongressens – "the best congress money can buy" – halsstarriga blockering av företrädaren Barack Obama. Starka män håller på att bli för starka litet varstans i världen. I Europa har nyblivna medlemmar – Ungern, Polen, Slovakien, Tjeckien – visat att deras solidaritet med EU:s principer har viktiga begränsningar. Inkomst- och förmögenhetsskillnaderna inom och mellan medlemsländerna växer. Främlingsfientligheten är störst i de länder som har minst invandring. Nu tycks flera stater åter vara på väg in, och man kan undra hur väl förberedda de är. Storbritanniens utträde är uppenbarligen en produkt av väljarmanipulering av det slag som beskrivs ovan, men inget av landets etablerade partier är berett att tala för den växande opinion för att stanna i EU som kanske redan utgör en majoritet. Återstår att se om EU, lett av alliansen Frankrike-Tyskland, ska kunna återställa sin färdriktning. Sådant har lyckats förr och det kan lyckas nu. 🌸

Peter Landelius

THE ROAD TO UNFREEDOM
RUSSIA, EUROPE,
AMERICA
TIMOTHY SNYDER
Tim Duggan 2018

John F Kennedy (t v) & Arthur M Schlesinger: rådgivare och rådgivare.

FOTO: GETTYIMAGES

Klanan Kennedys krönikör

BIOGRAFI

Klanan Kennedy blev hans öde. På en fest hos en kolumnist i Georgetown strax efter andra världskriget stötte han ihop med John F Kennedy och gav en första rapport hem till sina föräldrar: "Kennedy verkade upprigtig och inte ointelligent, men lite grann åt det konservativa hållet." Själv var han ett ungt stjärnskott, nyss utnämnd till docent i historia. Han hette Arthur M Schlesinger jr. De båda skulle följas åt under presidentåren i Vita huset. Schlesinger skulle under lång tid även fungera som politisk rådgivare åt Robert och Edward Kennedy, och han drogs även in i familjens intimaste angelägenheter. Skulle presidenten efter sin död ligga i öppen kista? Som historiker erinrade han sig att föregångaren Franklin Roosevelt haft en stängd kista, och för familjen blev den upplysningen avgörande ("Close it"). Som en förtrogen till Jacqueline Kennedy var han med om att utforma ett slags bokslut över äktenskapet, en åtta timmar lång bandinspelning som offentliggjordes häromåret.

Nu har en engelsk forskare, Richard Aldous, gett ut den första stora biografen över Schlesinger, inte minst hans tid med Kennedyclanen – *Schlesinger. The Imperial Historian*. Det är en utmärkt bok, välskriven och balanserad. Författaren tar väl vara på historien om den 28-åriga Schlesingers genombrott med "The Age of Jackson" (1945) och hans entré i Georgetown's sociala liv. Här framträdde, plötsligt, en vetenskapsman som uppenbarligen kunde skriva, sedan barnsben tränad av sina föräldrar. Vålbärgade

publicistiska koncerner lockade med frilanskontrakt, och han bestämde sig för att under en tid ta tjänstledigt från det akademiska. Henry Luce-koncernen med *Fortune*, *Time* och *Life* erbjöd en årsinkomst på motsvarande en miljon kronor. I uppdraget ingick att skriva om familjen Roosevelt, de nio högsta justitieråden i Högsta domstolen, men framförallt en stor artikel om det amerikanska kommunistpartiet.

Han hade under andra världskriget tjänstgjort inom den psykologiska krigföringen, och en spionaffär hade gett honom vissa erfarenheter. Hans artikel, byggd på ett 40-tal intervjuer, publicerades i juli 1946, kritiskt upplagd, men samtidigt en smula raljant: kommunisterna placerades i kategorin mormoner, jesuitter och Jehovas Vittnen. Partiets teoretiska huvudorgan *New Masses* svarade med att stämpla Schlesinger som *Luce Liberal*, storkapitalets handgångne man. I själva verket var han snarast socialliberal/vänssterliberal, och skulle under några år vara drivande i den starka grupperingen *The non-communist left*. (I samband med en bokpublicering ändrade han sitt politiska signalement till *The vital center*.)

Tillbaka i det akademiska engagerade sig Schlesinger i ett grandios projekt: att i flera band skriva om Roosevelts tid. Hans energi och arbetskapacitet var häpnadsväckande. Vid sidan av Rooseveltshistorien hann han producera en pamflett om avskedandet av generalen MacArthur, essäer för *Partisan Review* och andra kvalitetstidskrifter och göra inhopp som nära rådgivare till demokraten Adlai Stevenson under valkampanjerna 1952, 1956 och delvis 1960. En kollega i rådgivarbranschen gav en

Grisbukten: pinsamt fiasko.

FOTO: SOVFO/UG/GETTY IMAGES

ögonblicksbild: "Han kunde prata i telefon och samtidigt skriva ett tal, läsa källmaterial och prata med någon som satt på andra sidan bordet."

Han var gift och hade fyra barn, men det var ingenting som nämnvärt tycktes besvära honom. Av hans självbiografi *A Life in the Twentieth Century. Innocent Beginnings 1917–1950* framgick att han aldrig hämmats av skrivsvårigheter eller omgivningens buller; hans dotter berättade hur hon lekt i hans papperskorgar medan han obekymrat skrev på sin maskin. Tillsammans med en historikerkollega diskuterade han sömnbehov. Tack och lov inte mer än fem eller sex timmar per natt!

Första delen om Roosevelttiden fick lovord när den kom: *The Crisis of the Old Order* (1957). Han själv var öppen med sina sympatier för Roosevelt och *New Deal*, men i *Political Science Quarterly* kritiserades han för att skriva manikeiskt, det vill säga: som om det gällde en kamp mellan ljus och mörker, gott och ont. Recensenten hyste förhoppningen att den som är "så begåvad" som Schlesinger i fortsättningen ska "disciplinera sig" och att serien om Roosevelt ska kunna bli en milstolpe i 1900-talets historieskrivning.

Kennedy påstod att han hade lärt sig mycket av Schlesinger och dennes sätt att skriva historia. De fick en allt tätare kontakt. Kennedy skickade Schlesinger manuskriptet till boken *Profiles in Courage* för att få expertkritik (vilket han fick).

På tröskeln till valrörelsen 1959–1960 bjöds Schlesinger hem till Hyannis Port med den illa dolda avsikten att man skulle skaffa sig information om den nära förtrogne Stevenson; denne kunde fortfarande bli aktuell som presidentkandidat.

Hos Schlesinger fanns sedan länge en viss misstänksamhet mot Kennedy ("lite grann åt det konservativa hållet") och han hade i socialliberala ögon gjort ett stort misstag när han avstod från att delta i en avgörande omröstning om kommunistjägaren Joseph McCarthy.

Några månader senare, då det återstod fyra veckor till Demokraternas partikonvent, hade Schlesinger till slut insett att Stevenson var chanslös. Han trädde fram

som Kennedyanhängare. På konventets avslutande dag noterade han i *Journals 1952–2000*: "Jag känner ingen ånger över att jag backade upp Kennedy... Ändå känner jag mig vid avslutningen av konventet mer kallsinnig till honom än jag gjorde i början. Jag tror att han är liberal, men styrd av sin historiska känsla snarare än av en inre övertygelse. Jag uppfattar honom också som en man som slingrar sig, och, om det skulle visa sig nödvändigt: skoningslös."

Ett knappt halvår senare kom frågan från brodern/fixaren Robert Kennedy: Vad skulle han säga om att komma till Vita huset och arbeta som presidentens *special assistant*, med uppgiften som fritt strövande iakttagare och problemknäck-

"Ett knappt halvår senare kom frågan från Robert Kennedy: Vad skulle han säga om att komma till Vita huset?"

are? Schlesinger hade planerat att fortsätta sin serie om Roosevelt – han hade hunnit fram till 1936 – men var nu beredd att lägga den på is. Som historiker och analytiker var han överväldigad av möjligheten att få skildra Vita huset inifrån. Den eventuella misstro som han kände mot presidenten var som bortblåst. En onsdag började han som *special assistant*, nödortfött insvuren av personalchefen och en professor i statsvetenskap.

Han var 43 år – liksom presidenten själv – och skulle under nära ett halvsekel ägna klanen Kennedy sina bästa krafter, framför allt genom ögonvittnesskildringen *De 1 000 dagarna*. En lyckosam slump hade sett till att han fanns på rätt plats i rätt ögonblick: en Harvardhistoriker som hade förmågan att dammsuga Vita huset på skvaller och promemorior, beredd att ständigt skriva ner det viktiga i sin dagbok. Han skrev tal och gav råd. Under det utrikespolitiska fiaskot *Bay of pigs*, vårvintern 1961, den första Kubakrisen, var han en av de få som försökte varna presidenten. Men paradoxalt nog tycks han samtidigt ha förvärrat den diplomatiska krisen. Tillsammans med en hög CIA-man inställde han sig personligen hos Adlai Stevenson i New York, nu USA:s talesperson i FN, för att informera honom. "Vår genomgång var emellertid troligen otillbörligt vag", skrev han i *De 1 000 dagarna*. FN-ambassadören kom att sprida falska uppgifter inför världsoptionen.

Bay of pigs var en operation som Kennedy hade ärvt från president Eisenhower. I Schlesingers framställning var den nye

presidenten en smula ambivalent. Hemliga uppgifter hade börjat läcka ut, och kanske tyckte han att hela operationen lika gärna kunde ha ställts in? Efter att ha läst *De 1 000 dagarna* frågade jag själv Schlesinger för några år sedan och fick svar per brev: "Mitt intryck är att president Kennedy var villrådig ('was of two minds') i frågan om Kubainvasionen och sekretessen. Å ena sidan ville han skydda regeringens operationer från lösaktig journalistisk rapportering. Å andra sidan gillade han aldrig idén om en operation särskilt mycket, och han önskade att den aldrig hade ägt rum." (27/9 1984)

Tja, det går inte att komma så mycket längre. Som politiker hade Kennedy gjort sig känd för sin extrema rationalism, sin entydighet (filosofen Isaiah Berlin var

ett karaktärsvittne i ett papper avsett för Kennediyarkivet). Men den här gången var han klugen.

Det utrikespolitiska fiaskot gjorde honom bedrövad. I den bandinspelade intervjun med Schlesinger avslöjade Jacqueline Kennedy en hemlighet: vid bara några få tillfällen hade hon sett presidenten gråta. Det här var ett sådant tillfälle.

Schlesinger hann med sin energi göra viktiga insatser som historiker och publicist även under den tid då han fungerade som Kennedyclanens speciella krönikör. Sammanlagt kom hans verklista att uppta ett 20-tal titlar, från en tidig uppsats vid Harvard 1939 till dagböckerna utgivna 2007, samma år som han dog. Hans ständigt återkommande dröm var att han skulle få tillfälle att slutföra sitt Rooseveltprojekt. Han hade gjort ett uppehåll i berättelsen då hans huvudperson hade ett decennium kvar att leva och ett världskrig att utkämpa. Band nummer fyra (och möjligen ett band nummer fem) låg i luften. Men ingenting, absolut ingenting, kom till trycket. När Schlesinger dog var det en torso han lämnade efter sig, ett storartat fragment. ✿

Hans Hederberg

**SCHLESINGER
THE IMPERIAL
HISTORIAN**
RICHARD ALDOUS
W W Norton 2017

Verkligt deprimerande

PSYKIATRI

Under en kortare vistelse på Harvard för ett par år sedan hade jag äran att samarbeta med den legendariske psykiatriprofessorn X – ett excentriskt universalgeni känt för sin oerhörda, akademiska produktivitet. Utöver att träffa patienter och utbildade läkarstudenter publicerade professorn minst en ny artikel varje vecka, fullspäckad med intressanta insikter och referenser till allsköns forskning. En dag frågade jag professor X hur han kunde skriva så fort, när bara förarbetet till en av hans artiklar skulle ta mig själv flera dagar. Hur hade han tid att kolla upp alla dessa källhänvisningar och referenser?

”Nja... det är inte riktigt så det går till”, medgav professorn. ”I vanliga fall skriver jag bara vad jag tycker. Sedan ger jag manuskriptet till någon yngre kollega, som letar upp lämpliga referenser i litteraturen.”

Denna metod slog mig till en början som högst tveksam. Att tycka först och rättfärdiga sedan – går inte detta emot alla vetenskapliga principer? Jag insåg dock snart att professor X, som läste allt, visste allt och kände alla inom sitt område, var så pass kunnig att hans egna åsikter i princip alltid överensstämde med de senaste forskningsrönen. Ett arbetssätt som för de flesta av oss vore oetiskt passade alldeles utmärkt för ett geni som X.

Men hur skulle det då se ut om en vanlig lekman gick till väga som den gode professorn? Svaret får vi i journalisten Johann Haris senaste bok *Lost*

Connections. Hari började sin bana som skribent i brittiska *Independent*, men är kanske numera mest känd som TED-talare och vänstervriden åsiktsmaskin i amerikanska tv-soffor. I sin nya bok, som snabbt tog sig in på *New York Times* bästsäljarlista och som har hyllats av såväl Hillary Clinton som Elton John, redogör Hari för sina egna erfarenheter av depression, och redigerar ihop det självbiografiska stoffet med diverse intervjuer och reportage. Mest slående med *Lost Connections* är den pretentiösa undertiteln. Det blir missvisande på gränsen till skattretande när Hari antyder att hans ”lösningar” på psykiatrisk sjukdom skulle vara de ”oväntade” frukterna av ett genuint journalistiskt arbete. Vad författaren har gjort är att sätta sina egna åsikter på pränt, för att i efterhand klä upp dem i vetenskaplig jargong. Problemet med detta förfarande är att Johann Hari varken är ett geni eller en expert. Killen är istället en djupt oärlig dilettant, och hans bok markerar en ny bottennivå för sensationalistisk och vilseledande populärvetenskap.

Haris grovt tillyxade måltavla är ”biologisk psykiatri” – en falsk ideologi propagerad av lömska läkemedelsverkare. Som depressiv tonåring ordinerades Johann Hari en antidepressiv medicin vid namn *Paxil* av sin psykiater. I likhet med andra vanliga antidepressiva preparat som *Prozac* och *Zoloft* fungerar *Paxil* – åtminstone i teorin – genom att öka nivåerna av den kemiska substansen *serotonin* i hjärnans synapser. Hari fick lära sig att hans depression inte hade något med sociala eller psykologiska problem att göra,

”Biologisk psykiatri”: har trots allt sina poänger.

FOTO: JOHNER

utan i själva verket berodde på en ”kemisk obalans” i hans nervsystem. Till en början fungerade *Paxil* alldeles utmärkt, och under flera år sjöng Johann Hari den biologiska psykiatrins lov bland sina vänner och bekanta. Efter ett tag slutade medicinen dock att verka. Trots upprepade doshöjningar förblev Hari olycklig. Detta föranledde den unge skribenten att ifrågasätta den biologiska psykiatrins grundläggande hypoteser, i synnerhet den om kopplingen mellan depression och serotonin.

I sitt angrepp på serotoninhypotesen förlitar sig Hari huvudsakligen på dr Irving Kirsch, en kontroversiell psykolog och pensionerad vänsteraktivist, verksam vid Harvarduniversitetet. Under 1990-talet publicerade Kirsch en uppmärksamstudie som visade att den antidepressiva verkan hos preparat som *Paxil* och *Prozac* till stor del kunde härledas till en placebo-effekt. Sedan dess har han utmärkt sig som den moderna psyko-farmakologins Noam Chomsky, och blivit en favorit bland sensationssökande journalister på jakt efter svepande och onyanserade svar på komplicerade frågor. Att antidepressiva mediciner bara fungerar något bättre än sockerpiller må komma som en chock för Hari, men har varit allmänt känt i årtionden. Detta förhållande är hur som helst föga unikt för psykiatriska mediciner; en metastudie från 2015 demonstrerade till exempel att Alvedon egentligen inte fungerar bättre än placebo. Ett intressant, sentida fenomen är att placeboeffekten – det vill säga: den effekt som en försöksperson förnimmar från en inaktiv substans – tycks bli starkare för varje år. Detta ställer förstås till det för utvecklare av nya läkemedel, vars mål är att bevisa att just deras preparat är klart överlägset placebo.

Men om placebo nu faktiskt har en reell antidepressiv effekt, och serotoninpreparat som *Prozac* fungerar bättre än placebo, innebär inte detta att antidepressiva medel faktiskt hjälper folk med deras mående? Medicinering verkar ju faktiskt ha hållit Hari själv uppe, åtminstone under ett par år? Med stöd från Irving Kirsch och läkaren David Healy – vars åsikter är långt mer extrema än Kirschs – påpekar Hari att det minsann inte finns några slutgiltiga bevis för kopplingen mellan serotonin och depression. Detta påstående är förvisso korrekt, men har inget att göra med korrupta psykiatrer eller giriga läkemedelsföretag. Snarare förklaras de ofullständiga forskningsresultaten av det olyckliga faktumet att den

mänskliga hjärnan, till skillnad från kroppens övriga organ, är omgiven av ett hårt skal. Det enda sättet för oss att slutgiltigt bevisa serotoninhypotesen vore att bora hål i deprimerade människors huvuden (som om de inte redan hade lidit tillräckligt) och plocka ut vävnadsprov, vars serotoninhalt vi därefter kunde mäta. Ett sådant experiment vore dock etiskt otänkbart, varför vi tvingas förlita oss på indirekta metoder och hypoteser. Det faktumet att serotoninpreparat inte klarar av att bota alla sorters själsligt lidande på momangen gör inte serotonin irrelevanter inom modern neurobiologi.

Menar då Hari att kemiska processer helt saknar betydelse för psykisk sjukdom? Inte riktigt, medger han, men hävdar samtidigt att dylika samband är mer komplicerade än vad det "psykiatriska etablissemangen" låtit påskina. Hari framhåller härvidlag en uppmärksam studie av dr Avshalom Caspi från 2003, som antydde att en kombination av genetiskt arv och miljö ligger bakom depressiva symtom. Bärare av en särskild gen som kontrollerar transporten av substansen 5HT över cellmembran i hjärnan visade sig i Caspis studie vara mer motståndskraftiga mot depression än de försökspersoner som saknade denna gen. Hari åberopar Caspis studie som bevis för att

att vi bör behandla folksjukdomar som depression? Man skulle här kunna tro att författaren hade mer till övers för icke-farmakologiska modeller såsom kognitiv beteendeterapi. Hari avfärdar dock nonchalant psykoterapi som kortsiktig och relativt ineffektiv, trots en uppsjö av bevis för det motsatta. Men lyckligtvis har vår tabloidjournalist på egen hand upptäckt vad depression beror på, samt hur sjukdomen ska bekämpas. I den andra, och än mer bisarra, delen av *Lost Connections* listar Hari vänligt nog dessa "oväntade lösningar" på depressionsproblemet. De kommer här (i bokstavsordning): Amish-liv, fackföreningsarbete, kollektivism, LSD, medborgarlön, social olydnad, trädgårdsskötsel på recept samt zenbuddism.

Undertecknad behöver kanske inte tillägga att bevisen för sagda behandlingars effektivitet är tämligen sparsamma. Det fåtal av Haris "lösningar" som har någon som helst bevisad effekt – till exempel buddhistisk meditation – har sedan länge anammats av det psykiatriska etablissemangen vår författare så avskyr. Haris entusiasm för psykedeliska droger som LSD och psilocybin (huvudingrediensen i så kallade "magiska svampar") är särskilt intressant, med tanke på hur mycket författaren ojar sig över risken förknippade med bruk av vanliga anti-

Harvardsociologen Robert Putnam, som i sin bok *Bowling Alone* dokumenterar hur amerikaner alltmer går sin egen väg, och skyr offentliga mötesplatser såsom idrottsföreningar, studiecirklar och kyrkor. Denna sentida försvagning av västvärldens sociala kapital (för att uttrycka saken i sociologitermer) är förstås djupt oroande, och ett potentiellt skäl till

Charles Manson: tände snett.

FOTO: TT

depression enligt Hari. Författaren undviker smidigt all diskussion om Putnams senare verk *E Pluribus Unum*, där professorn påpekar att det sociala förfallet till stor del förorsakas av en ökande etnisk mångfald. Att social sammanhållning på något sätt skulle uppbåras av en gemensam religion, kultur eller nationell tillhörighet är förstås helt oacceptabelt för en progressivt lagd person som Johann Hari.

"Hari medger i en bisats att folk kan råka ut för 'en dålig tripp'. Att de också kan drabbas av en psykos bryr han sig dock inte om att nämna."

depressiva symtom egentligen orsakas av en defekt i omsättningen av 5HT och inte alls beror på någon serotoninobalans. Vad författaren underlåter att nämna är att 5HT är den kemiska beteckningen för serotonin! Sådant mygel och slarv präglar *Lost Connections*, och gör den till frusterrande läsning för dem av oss som tar neurovetenskap på allvar. Haris "analys" av biologisk psykiatri består av ett par lösyckta uttalanden från argsinta excentriker som Kirsch och Healy, ihopblandade med sammandrag av vetenskapliga rön som författaren själv inte begriper.

OK, om vi medger att lyckopiller är rätt så verkningslösa – hur menar då Hari

depressiva preparat. Han intervjuar flera individer som målande beskriver hur droger har hjälpt dem att bli "mer mänskliga" och närma sig sin omvärld med en "känsla av förundran". Visst, medger Hari i en bisats, det händer väl att folk råkar ut för "en dålig tripp". Att de också kan drabbas av en psykos eller vanföreställningssyndrom bryr han sig dock inte om att nämna. I detta sammanhang vore en intervju med någon överlevande från Mansonkultens våldsgorgier relevant och upplysande.

Ska man tolka Haris budskap mer generöst, så försöker han upplysa oss om de sociala – snarare än de rent biologiska – skälen till att folk blir deprimerade.

I några av bokens mer uthärdliga kapitel intervjuar författaren respektabla akademiker såsom Tim Kasser, vars forskning har visat att depression och ytlig materialism ofta går hand i hand. Hari tittar också in hos

På jakt efter progressiva, sociala gemenskaper reser Hari till ett slumkvarter i Berlin, där han engagerar sig i något slags gatuprotest mot stadens höga hyror, organiserad av turkiska muslimer och innehavarna av en lokal gayklubb. I bokens kanske underligaste avsnitt riktar Hari och hans aktivister sin kollektiva vrede mot ett lokalt psykiatrihus, och kräver att man genast skriver ut en hemlös man vid namn Tuncai, som på något sätt svepts med i proteströrelsen. Vad Tuncai har för diagnos, eller vilka hans symtom är, tycks författaren inte anse relevant. Hari diagnosticerar själv Tuncai, och finner ett slags social *anomi*, vars enda reella bot är politiskt engagemang! Detta kvacksalveri är förstås oförsvärligt av flera anledningar. Att politisk aktivism skulle råda bot på psykisk sjukdom ter sig högst tvivelaktigt, och Hari framför inga bevis för sin tes, annat än sin egen känsla av mening och tillhörighet bland tyska aktivistvänner. Efter sin läsning av Putnam borde Hari också ha lagt på minnet att radikal, politisk aktivism går hand i hand med den sociala uppluckring han själv oroar sig för. Att kasta sten på polisen i Kreuzberg må leda till ökad sammanhållning bland stenkastarna själva, men har en djupt splittrande effekt på samhället som helhet.

LOST CONNECTIONS
UNCOVERING THE REAL
CAUSES OF DEPRESSION
– AND THE UNEXPECTED
SOLUTIONS
JOHANN HARI
Bloomsbury 2018

Det mest tröttsamma med *Lost Connections* är dock författarens offermentalitet. Först och främst tycker han synd om sig själv, men praktiskt taget all mänsklig olycka kan Johann Hari spåra till någon mörk, kommersiell sammansvärjning – läkemedelsindustrin, det ”psykiatriska etablissemanget”, den ”nyliberala” världsordningen, sociala medier, reklambranschen et cetera. Att depressiva symtom i någon mån kan ha sitt ursprung i individens eget handlande eller svagheter tycks aldrig ha föresvävat honom. Denna hållning förklarar kanske Haris ointresse för kognitiv beteendeterapi, vars syfte delvis är att förmå patienten att ta sig i kragen. En självdestruktiv ovilja att ta eget ansvar tycks förresten ha följt Hari genom livet. År 2011 hamnade författaren i rejält blåsväder, när det uppdagades att han hade plagierat andra journalisters citat och presenterat dem som sina egna. Hari svarade på anklagelserna genom att skapa en anonym Wikipediaprofil och smutskasta sina kritiker på nätet. När även detta uppdagades fick Hari sparken från *Independent* och tvingades lämna tillbaka ett journalistpris han vunnit ett par år tidigare.

Själv kan jag knappt föreställa mig något mer ångestfyllt än att avslöjas som en bedragare bland mina yrkeskolleger. Jag var därför nyfiken på att läsa om hur alla kalamiteter hade påverkat den stackars Hari. Men i hans i övrigt högst självbiografiska *Lost Connections* letar man förgäves efter journalistiska tjänstefel och nättrollande. Detta är på sätt och vis förståeligt, eftersom en ärlig skildring av det förflutna skulle tvinga författaren att besvara ett par kniviga frågor: Hur mycket av hans personliga olycka kan härledas till hans eget, oärliga beteende? Vore han kanske mindre deprimerad och ångestfylld om han inte ljög så mycket i sina böcker och artiklar?

Det är inte säkert att ett i bokform skulle sälja lika många exemplar som en falsk mirakelkur mot depression, men som författaren påpekar handlar lycka inte bara om materiella ting. Johann Hari är – sina övriga brister till trots – en genuint skicklig skribent, och en modig och rättfram bekännelse skulle säkert imponera på hans läsare och hjälpa honom själv. Tyvärr fortsätter Hari i *Lost Connections* med den politiserande, pseudovetenskapliga och oärliga journalistik som höll på att kosta honom hans karriär. 🌸

Erik W Larsson

Charlottesville, Virginia: grupp mot grupp.

FOTO: CHIPSOMODEVILLA/GETTY IMAGES

Vi mot världen

POLITIK

The anger is real; it is powerful. And to simply wish it away, to condemn it without understanding its roots, only serves to widen the chasm of misunderstanding that exists between the races.

Orden är Barack Obamas. Han var alltså senator och det var ännu inte givet att Hillary Clinton skulle dra det korta strået i demokraternas primärval. Den uppenbara frågan vid den här tidpunkten var om Amerika var redo för en svart president, och kontroversiella predikningar av Obamas andlige vägvisare pastor Jeremiah Wright tvingade Obama att ta sig an frågan om rasism och om han skulle bli en president som kunde överbrygga rasgränser i stället för att förstärka dem.

Tio år senare vet vi svaret. Den 18 mars 2008 höll den mästerlige Obama ett av sitt livs viktigaste tal. Amerika var inte bara redo att välja en svart man till president – han omvaldes dessutom fyra år senare. Bara för att efterträddas av Donald Trump, i ett land där enigheten över idé-, parti- och blockgränser numera endast tycks gälla en sak: att landet är mer splittrat än någonsin.

Hur kunde det bli så?

Amy Chua är jurist och professor vid Yale med inriktning på internationella relationer. Men det var med en kontroversiell bok om familjerelationer, *Battle Hymn of the Tiger Mother* (Tigermammans stridsrop i svensk översättning) som hon

för sju år sedan tog sig ända in i svenska vardagsrum genom SVT, Amelia och den omåttligt populära sajten Familjeliv.

I sin senaste bok, *Political Tribes*, kombinerar hon sina akademiska ämneskunskaper med förmågan att debattera det som ”alla” tycks tala om. Det publiceras bok efter bok och artikel efter artikel som alla tar sin utgångspunkt i en både uttalad och outtalad förfäran över det faktumet att Donald Trump har tagit plats i Vita huset. Trump twittrar det ena. Trump säger det andra. Trump utreds för det tredje. Trump, Trump, Trump.

Vad är det som förklarar fenomenet Trump? Amy Chua har en tes, eller snarare två: För det första är USA ett mycket speciellt, för att inte säga unikt, land. För det andra är blod tjockare än vatten.

Det må låta banalt, och i viss mån är det förstås det. Amy Chua är inte ensam, framförallt inte på senare tid, om att uppmärksamma de politiska konsekvenserna av människans grundläggande behov av att tillhöra en grupp. Det kanske tydligaste – populärkulturella – exemplet är den omåttligt populära tv-serien *Game of Thrones*, där det politiska maktspillet reducerats till det mest grundläggande. Vem styr över vem? Vem hämnas vem? Allt styrs av vilken familj, vilken stam eller vilken klan du är född i eller har svurit din trohet till.

Att vilja tillhöra en grupp är en basal mänsklig instinkt. Det är ett i grunden

okontroversiellt påstående, men Chua är den populärakademiska genren trogen och kryddar framställningen med de senaste psykologiska experimenten som styrker påståendet. Människan är en social varelse som strävar efter att forma starka band till andra människor. Myntets andra sida är förstås att grupper inte bara bildas genom att inkludera andra i en gemenskap – utan lika mycket om att exkludera och markera mot dem som är utanför.

Alla som har befolkat eller bevittnat en fotbollsläktare har en grundläggande känsla för vad detta handlar om. Men man måste inte vifta med halsdukar och flaggor för att markera grupptillhörighet. Det går också utmärkt att låta Axess ligga framme på soffbordet.

Driften att tillhöra en grupp eller stam (tribe) är, framhåller Chua, mycket stark. Och ingen grupptillhörighet är så grundläggande, och rymmer så mycket sprängkraft, som etnicitet.

Hon är förstås omedveten om att hon gör ett kontroversiellt inlägg i den svenska politiska debatten när hon påstår att de flesta europeiska länder, och samtliga i Östasien, uppstod som etniskt homogena nationer. ”Kina är politiskt och kulturellt

”För det första är USA ett mycket speciellt, för att inte säga unikt, land. För det andra är blod tjockare än vatten.”

dominerat av etniska kineser som talar kinesiska; Tyskland av etniska tyskar som talar tyska; Ungern av etniska ungrare som talar ungerska; och så vidare.”

Naturligtvis kan man problematisera ett sådant påstående. Sådant ägnar sig dock inte Amy Chua åt. Det är ibland en styrka, ibland en svaghet. Argumentationen blir lätt att följa, på bekostnad av nyanser och djup.

Hennes huvudpoäng är att sprängkraften i etniska motsättningar ligger till grund för många av världens svåraste konflikter. Hon ägnar flera kapitel åt USA:s misslyckade krig i Vietnam, Irak och Afghanistan. I länder som plågas av etniska spänningar, i synnerhet där det går att uppfatta att en minoritet dominerar över majoriteten, riskerar demokrati och fria val att underblåsa motsättningarna snarare än att skylla över dem. Oförmågan hos amerikanska politiker och militärer att förstå detta har inte bara kostat människoliv, utan direkt motverkat USA:s egenintressen.

Från denna internationella exposé drar sedan Amy Chua paralleller till Donald Trump och dagens USA. Fördelen är att hon inte försöker förklara Trumps framgångar med att han är unik eller obegriplig, utan tvärtom både vanlig och närmast

förväntad, givet omständigheterna. Nackdelen är att parallellerna ibland är hisnande, argumentationen väl svepande. Hon ägnar obetydlig kraft åt att ta upp och bemöta ens de allra mest uppenbara invändningarna mot den tes hon driver.

Det hindrar inte att jämförelsen mellan Venezuelas Hugo Chavez och Donald Trump är både underhållande och träffsäker. Den ena talade direkt till folket med eget tv-program, den andra via Twitter. Ofta med budskap som av många betraktas som vulgära, hatfyllda, absurda, falska, och med rasistiska inslag, men som ändå uppenbarligen har vunnit genklang i breda folklager. Båda har kommit till makten i demokratiska val, där en folklig majoritet har känt sig hotad av vad den uppfattar som en elitistisk minoritet.

På ytan kunde det ett tag se ut som om USA hade tagit sig förbi det där med slaveri och inbördeskrig; att man hade lagt rassegregation bakom sig, vilket kom till uttryck när man röstade fram en svart president. USA var vad Chua kallar en ”supergrupp”, eftersom man kan vara amerikan utan att därmed behöva göra avkall på sin ursprungliga tillhörighet. (tänk irländsk-

amerikan, italiensk-amerikan, afro-amerikan et cetera). Går det att föreställa sig en svart premiärminister i Storbritannien, en turkisk kansler i Tyskland, eller en koreansk president i Ryssland? undrar Chua retoriskt. Men ingen kan ifrågasätta att Obama var amerikan, påstår Chua.

Det är ett typexempel på när hon slinker på tangentbordet. För det fanns ju faktiskt somliga som just påstod att Obama inte var född i USA och därför inte kunde vara president. Bland dem en viss Donald Trump.

Amy Chua spårar alltså den sittande presidentens framgångar till de demografiska förändringar som äger rum i USA. I 200 år har vita amerikaner utgjort en otvetydig majoritetsbefolkning som har dominerat allt: politik, ekonomi, kultur. Men om några decennier beräknas vita inte längre vara i befolkningsmajoritet.

Kort sagt, de vita känner sig hotade. Bland fattiga eller lågutbildade vita saknas det inte materiella skäl, påpekar författaren. Arbetslösheten är hög, liksom drogberoendet. Medellivslängden minskar (!) bland vita utan högskoleutbildning, medan något motsvarande inte syns till i andra befolkningsgrupper.

Men det finns förstås också en kulturell dimension. Ett känslomässigt och knappast oviktigt exempel: Billboardlistan över populär musik toppas inte längre av i huvudsak vita rockikoner som Elvis eller Springsteen, utan av Rihanna, Jay-Z och Kanye West.

Amy Chua konstaterar krasst att grupper som har haft makt sällan ger upp den

Game of Thrones.

FOTO: HBO

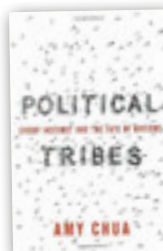
makten frivilligt, och Amerika lär inte utgöra något undantag. Det spår förstås på motsättningarna och ökar oron hos alla grupper. Afroamerikaner demonstrerar under devisen Black Lives Matter, latinamerikaner och muslimer möter utfall i form av Trumps aviserade murbygge och inreseförbud, kvinnor upplever en backlash efter ”omklädningsrumsnacket” och mobiliserar med #Metoo. Det leder författaren till en dyster slutsats.

”The left believes that right-wing tribalism – bigotry, racism – is tearing this country apart. The right believes that left-wing tribalism – identity politics, political correctness – is tearing this country apart. They are both right.”

Hon försöker se en väg ut ur denna återvändsgränd i de positiva, givande samtal som hon har bevittnat mellan studenter av olika etnicitet på Yale. Ja, tyvärr är det avsnitt som manar till optimism och framtidstro precis så ytligt och krystat.

Men när boken är som bäst blottlägger författaren grundläggande konflikter i samhället som måste tas på allvar. Ilskan hos väldigt många människor är äkta. Den är kraftfull. Och att fördöma den utan att förstå dess orsaker kommer bara att göra ont värre. Här finns förstås uppenbara paralleller till vår egen del av världen. 🌸

Håkan Tribell

POLITICAL TRIBES
GROUP INSTINCT AND
THE FATE OF NATIONS
AMY CHUA
Penguin 2018

Jann Wenner: lånade pengar och stulna idéer.

FOTO: GETTY IMAGES

Driv och instinkt

BIOGRAFI

Hösten 2013 övertalar Jann Wenner, ägare till och grundare av *Rolling Stone Magazine*, den initialt mycket tveksamme frilansjournalisten Joe Hagan, känd för långa och grundligt researchade politiker- och kändisporträtt, att skriva Wenners biografi. De båda enas om att inte landa i det sedvanliga inom biografisvängen, den auktoriserade biografien, utan i en så kallad oberoende biografi. Det vill säga: Wenner ska villigt medverka, men boken ska skrivas och ägas av Joe Hagan. Det enda Jann Wenner kräver är att han ska få ha sista ordet om det som skrivs om hans sexliv. Ett litet överraskande förbehåll med tanke på att Wenner faktiskt kom ut som homosexuell med pukor och trumpeter i tidning efter tidning 1995, och även var en centralt placerad del av och drivande kraft bakom free love-generationen i San Francisco under 1960-talet. I övrigt ger han Hagan full tillgång till familj, vänner, fiender samt 500 lådor med omsorgsfullt samlat arkivmaterial. Plus flera timmar i intervjutid. Han vill inte läsa boken innan den trycks.

Så alltså: Wenner beställer ett fåfängeprojekt avsett att sammanfatta ett storslaget publicistiskt livsverk ska

sammanfattas, detta precis lagom till att Wenner blivit lite över 70 och det är dags sälja av de sista 51 procenten av *Rolling Stone* (49 procent ägs sedan tidigare av teknologiföretaget BandLab, baserat i Singapore). Det blir Penske Media, som bland annat äger *Variety*, *Robb Report* och *Womens Wear Daily*, som köper majoritetsägandet i december. Men boken *Sticky Fingers* blir nog inte riktigt vad Jann Wenner inbillat sig och hoppats på.

Det här är en häpnadsväckande bok. Joe Hagan har grävt och borrar för att hitta alla dem som var med och gick bredvid Wenner under större delen av hans liv. Nästan 240 personer är intervjuade och tidigare artiklar och citat om honom är noggrant kontrollerade och verifierade. Det helt exceptionella är att nästan ingen har något gott att säga om honom. Inte ens hans mamma.

Speciellt inte hans mamma, faktiskt – även när hon är över 90 år gammal kallar hon honom, ”grovt självisk och girig”. Hon valde att ta hand om hans två yngre systrar när föräldrarna, ägare till ett barnmatsföretag, skilde sig precis som Jann klev in i tonåren. Hon var dessutom tydlig med att hon föredrog att kommunicera med honom per brev – om alls – och helst inte ville att han skulle ringa. ”Det enda som kan förändras är du själv”, skrev hon

bland annat om hans vädjanden i de unga tonåren om att föräldrarna skulle flytta samman igen.

I Wenners lärarrapporter står det från tidig ålder saker i stil med: ”tvångsmässigt våldsam, försöker dominera klasskamrater med retsamheter eller våld, tar snabbt till vapen”. I senare rapporter förekommer omdömen som: ”kan vara, och är ofta, extremt grym mot sina klasskamrater, visar även en alarmerande brist på integritet”.

I princip alla, förutom hans systrar, beskriver honom med ord som vulgär, manipulativ, opportunistisk, svekfull, egoistisk, gåpåig, utnyttjande, streber, lättantänd, kontrollerande, snabb på att stämma och hota. Några av dem lägger dock också till modig, instinktiv, orädd och hårt arbetande. När det händer upplever i alla fall jag som läsare två saker: en undran om den som säger så har något att vinna på att göra det, en liten rättviseklapp åt honom – han skapade trots allt ett framgångsrikt rockmagasin – och en åt mig själv att orka fortsätta läsa. Som före detta musikjournalist kan jag historien i stora drag liksom alla de involverade kända namnen. Jag är väl inläst på monstruösa egon och måttlösa rockstjärneliv, en alldeles egen undergenre i rockbiografier med stort underhållningsvärde, men det

är sällan jag har stött på någon som det är så till den grad svårt att tycka om. Här är ambitionerna bara för nära och livet för humorlöst.

1986 köper Jann Wenner även skvalermagasinet *Us Weekly*, och innan han gör sig av med den i sin stora utförsäljning 2017 har tidningen blivit känd som en publikation som fjäskar för familjen Trump. Med ständiga reportage om Melanias garderob och inredningsfoton från olika egendomar. Författaren Joe Hagan drar helt kort en mycket talande parallell mellan de båda årsbarnen Wenner och Trump. Ambitionerna, charmlösheten – och den unika förmågan att få folk att ta och köpa deras vision av hur det faktiskt ser ut och vad som är viktigt.

Jann Wenner är en chantageare som vill tillhöra och har den exceptionella turen att bo i San Francisco när en helt ny ungdomskultur som har två solida byggstenar i psykedeliska droger och tung bluesbaserad free form-rock slår ut i blom. Han ger sig följaktligen in på att sälja droger, och även på att sälja in sig själv som expert på hela San Francisco-scenen till tidningar och tv. Han skaffar sig ett nätverk och utvecklar även ett genuint intresse för musik, eller snarare något ännu viktigare: en genuin känsla för det som är sexigt med musik samtidigt som man klär det i flummigt revolution-

”Det exceptionella är att nästan ingen har något gott att säga om Wenner. Inte ens hans mamma. Speciellt inte hans mamma.”

när prosa och blandar detta med hätska utfall mot musiker man inte råkar gilla. Resultatet blir långa pompösa stycken om musiker man tvärtom faktiskt gillar. Klassisk musikjournalistik, med andra ord. Allt detta lanserar Jann Wenner i musiktidningen *Rolling Stone* 1967, med pengar lånade av dåvarande flickvännens föräldrar efter en idé han hade stulit från en bekant, en idé som han baserar på en annan tidnings redaktionella upplägg.

Han har turen att göra detta i en tid i USA där det inte finns samma tradition och tunga bevakning av musiklivet som det gör i England med sina *Melody Maker*, *New Musical Express*, *Record Mirror* och motkultursmagasinet *Oz*. Han är också outtröttlig i sina ansträngningar att knyta kontakter med män av hans egen speciella sort i den här nya rockmusikbranschen: spelare, rockfans, skivbolagschefer. Ett frikostigt löfte om annonsering kan ha en direkt påverkan på tonen i en recension. Vilket ibland kan betyda något positivt, ibland något negativt. Som att han vill göra klart för alla att ”ni

Mick Jagger på omslaget: 31 gånger.

FOTO: H

kan köpa mig, men jag bestämmer själv”. Musikbranschen, eller snarare affären musikbranschen, är än så länge inte jättestor, och Jann Wenner tilldrar sig uppmärksamhet genom att oavbrutet skriva om musikkens revolutionära kraft på ett språk som låter autentiskt. Han har också ett fenomenalt gott öga för skribenter och recensenter som vågar ha en ståndpunkt, det kanske viktigaste för att få läsare inom ett ämne som, under den här tiden i alla fall, är så emotionellt och viktigt att det kan utgöra hela ens identitet. Här figurerar kända namn som den sur-

magade Jon Landau, sedermera Bruce Springsteens manager, vars recension av Cream i *Rolling Stone* fick Eric Clapton att upplösa bandet, Greil Marcus, sedermera författare till rockkultursklassikern *Mystery Train*, Cameron Crowe, manusförfattare och regissör till filmer som *Almost Famous* och *Jerry Maguire*, samt Lester Bangs, legendarisk allmänt hårdpartajande kritiker. För att nu nämna några. Och inte minst fotografen Annie Leibovitz, som Wenner upptäckte när hon var en 21-årig fotostudent.

Jann Wenner har också en förmåga att göra sig vän med tidens stora musiker. En av dessa är Mick Jagger, som har varit på *Rolling Stones* omslag 31 gånger och som han på något sätt också över-talar att ge ut en brittisk utgåva av *Rolling Stone* 1969. Jagger är den som betalar för det brittiska tidningskalaset, och han ger också tidningens anställda friheten att helt strunta i den alltmer uppretade Wenner, som inte anser att den håller sig inom

det publicistiska konceptets ramar. Faktum är att den brittiska redaktionen mest ägnar sig åt droger, och på ett redaktionsparty råkar Marc Bolan från T Rex dricka av en LSD-spetsad vinbål, låser in sig på toaletten och vägrar sedan att komma ut. I boken berättas att det är en gynekolog som till slut övertygar honom om att komma ut. Vilket också säger något om den allmänna detaljnivån i researchen för *Sticky Fingers*. Efter några månader stänger Jagger sin plånbok och Wenner får tillbaka full kontroll.

Under 1970-talet är *new journalism*, den litterära journalistiken som ofta rört sig i utkanterna av motkulturer, stort i USA och *Rolling Stone* utvidgar sin intressesfär till att även skriva om politik och samhälle, men då främst betraktat genom Hunter S Thompsons tjohejiga Grabarna-på-Fagerhult-kröka-och-röka-”gonzo”-journalistik. Under 1980-talet drar *Rolling Stone* mer och mer mot en stjärnkultursjournalistik som påminner om *Vanity Fairs*. Tidningen genomgår faktiskt en komplett förvandling från att ha varit alla marijuana- och college-avhoppares husorg till att omfamna yuppieernas ambitioner. Det är också i *Rolling Stone* som Tom Wolfe, *new journalism*s stora affischnamn, botar sin skrivkramp genom att likt Charles Dickens skriva den följetong som senare gavs ut som romanen *Fåfångans fyrverkeri*.

Rolling Stone har utan tvekan varit ett betydelsefullt magasin, och dess grundare måste rimligen ha haft ett driv och vissa instinkter, och antagligen också en sorts kärlek till det journalistiska hantverket. Kanske. För det finns väldigt lite berättat om det redaktionella slitet eller finliret. Betydligt mer om det redaktionella drogandet. Men en viktig detalj glider in utan att Joe Hagan gör så stor sak av den. Nämligen hur *Rolling Stone* mycket tidigt förstår att lära känna sin läsekrets genom ständiga marknadsundersökningar. Och om Jann Wenner hade velat bli nöjd med sin historieskrivning, skulle det kanske ha varit passande även för honom själv att då och då under livets gång ha frågat sig hur hans omgivning såg på honom och vad han gav dem. ✨

Kristina Adolfsson

STICKY FINGERS
THE LIFE AND TIMES
OF JANN WENNER
OCH ROLLING STONE
MAGAZINE
JOE HAGAN
Knopf 2017

Jag är inte intresserad av att "skapa debatt"

DET HAR HÄNT att jag skrivit stort upplagda kulturartiklar i *Dagens Nyheter* som väckt anstöt, eller åtminstone avvikit från de gängse åsikterna i min vänkrets, och när jag stöter ihop med någon bekant mitt i bogsvallet efter artikeln kan jag riktigt se hur de tar sats mitt emot mig, hur förtvivlat de famlar efter något passande att säga.

Och jag förstår dem. De kan ju inte låtsas ovetande om att jag under flera veckor har attackrats och avhånats i repliker, notiser och sociala medier. Då verkar de lite bakom. Men de kan inte heller krysta fram några sympatier för åsikterna i min artikel, för då finns risken att jag börjar betrakta dem som meningsfränder eller menings-systrar, och det kan leda till pinsamheter.

Mina bekanta brukar lösa dilemmat genom att hjälpsamt säga:

– Ja, men det är ju bra att du skapar debatt i alla fall.

Vilket ungefär betyder: "även om dina åsikter är idiotiska kan det i bästa fall locka fram andra debattörer som har något viktigt att säga".

Jag har tänkt en hel del på det där ordet på sistone. "Debatt" alltså.

Ordboken definierar det på följande sätt: "överläggning, ordnat meningsutbyte". Och att "debattera" beskrivs som att "överlägga, diskutera, tala för och emot".

Jag har insett något synnerligen pinsamt. Jag kan berätta det för er, om ni lovar att inte föra det vidare. Och det är att jag inte är ett dugg intresserad av att "skapa debatt".

DET LÅTER FÖRFÄRLIGT. Som om jag blivit något slags diktaturvurmare. Men jag ska försöka förklara hur jag menar. När jag skriver en "debattartikel" är det resultatet av något som jag har funderat på länge, saker som jag retat mig på och grubblat över, och jag vill att så många som möjligt ska inse det förnuftiga i mitt resonemang. Att de ska känna igen sig och nästan till sin förvåning konstatera: herregud, jag förstår vad han pratar om, och jag tycker precis som han!

Jag vill säga min grej, och sen gå därifrån.

Men är jag intresserad av att höra motargument?

Inte så det stör.

OCH JAG TROR att det beror på att jag redan vet hur de kommer att se ut. En "debatt" utförs till största delen av aktörer som tar tillfället i akt att putsa på sina så kallade varumärken, och alla har sin bestämda plats i ekosystemet. Arpin och Teodorescun har sina funktioner, likaså Greidern och Linderborgaren, och sen finns en och annan Hake-

lius och Helmersson som kan komma fladdrande från olika håll.

De sitter i startgroparna när "debatten" seglar upp, de hoppar in i taxin till *Studio Ett* och Aktuellt och kanske vet de redan vet vem de ska tussas ihop med och stå där på ömse sidor om Lotta Bouvin eller Anna Hedenmo och blänga allvarligt eller snevla roat på medan de fingrar på sitt vattenglas. De möter kanske sin meningsmotståndare redan i sminket, och då pratar de ledigt och lössläppt om vad de ska göra på semestern, om det blir Antibes i år igen och om det blir före eller efter Almedalen. Precis som gytjebrottare eller bondkomiker vet de att de snart ska in och spela en roll, och helst göra det så väl att de blir eftertraktade även i andra sammanhang för då blir det fler fakturor att skriva och de bjuds på roliga och/eller högbrynta fester.

MEN JAG KAN inte påminna mig om när jag senast ändrade en åsikt till följd av en "debatt", eller märkt att någon annan har gjort det. Det som vi kallar debatter är lika strängt koreograferade som japanska no-spel, och där vi får våra favoriter, och ibland står deras åsikter i samklang med våra egna och ibland inte. Vi följer "debatterna" för att se vem som "vinner". Vem som får in de saftigaste snytingarna på sin motståndare. Vem som utnyttjar styrkan i motståndarens ilska tjurrusningar

genom att ta ett omärkligt steg åt sidan och se vederbörande dräsa in i väggen.

Men åsikter ändras inte i "debatter", eller till en följd av dem.

Det är långsamma, segdragna processer, iakttagelser som man gör genom att ge sig ut i sällskapslivet, arbetslivet eller gatulivet och se hur saker och ting fungerar, eller inte fungerar. Genom att se allt fler män-

niskor sitta på filtar utanför Ica och tigga pengar, samtidigt som snön som föll under veckan inte hunnit skottas undan och folk rör sig med rädda små steg nerför isiga trappor eller undviker dem helt och hållet.

Eller genom att höra den socialistiske bokförläggaren på fest lägga ut texten om girighet och profithunger och "vinster i välfärden", och sen ta del av hans förtjusta Facebookuppdateringar om hur bra det går för hans bokförlag, hur alla kurvor pekar uppåt och hur han uppmanar alla vänner att komma och fynda på hans bokloppis strax före jul.

Man noterar diskrepanser, absurditeter och motsägelser runt omkring sig, prövar olika samband och formulerar dem så slagkraftigt man kan. Och anvisas därefter en plats i ekosystemet, vare sig man vill eller inte. Man har "skapat debatt".

"Jag vill säga min grej, och sen gå därifrån."

Bengt Ohlsson

59 procent läser bara rubriken i artiklar delade på sociala medier. Därför tar vi allt här: nu lanserar vi en ny tjänst för att premiera kvalitetsjournalistik framför "click-baits" och missvisande rubriker. Vi kallar den "Read Proof Sharing". Tjänsten ser till att du läser hela artikeln innan du delar den (genom en algoritm som mäter hur snabbt du scrollar och hur länge du läst). När du sedan delar medföljer en markering så andra kan se att du faktiskt läst den.

Läs mycket mer på fokus.se

ROLEX

THE CELLINI MOONPHASE

A unique interpretation of the cycle of the moon,
combining classical elegance with a contemporary touch.
It doesn't just tell time. It tells history.

CELLINI MOONPHASE

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM